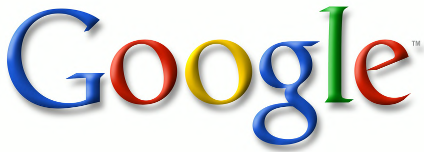
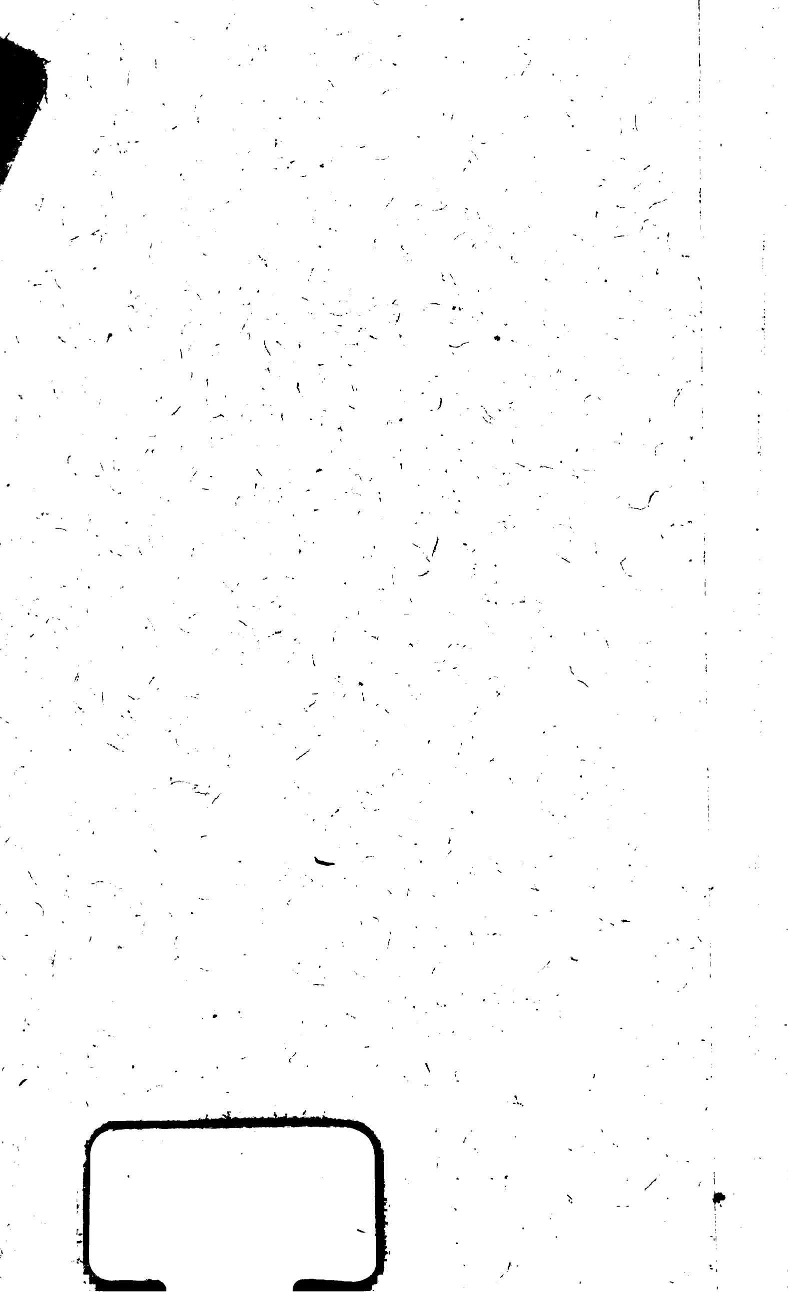
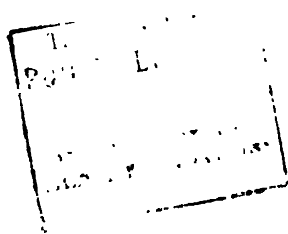

Péter
Ferenczi
AN

Petőfi Sándor

PETŐFI ÉLETRAJZA.

IRTA

FERENCZI ZOLTÁN.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGTÓL A SZÉHER ÁRPÁD JUTALOMMAL KITÜNTETETT PÁLYAMŰ.

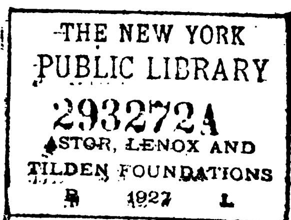
A KASSELIK-ALAPITVÁNYBÓL, KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

III. KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1896.

AN

«. . . . a természet tanított tégedet.»
PETŐFI: *Arany Jánoshoz.*

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NEGYEDIK KÖNYV.

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

(*Petőfi jelszava* 1846. Szilveszterest.)

I. FEJEZET.

Szathmármegyében.

Petőfi N.-Károlyba megy. — A főispáni beigtató ünnep. — *Nagy-Károlyban* czímű költeménye. — Teleki Sándor gróf. — Megismerkedik Júliával. — Júlia neveltetése. — Természete.— Az erdődi vár. — Térey Mari. — A költő hevessége. — Szathmárra megy. — Látogatása Erdődön. — Júlia levele Térey Marihoz. — A költő *September 27. 1846* czímű költeménye. — Kirándulásai a vidékre. — Júlia habozása, hidegsége, a költő szenvedései. — Kibékülés N.-Károlyban. — Koltón. — *Erdélyben* czímű költeménye. — Debreczenben. — Prielle Kornélia.— Nőül akarja venni. — Pestre megy. — Kibékül Júliával.

A költő augusztus végét és szeptember első napjait Pap Endrénél Szathmáron töltvén, közös megegyezéssel Nagy-Károlyba mentek szept. 4—5-én, hogy Szerdahelyi Pál beigtatásán jelen legyenek. E beigtató ünnepély az egész megyét Nagy-Károlyba vonta; mert egy több évi helytelen kormányzati rendszer bukását jelentette. Ugyanis az administratori rendszer idejében, a hirhedt csengeri és tyukodi olmosbotokra támaszkodva, több éven át Uray Bálint és Kende Zsigmond uralkodtak és erőszakoskodtak; majd a

pártzavarok lecsillapítására két ízben is királyi biztost kellett a megyébe küldeni, elébb Luka Sándort, majd Földváry Gábort; míg végre a közszeretetben álló Szerdahelyi, első alispánt nevezték ki helyettes főispánnak. A költő, ki általában is szeretett jelen lenni ott, hol sok ember gyűlt össze, még inkább örvendett, hogy egy ily alkotmányos jelenet tanúja lehet, s talán ez a kilátás be is folyt arra, hogy a megyébe menjen. Nagy-Károlyban a *Szarvas* fogadó emeletén, a templom felőli sarokszobában lakott, szemben a Károlyi György gr. uradalmi inspectorának, Flechl Gábornak (utóbb Térey) lakásával. Szerdahelyi szept. 6-án érkezett meg pompás díszmenetben; az uradalom és Károlyi Lajos gróf mindent megtettek az ünnepélyes fogadtatásra; azon este fáklyás zenét adtak neki, valamint a conservativ párt alispáni jelöltjeinek. Ez alkalommal történt az a komikus eset, hogy a jelölt főjegyző, Vállyi Lajos a megyeházánál a másodalispán felett lakván, midőn a tisztelgők megjelentek, mindketten egyszerre kezdtek hozzájok szónokolni, egyik a földszinti, másik az emeleti ablaknál, mi általános derültséget okozott.*

Károlyi Lajos gr., ki maga is jelen volt a beigtatáson, igyekezett a lehető legnyájasabb lenni.

* *Pesti Hirlap.* 1846. II. 180. l. *Budap. Hiradó* 1846. 458. sz.

Szept. 6-án a költő magában ebédelt a fogadó közös éttermében, hol a jelenvolt vidéki nemesek bortól hevülten magasztalták a népszerű grófot, ki nem restelt velök karonfogva sétálni a városban. Petőfi darabig elhallgatta a magasztalásokat; azonban végre türelmét vesztve, fölugrott s odakiáltott:

— Ugyan, mit tudnak az urak az ilyen emberen magasztalni, . . . hiszen apja, nagyapja, szépapja hazaáruló volt.

Erre a nemes urak hozzá rohantak és kérdezték:

— Kicsoda az ur, hogy így mer beszélni?

— Petőfi Sándor, az urak szolgálatára! — kiáltott s billiárdgombos pálczájával az asztalra ütött, mire azok eltávoztak azzal a megjegyzéssel, hogy szavait elmondják a grófnak. Ezért nagy volt ellene a harag; de ő aznap azért csak a *Szarvas*ban maradt, a conservativ kortestanyán, nehogy távozását félelemre magyarázzák; csak másnap költözött át Riskó Ignáczhoz, ki ebben az időben megyei aljegyző volt.* Megjegyzésének azonban az ellenszenven kívül nem lőn semmi következménye.**

* Telegdi László: *Petőfiről és az 1848 előtti irod. viszonyokról.* (*Koszorú.* 1884. II. 39. sz.)

** Az *Uti levelek*ben 1847-ben azt írja erre az esetre

Másnap, 7-én, 9 órakor megjelent a beigtató ünnepen, a megyeház nagy termében, melyen a szokásos üdvözlő, alkalmi díszszónoklatok a hagyományos magasztalásokkal, a költőt annyira ingerelték, hogy Telegdi Lászlóval ott hagyván az ülést, ezt mondta: «Egy ülőhelyemben ennyi butaságot még nem hallottam!» Erre délig a várkertben együtt sétáltak, hol Petőfi *Az őrült* s pár más költeményét szavalta el neki; délután pedig a délelőtti benyomások hatása alatt *Nagy-Károlyban* (szept. 7. 1846.) cz. költeményét írta, mely csakhamar elterjedt a megyében; utóbb 1847 márczius 15-dikére az *Összes költeményekben* megjelenvén, még ismertebbé lett és sokan dühösek voltak miatta*

czélozva: «itt tavaly (t. i. Nagy-Károlyban) a nemeskeblű conservativ párt kortesek által agyon is akart veretni.» (*Vegyes műv.* III. 58. l.)

* Erre vonatkozva írta u. ott 1847. máj. 9-én: «A napokban indulok Szatmár felé, hol egy pár ölelő kar s talán egy pár ólmosbot vár. A mint hallom, dühödnek az illetők *Nagy-Károlyban* czímű versemért; nagyon sajnálom, de kimondhatatlanul örülök rajta, mert hisz épen az volt szándékom, hogy oldalba verjem őket, a mint érdemlik ... Megvallom, jobb szerettem volna főbe verni, de az üres hordó szörnyen kong s én nem akartam nagy zajt ütni.» (*Vegyes műv.* III. 46. l.) Különben, hogy költeménye már akkor ott ismeretessé lett, bizonyítja az, hogy Darvay Ferencznél, a liberalis

Ugyanitt 7-én este a *Szarvas* vendéglőben ismerkedett meg Teleki Sándor gróffal, a ki úgy különczségei, eredeti modora s bravourjai, mint szabadelvűsége miatt egyike volt a megye legnépszerűbb alakjainak. Haray Victor mutatta be őket egymásnak s a Teleki által feljegyzett rövid párbeszéd annyira jellemző, hogy a költő vonzódását iránta az első pillanattól fogva eléggé megmagyarázza.

— Ön az első *eleven* gróf, a kivel beszélek, szólt a költő a bemutatás után.

— Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdé Teleki.

— Az magam is voltam komédiás koromban.

— Na czimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok.

A jeget ez az első együttlét megtörte köztök s késő éjig együtt maradtak; ebből meleg pajtáskodó viszony fejlett ki, melyben Telekinek sikerült teljesen áthidalni azt az űrt, mely Petőfi büszkesége s az ő rangja közt létezett. Petőfi nem csak szerette, de bizalmat is érzett iránta: áldozatkészségéhez nem egyszer folyamodott s meghívását Koltóra már most elfogadta.

párt gyülőhelyén 8-án elszavalta s nagy hatást tett a jelenvoltakra. (Teleki S. *Petőfi S. Koltón. Egyről-másról.* II. 15. l.)

A megyegyűlés, melyen a rendes tisztújító ülést október 22-dikére tűzték ki, szept. 8-án is tartott. E napon volt az elmaradhatatlan bál is, melyre a vidék legszebb leányai összegyűltek. E bálokat különben is híresekké tette gr. Károlyi Györgyné és nővére, ki két évvel előbb Nagy-Károlyban nyaralván, több mulatságot rendeztetett. Az ő kedvéért a fogadó táncztermét is kicsinosították, feldíszítették nyolcz darab tükörrel, organtin-függönyökkel s két viaszgyertya-csillárral.

Erre a bálra bejött Erdődről Szendrey Ignácz inspektor is leányával, Júliával, kit a költő 8-án d. u. 6 és 7 óra közt először látott meg a kertben a fák alatt Téreyéknél.* Estve a bálban történt a bemutatás; ez alkalommal a költő és Júlia hosszasabban társalogtak, a mi mindkettőjök életére elhatározó befolyású volt; különösen azzá lett annál a lángoló érzelemnél fogva, mely Petőfi szivében az első pillanat óta felébredt.

Szendrey Júlia, 1828 deczember 29-én Keszthelyen született, a hol atyja ispán volt az új majorban.** A leány 1840—1844-ig négy évet töltött a Lejtei-féle előkelő nevelő-intézetben Pesten, hol megtanúlt németűl, keveset francziáúl s általában a középosztály leányainál nagyobb mű-

* *Vegyes műv.* III. 58. l.

** A keresztlevélben, melyet a *Keszthelyi Hirlap* 1895 34. száma s utána több lap közölt, 1829 jan. 1-e

veltségre tett szert; elég jól zongorázott és tömérdek regényt olvasott, kivált a franczia romantikusoktól, s első sorban Sand Györgytől, kit legjobban kedvelt; ismerte a magyar költőket, magának is hajlama és nem mindennapi képessége volt az írásra.* Tizenhat éves korában került haza Erdődre, hol apja akkor, mint a gróf Károlyi Lajos inspektora, az erdődi várban lakott 1839 óta.

Az erdődi vár, melynek hosszú folyósóval ellátott nyugati emeletes oldalán, a régi vadaskertre nyíló ablakokkal, lakott a felügyelő nejével és két leányával s mely Júlia romantikus kedélyére nevezetes befolyással volt, részben 1481-ben épült Drágffy Bertalan idejében. Fekvése regényes és bájos; északra erdős rónaság, keletre magas hegyek s a közeli szelídebb szőlős oldalok látszottak folyósóiról; délre az erdélyi határhegyek rengetegeire nyílt kilátás. Ha maga a vár a békés időkkel s a máshelyt lakó birtokos miatt eredeti fényes jellegét elvesztve pusztúlni kezdett is és termeiben a kápolnát kivéve, gazdasági irodahelyiségeket rendeztek be: környezete, hagyományai, a szájról-

áll, de ez csak a keresztelés napját jelenti. A születésre nézve leghitelesebb az atyja följegyzései 1828 decz. 29.

* «Szatmárban (t. i. megyében) egy olyan lyánykát ismertem meg, írja Orlaynak 1846 decz. 26-dikáról, a milyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak»... (*Vegyes műv.* III. 290. l.)

szájra maradt mondák és hazajáró szellemek miatt még mindig alkalmas volt tápot nyújtani az eleven képzelődésnek s az ábrándozásra hajló kedélynek.* S valóban az egykorúak számos adatot és vonást tudnak felsorolni a haza került Júlia ábrándozó, regényes hajlamairól, kitörő öröme és nyájassága mellett magábazárkozottságáról, elvonult magaviseletéről, különczködéseiről, melyek egész természetét méltán talányosnak tüntették fel; mintegy éreztették, hogy más környezetbe vágyik, mint a milyet a vidék családjai nyújthatnak; más sorsról álmodozik, mint a józan házi asszony egyszerű feladata. E vonások kifejlődésére még hatott ismeretsége és barátsága a nála idősebb, tapasztaltabb, a nagy világban jártasabb Térey Máriával, Térey Gábor leányával, a kihez épen azért az ifjabbak csodálatával ragaszkodott. A Mari apja fényes, nyílt házat tartott Nagy-Károlyban és nála Júlia, hogy városban legyen, melyhez Pesten hozzászokott s hogy szélesebb ismeretséget szerezzen a megyében, néha heteken át is időzött. Mert Téreyhez jóformán mindenki járt a megyében; leánya szellemessége és műveltsége sok ifjú embert vonzott a házhoz;

* L. Lauka G.: *Erdőd vára.* (*Magyar- és Erdélyorsz. képekben.* III. 50. l. 1854.) U. ott két regényes monda elbeszélve.

de regényes haljamai nagyralátó álmok kíséretében épen oly mértékben, vagy még inkább ki voltak fejlődve, s így nem csodálkozunk, ha azt olvassuk, hogy Riskó bemutatván a költőt odaérkezése után azonnal a családnak, a leány bizonyos fensőség éreztetésével fogadta őt s legfölebb eredetinek találta.

Az az első társalgás, melyet a szept. 8-diki bál szünetein a költő és Júlia egymással folytattak, kivált Petőfi fölébredt szenvedélyes szerelme miatt vált tehát döntővé a két ifjú életében. Szerelemre oly régóta sóvárgó s többször csalódott vagy csalódni vélt szíve szokott hevességével ragaszkodott első pillanattól fogva ehhez az érzelemhez; de egyszersmind most már oly határozottsággal és kizárólagossággal is, mely érzi erejét szenvedélyességében és kitartásában. A költő ez állhatatossága nélkül a legérdekesebb szerelmi viszonyok egyike, mely annyi hozzávetés tárgya volt, abban maradt volna. Mert Júlia kezdetben szerelemre épen nem gondolt; a költeményeiből ismert költőt érdekesnek, a híres férfiúnak vele kizárólagos foglalkozását hízelgőnek találta; de ábrándjaiban magának más férfiú oldalán, másképen képzelte a jövőt, melyben a férfiú szebb, köre fényesebb, külső rangja nagyobb.

A költő ez ismeretség után egyelőre több napig Nagy-Károlyban maradt s naponként felkereste

Júliát Téreyéknél és Mari nem kevés befolyással volt arra, hogy Júlia érdeklődése a költő iránt növekedett, ki mindinkább levetkezé elfogúltságát s azzal a nyíltsággal és őszinteséggel szólt érzelmeiről, mint ez a telt szívnek természete.

Így mult el az a néhány nap, melyeken Júlia még ott időzött. Midőn a leány hazatért Erdődre, Petőfi is a közelebb fekvő Szathmárra Papp Endréhez ment. Innen látogatott ki, mintegy a vár megszemlélése végett, először szept. 19-én. Erről Júlia 22-én tudósítja Térey Marit. «Szombaton délbe jöttek: Petőfi, Pap Endre és Riskó és elmentek d. u. hat órakor. Ez a fő. Hogy jól mulattam, azt nevetséges volna még ide írnom; arról úgy is bizonyos vagy, hogy egy szóval, azaz hárommal: kedélyesen, erélyesen, szivélyesen. Hanem — figyelmet kérek!! — furcsán érzem magamat, — az a Petőfi gonosz egy fiú — oly szenvedélyesen tud az emberre nézni, hogy vigyázzon a baloldalára, különben annak úgy is tüzes lakosa fellázad ellene, és azt a száraz, hosszú, ily eseteknél tehetetlen házőrt úgy kiveti onnan, hogy idő kell hozzá, míg ismét részt vehet az uralkodásban. Ezt nekem előbb senki sem mondta, tehát úgy egy kicsit majd elkéstem a vigyázással. (Most veszem észre, hogy még nem mondtam meg, hogy a házőr alatt az észt értem.)

Restauratióra P. ismét Károlyban lesz. Ha tud-

nád, hogy örülök erre az időre! Igazán, ha nem ösmerném magam jobban, azt hinném, hogy szerelmes vagyok! de igy avval vigasztalom magam, hogy majd elmúlik. De mégis borzadok tőle, ha elgondolom, hogy a lehetőség határain túl nincs, hogy komoly, tartós érzelem váljék belőle — jaj — költő! Talán büntetésül? Miért? fogod kérdezni. Ha elbeszélném, azt mondhatnám végül; én arról nem tehetek... De elég a bohóságból ennyi.»

A levél többi részében egy nálok lefolyt vasárnapi mulatságról ír, mely szept. 20-dikán történt s egy pár ifjú ember nevét említi. Szept. 21-dikén Júlia Szathmárban volt s újra találkozott a költővel. Erre így végzi: «Petőfi lemondott tervéről, Mármarosba és Erdélybe utazni, és Szatmáron fog a restauratióig maradni. Jelenleg legalább ez a szándéka; igen lehető, hogy mily hamar jött e gondolata, szint oly hamar fogja azt megváltoztatni. Megengedj édes Marim, ha talán türelmedet nagyon is próbára tettem ily sokat írni egy érdektelen dologról...»

E levél érdekes és jellemző. Ebből világos, hogy a nagy-károlyi pár nap elég volt arra, hogy Júlia lelkében egy komolyabb viszony eshetősége fölmerüljön. Levelében bizonyos leplezett hidegség és számítás nyilatkozik; még több hiúság és elmélkedés. Hízeleg neki a költő érdeklődése, sőt

szerelme; de másrészt kicsinyleni látszik, mintha barátnője kinevetésétől tartana s a saját érdeklődéséről csak mellékesen szól; viszont örvend, hogy a költő miatta, a mint sejteti, tervezett utazásáról egyelőre lemondott. Azonban még most szerelemmel vagy azzal, hogy esetleg a költő neje legyen, még gondolatban sem foglalkozott; bárha mint nő tudta méltányolni e heves fellobbanást. De a költő már nem elmélkedett, nem habozott; szenvedélyes szerelme elragadta s az első pillanatban épen úgy érzett, mint 1847-ben, midőn minden akadályt legyőzni kész határozottsággal és kitartással vívja ki a leányt a végletekig ellentálló szülők kezéből.

Nem csoda tehát, ha lantján azonnal megszólal az aggodalom, a leány hidegsége miatti szenvedés, a forró szerelem rajongása. Ekkor írja *September 27. 1846* * cz. költeményét egy erdődi látogatás emlékére, midőn Júlia a szokottnál is tartózkodóbban nyilatkozott, hogy szeretni senkit sem fog; de a költő nem hisz e vallomás őszinteségében, csak magára nézve tartja kétségbeejtőnek.

E pár látogatást október 10-dikéig, a meddig t. i. Petőfi Szathmáron időzött, több is követte,

* E cz. a. *Unió.* 25. l. Utóbb *Költői ábránd volt, mit eddig érzék.* cz. a.

melyek látszólag Júliában változást nem okoztak; a szülők nem is gondoltak komolyan rá, mint kérőre s a viszonyt ismeretségnél egyébnek nem tarthatták. Júlia sem igent, sem nemet nem mondott; állandón talányosan viselkedett s bizonytalanságban tartotta a forró lelkületű költőt.

Pedig az ő lelkének nyugalma is fel volt zaklatva. A szept. 27-diki látogatás hatása alatt naplót kezd vezetni vagy helyesebben tovább folytatja naplóját, melybe 29-dikén a következő sorokat írja be:

«Oh csak tudnám őt úgy szeretni, mint menynyire szerettetni érdemel. — Hátha akkor kell majd éreznem, mi a szerelem, midőn már egy más leány fogja e szenvedélyes szavak édes mérgét lelkébe szívhatni; s én csak mint a halványuló multnak csekély emléke fogok lelke előtt állani, melyet lassanként a feledés mindig sűrűbb fátyola fog végkép eltakarni.»*

A míg a költő e napokat Szathmárt és vidékén töltötte, Pap Endre a vidék számos előkelő férfiával ismertette meg s szeptember végén és okt első felében több kirándulást tett hozzájok, melyeknek úgy látszik az is volt a czélja, hogy állandóan Szathmár-megyében maradjon, míg sorsa eldől. Így ment ki már ekkor Pap Zsig-

* *Petőfiné naplója.* 1846 · (*Életképek* 1847. II. 561. l.)

mondhoz Nagy-Bányára. Itt *Szerelemnek rózsákkal* költeményén kívül, *Szerelmes vagyok én* czím alatt két költeményt írt, honnan, úgy látszik, megint Szathmárra tért vissza, s itt írta *Nehéz, nehéz a szívem* költeményét. Innen, vagy tán Nagy-Bányáról visszatérőben időzött néhány napig Berenczén Kovács Lajosnál, honnan párszor lóháton átrándúlt Erdődre, mely oda csak pár mértföldre fekszik a N.-Szamos partján, hol *Száll a felhő* cz. költeményét írta. Innen szept. végén és okt. elején Luby Zsigmondhoz rándúlt ki Nagy-Árra, hol a Turnak a Tiszába szakadásáról írta utóbb *Tisza* cz. költeményét. Innen Csekére ment át Luby Zsigmonddal, hol mintegy tíz napot töltött; majd visszatérőben Luby épülőben levő lakát tekintették meg Fülpös-Daróczon, s így több napon át nem látta Júliát.* Csekén írta *Borús, ködös őszi idő, Az én képzeletem nem, Ereszkedik le a felhő* s *Ha szavaid megfontolom* költeményeit, mely utóbbiban a Júlia habozó és kétér-

* L. *Uti levelek.* 1847. (*Vegyes műv.* III. 101. l.) «Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán Cseke és a csekei temetőben Kölcsey Ferencz. Tavaly őszszel egy pár hétig laktam itt s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad.» E kirándulás pár adoma-szerű részletéről l. E. Kovács Gyula: *Petőfi S. két levele.* (*Ellenzék.* 1888. decz. 31. melléklet.)

telmű határozatlan feleletei természetéről így szól:

> Ha szavaid megfontolom,
> Szeretsz engem, azt gondolom,
> Mért nem mondod meg, ha szeretsz?
> Ha nem szeretsz, mért hitegetsz?

Ugyanebből az tűnik ki, hogy Júlia azt is mondta, hogy nem hisz a költő valódi szerelmében; inkább csak föllobbanásnak tartja. E költemények eddig inkább a költő ábrándos szerelmét, elgondolkozását és vágyakozását fejezik ki. Van bennök valami mélabús, az erősebb szenvedély jelei nélkül; valami az ősz hangulatából, melynek szülöttei. E költeményeiből nyolczat leírt szépen pár lap papirra és okt. elején még Csekéről elküldte őket a leánynak *Az ősz utósó virágai Júliának* (I—VIII.) cz. alatt.*

Legkésőbben okt. 7-ére újra Szathmárra tért vissza, hol *Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe* cz. költeményét írta okt. 8-diki kelettel s melyet utóbb az *Összes költeményekbe* a Júliához szóló költemények élére tett. Ezt leirta egy kicsiny albumlapra s midőn hosszasabb távollét után okt.

* I. *Szerelemnek rózsákkal.* II. *Szerelmes vagyok én.* III. *Szerelmes vagyok én.* IV. *Nehéz, nehéz a szívem.* V. *Száll a felhő.* VI. *Borús, ködös őszi idő.* VII. *Az én képzeletem.* VIII. *Ereszkedik le a felhő.*

10-én újra Erdődre ment, magával vitte és átadta Júliának, kihez előbbi költeményeiben már elküldte vallomását. Ekkor volt közöttük a szerelemről először mélyebben és határozottabban szó s e beszélgetés tartalmát Júlia naplója e napról megőrizte. E szerint a költő egyenes kérdést intézett hozzá, mely elől a nő, mint mindig, kitért; tartózkodónak, szeszélyesnek mutatkozott s majdnem hidegen bánt vele. A költő erre szemére hányta, hogy csak játszott érzelmeivel, hízelgett hiúságának az ő udvarlása s azért fogadta el. Mentegeti magát naplójában, azt mondván, hogy ő, szánszándékkal legalább, nem ébresztett Petőfiben oly reményeket, melyeket valósitania nem szabad; sőt épen ezért oly különösnek, szeszélyesnek mutatta magát, a milyen valójában nem is. Elismeri azonban, hogy e találkozás után bizonyosan olyannak fogja őt a költő tartani, a ki bírna másnak életboldogságával játékot űzni s talán meg is fogja őt vetni. Eltávozásakor azt mondta, hogy nem fogja őt többé soha sem látni.

Valóban a költőt a következő napok a legnagyobb szenvedésben találták s e boldogtalan idő emlékét őrzik *Mi vagy keblem? Álmodtam szépet, gyönyörűt, Egy pár rövid nap* czímű, Szathmáron írt költeményei, melyek a napló idézett leirásának teljesen megfelelnek. Az első csak panasz, s kevésbbé jellemző; a másodikban a találkozás

emléke újúl fel. Panaszkodik, hogy boldog álmából a leány felébresztette, de legalább ne maraszsza, ha nem szereti; nekik, bármi kín az rá nézve, válniok kell. E szenvedést még mélyebben, bárha kevesebb hévvel fejezi ki a harmadik.*

Azonban a «soha» Júliának is fájt, nemcsak a költőnek. Midőn okt. 10-én eltávozott, az erkélyen állva, mint a reménység jelvényét, kendőjét lobogtatta a költő után; ** és mert tudta, hogy az okt. 22-diki restauratióra Petőfi ismét Nagy-Károlyban lesz, úgy intézte a dolgot, hogy egészen váratlanúl anyjával ő is bement ez időre s ott Téreyéknél újra találkoztak. Úgy látszik, Júlia is megdöbbent s fájdalmat kezd érezni, hogy talán örökre elveszti ezt a szerelmet; — fájdalmat, ha talán nem is szívében, de lelkében; s talán ezért volt a kendőlobogtatás is. E nagykárolyi viszontlátás új reményt és új kétséget ültet a költő szivébe. Szeretné tudni, hogy véletlen vagy számítás volt-e ez a találkozás? A leányka még mindig rejtély s ostromolja, hogy nyilatkozzék. Valóban, úgy kell lenni, hogy ebben, a szülők tudta nélkül kötött viszonyban, most némi magyarázatok történtek;

* Úgy látszik, hogy egy 4-ik, az *Összes költ.*-ből kihagyott *Mint megfogamzott átok* cz. költeménye épen e búcsú hatása alatt keletkezett.

** *Petőfi és a nő.* (*Petőfiana.* 16. l.)

Júlia, bár nem határoz, de többet vall be s naplójában egy levélforma félében azt írja, hogy bővebb ismeretséget óhajtana. Jobban szereti ugyan a költőt, mint bárkit, de szerelmében bízni nem mer; fél a megszokástól. Nem köti tehát le magát, hanem tavaszig vár; addig a költő távozzék el s ha mindketten akkor is így éreznek, jó. Addig nem igér semmit; a mitől fél, épen a költő szenvedélyes heve, melyre egy élet egész boldogságát bízni nehéz. A naplónak e részét a költőnek vagy e, vagy valamely módosított alakban át is adta.

Ez a tavaszi találkozás valóban nemcsak a napló ötlete. Megbeszélt megállapodás volt s a költő reménynyel nézett elébe (*Nem csoda, ha újra élek*); bárha még mindig fél, hogy a leány nem szereti s ő csak álmodik (*Volt egy szegény fiú)*; azonban a búcsú végső pillanatában mégis a leány oly vallomását vette, melyből tud annyit legalább, hogy most szereti (*Szeretsz tehát*), noha a végső választ tavaszra halasztotta. Világos e vallomás a költőnek Váradyhoz Koltóról írt leveléből is, melyben ezt írja: «Elhagytam Szathmárt, és hogy hagytam el! ... szerettetve, barátom, szerettetve a legdicsőbb lénytől, mely valaha az Isten kezéből kikerült.»*

* Okt. 28. (Baróti: *Petőfi-ereklyék. Budap. Hirl.* 1893. 30. sz.) *Össz. M.* III. 146. l.

Az ekkori tisztujitáson Teleki Sándor szintén jelen volt és a liberalis párt jelöltje, Eötvös Mihály részére egy egész pártcsoportot maga vezetett be lóháton. A választás azonban a conservativek győzelmével végződött; Korda Lőrincz lett első alispán. Ekkor hítta meg Teleki a költőt koltói birtokára, megigérvén neki, hogy onnan november elején együtt mennek be Kolozsvárra.

A költő október 23-án Júliától elbúcsúzván, mely egyelőre az utolsó találkozás volt; pár nap múlva Szathmárra s onnan Nagy-Bányára ment Pap Zsigmondhoz.* Telekinek Pap megírván, hogy Petőfi nála van, Harayval kocsin érte ment s október 25—26-án kivitte magához. Nála épen nagy értekezlet levén a «partium» ügyében, számosan gyültek össze Közép-Szolnok- és Kraszna-megyékből. Ebéd előtt, írja Teleki, megtartották a tanácskozást az udvaron egy nagy eperfa alatt. Az eszmecsere mélyen hatott a költő kedélyére, ki épen 1846 második fele óta kezdett megint következetesebben a politikai napi kérdésekkel foglalkozni. Ebéd alatt bőven folytak a pohárköszöntők és ekkor Teleki a költőhöz lépve, fölszólította, hogy mondjon ő is valamit. A költő elme-

* Ekkor írta okt. 23-án Térey Máriának *Emlékversek T. M. kisasszonynak* cz., a Júlia és közte levő viszonyra nézve igen jellemző pár sorát Nagy-Károlyban.

rengett, gondolkozóba merült s nemsokára föl-állván, átható hangon és lelkesedve szavalta el *Erdélyben* cz. költeményét, melyet még az nap délután Haray Viktornak szabatosabb formában lediktált.*

A koltói időtöltés különben vidám volt; lovagoltak és kocsikáztak; a lovaglásba Teleki vezette be, hajtani, főképen négy lovat, a gróf czigány kocsisa tanította; naponként behajtott az egy órajárásra fekvő N.-Bányára s a ló egész passiója lett. E vidéket pedig annyira megszerette, hogy *Uti leveleiben* Nagy-Bányának és környékének egy pár gyönyörű lapot szentelt.** Koltóról különösen ezt írja: »Ez egy kis falu Kővár vidékén, a Láposvölgyben, Nagy-Bányától egy óránnyira délre.

* L. Teleki előadását róla: *Petőfi S. Koltón.* (*Egy-ről-másról.* II. 30. l.) Teleki azt is hozzáteszi, hogy a lediktált, kidolgozott forma nem volt olyan, mint azt lelkesülten, rögtönözve elmondá. A hatás közvetlensége szempontjából e megjegyzés bizonyára igaz; de a kidolgozás pontosságára nézve nem igen hihető. Csak azt kell ebből főkép megjegyezni, hogy a költeményt egy toast formájában mondta el a költő s az ott elhangzott lelkes gondolatokból született a kidolgozott költemény. A költő koltói időzéséről és innen tervezett kolozsvári útjáról l. fent idézett levelét Várady Antalhoz. E levél okt. 28-áról kelt.

** *Vegy. műv.* III. 61—65. l.

A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet».

Itt több költeményét írta, melyek az *Erdélyben* czímüt kivéve mind Júliára vonatkoznak s azt a megnyugtatóbb érzést fejezik ki, mely reménynyel töltötte el szívét a nagy-károlyi búcsú-találkozás óta. Ezek: *Szeretsz tehát, Mikor a láncz lehull, Busúlnak a virágok, Rövidre fogtam a kantárszárat, Kellemetlen őszi reggel, Világoskék a csillagos éjszaka*; végre a *Véres napokról álmodom* kezdetű egy berkeszi kirándulás emlékét őrzi, hová elkisérte Telekit, a ki Deésre és Kolozsvárra utazott. Ez a kedves falu a nagy-bánya-kolozsvári útvonalon fekszik. Eredetileg, mint láttuk, megnyugodva Júlia szerelmében, oly szándékkal ment Koltóra, hogy Telekivel és Harayval november 5—6-án ő is Kolozsvár felé kerül. Minthogy azonban október 9-én a kolozsvári országgyűlést úgyis elnapolták volt, felhagyván e tervével, Berkeszről visszatért Koltóra.

E kirándulás után pár napra, november 9—10-én* ő is elhagyta Koltót s Szathmáron,

* Petőfi elutazásáról tájékozást nyújt *Világoskék a csillagos éjszaka* cz. költeménye is, melyben a fogyó holdról szól. E hóban nov. 3-án reggel volt holdtölte. A költemény tehát 9—10-dikére utal. Ezzel teljesen megegyezik az, hogy Deésen nov. 9-én megyegyűlés volt s Teleki erre ment be Koltóról, honnan tehát

Nagy-Károlyon, Debreczenen keresztül Pestre tért vissza. Útközben megállapodott Debreczenben, hol Telegdi Lászlót, egy nagy-károlyi ismerősét akarta meglátogatni, a ki azonban nem levén otthonn, öcscsének, Telegdi Lajos könyvárusnak meghívását fogadva el, hozzá szállt. Itt találta ekkor Emődy Dánielt is, ki nevelő volt Erdélyi József ref. tanár házánál. Nála töltötte napjai legnagyobb részét, ugyanő bevezette a családhoz is, s ugyanegy napon, november 15-én, irta a ház nagyobbik leánya, Kovácsné (Erdélyi Luiz) számára *Kovács Jánosné emlékkönyvébe*, a kisebbik, Róza számára *E. R. kisasszony emlékkönyvébe* czímű költeményeit. Ugyanez időben kiment a családdal ennek Szent-Imrén levő szőllőjébe és az Érmellékre, hol pár napot töltött. Erdélyi szomszédjában lakott Könyves Tóth Mihály ref. lelkész s ennek mostoha leánya, Király Janka, ki később mint Sámi László reform. tanár neje Kolozsvárt, Amica néven lett ismeretes, mint írónő. Emődy a lelkész házához is járatos levén, fölszólította Janka őt, hogy hozza el a költőt hozzájok, ki

8-án utazhatott el. Deésen Nemes József, a megye főbírája, 10-én ebédet adván, ezen Haray Viktor elszavalta a költő *Erdélyben* és Teleki *Az őrült* cz. költeményét, melyek mindketteje nagy lelkesedést keltett. (V. ö. *Levél Dézsről.* Kiadva *Pet.-Muz.* III. 191. l.)

ettől fogva majdnem naponként ellátogatott oda is s a lelkészszel csakhamar meleg barátságot kötött. Janka, ki ekkor 15 éves volt, alig mert szólni hozzá s így Emődyt kérte meg, hogy emlékverset irasson számára. Így írta a föntebbi emlékversekkel egy napi kelettel *K. J. kisasszony emlékkönyvébe* czím alatt nehány szép sorát egy aranyozott szélű albumlapra.*

Itt történt, hogy midőn először belépett egy este a színházba, minden szem feléje fordult «s a lelkesedés az égiháború hangján kiáltá: éljen Petőfi Sándor!»** Ekkor a debreczeni színtársulatnál játszott Prielle Kornélia is, mint a Feleky-társulatának szerződött tagja. Petőfi őt még Budapestről ismerte, hol mint szerződött tag, 1844 deczember 17-én lépett föl először a nemzeti szinházban. Kornélia egy udvaron lakván 1844—45-ben Egressyékkel Szigeti Józseféknél, ott többször látta őt a költő és beszélgetett vele. Most Debreczenbe érkezvén, a színházban épen a Szigligeti *Két pisztoly* czímű darabját adták a már említett színházi estén, mely alkalommal Kornélia, ki Lenke szerepét játszta, a darabba

* L. *Pet.-Muz.* III. 207. l. (Szerzőtől: *K. I. kisassz. emlékkönyvébe.* U. ott facsimilében is.) V. ö. *Vas.-Ujs.* 1874. 38. sz. és Péchy: *P. Debreczenben. Reform* 1874 máj. 24.

** *Vegy. műv.* III. 52. l.

szőtt ének helyett Petőfi *A virágnak megtiltani nem lehet* dalát énekelte el. A költő ezután a színpadra ment, megismerkedett a színészekkel s megújította Kornéliával is az ismeretséget.

Úgy látszik, hogy másnap reggel egyik barátja Szathmárról valami kellemetlen hírt közölhetett vele, mely olyast tartalmazott, hogy Júlia férjhez szándékozik menni máshoz. Lehangoltság, de egyszersmind dacz és harag szállja meg s rohamos tettre határozza el magát, hogy örökre bezárja a halasztás, az ingadozás útját. Még az nap délután meglátogatja megint Kornéliát, hosszasan beszélgetnek, miközben nőül kéri; este pedig, midőn a *Lara hét fia* czímű darabban épen menyasszonynak öltözve játszik, sürgeti, hogy azonnal esküdjenek meg. Kornélia beléegyezik s ő megkéri a színészeket, hogy előadás után maradjanak együtt, közben pedig a paphoz siet, hogy azonnal eskesse meg őket. Könyves Tóth Kálmán a hozzá mintegy kilencz óra tájban berohanó és esketésre hívó költőt azzal utasítá el, hogy dispensatio nélkül a szertartást nem végezheti. A költő pár kifakadás után haragosan távozott. Igy maradt el azon estéről. A költő terve eredetileg az volt, hogy másnap elutazik; azonban mégis Debreczenben maradt s e napon még a katholikus papnál is járt, kérve, kényszerítve őt, hogy eskesse meg. Nem sikerült ez sem s így utóbb, a milyen rohamos volt e

daczból keletkezett elhatározása, épen oly hamar fölhagyott vele.

Ez az elutazása előtti napon történt, melyen este el akarta szavalni a színpadon *Erdélyben* czímű költeményét s ezt Feleki a színlapokon ki is hirdette. A költő nem akarta költeménye czímét előre megmondani; Feleki azonban figyelmeztette, hogy csak a censor engedélyével szavalhat, a ki bizonyára követelni fogja a költemény megelőző bemutatását. Ez úgy is történt. A censor, egy kegyesrendi pap, ki a szent-Anna-utczai convictusban lakott, megizente Felekinek, hogy a költemény elszavalását csak előleges censura mellett engedheti meg. Ekkor Petőfi is elment hozzá Felekivel; de neki sem akarta a költeményt megmutatni, mire a szavalatot betiltotta. A költő keményen kikelt a censor ellen; haragos és indulatos szóváltás keletkezett, melynek végén Petőfi azzal vált el, hogy mégis csak elmondja versét. Feleki igyekezett róla lebeszélni s a költő megnyugodni látszék; de midőn este az I. felvonás végén a függöny lehullt, váratlanul kilépett az előfüggöny elé s rengeteg tapsvihar közt engedelmet kért a közönségtől, hogy nem szavalhat; mert, mondá, a jelenlevő censorra mutatva, ez az úr nem engedi meg; de eljön még neki is a napja.

A censor a közönség gúnykaczaja közt távo-

zott a színházból.* Ezen az estén a színészek és némelyek a közönségből nagy lakomát csaptak, melyen számosan éltették a költőt, ki éjfél után a czigányokat elvitte Kornélia ablaka alá s elhúzatta velök az általa elénekelt dalt. Ez volt búcsúja tőle. Midőn reggel 5 órakor a gyorskocsi előállott, kitépett tárczájából egy lapot; levelet írt neki, melyben fölhatalmazta, hogy az esküvőig is viselje nevét s ha Kolozsvárra megy, csak hívja magához, ő kész bármely pillanatban is megesküdni.

Debreczenből Pestre tért vissza, hová november 20-dika tájt érkezett meg,** s azonnal az *Életképek*hez csatlakozott, a hol még ebben az évben két költeménye jelent meg: *Mi van innen távol?* (decz. 5.) és a kéziratban már elébb nagyon elterjedt *Az őrült* (decz. 19.).

Pár napig ekkor még innen is föntartotta vi-

* Ezt az esetet részletesen elbeszéli Feleki Miklós: *Petőfi és a censor* cz. czikkében. (*Koszorú.* II. 1879. 556—562. l.) Említi egykorúlag a *Pesti Hirlap* is. (1846. II. 354. l. Kiadva *Pet.-Muz.* II. 64. l.) Eltérésekkel l. Péchy *P. Debreczenben. M. Polgár.* 1874. 122. sz.

** Semmi esetre nem 20-dika előtt, mert visszaérkeztéről s az *Életképek*hez csatlakozásáról szóló értesítés csak nov. 27-én jelent meg a *Pesti Hirlap*ban, a miből inkább nov. 20—24-dikére lehet következtetni. (*Pet.-Muz.* II. 64. l.)

szonyát Prielle Kornéliával, a mennyiben megérkezése után újra levelet írt; sőt Jókainak is emlegette, hogy ő Kornélia vőlegénye s hítta is násznagyának.* E levélre, melyben a költő elmondta, hogy már Pesten érdekelte őt és érezte előre, hogy egykor szeretni fogja s mennyire szerette volna, ha már mint férj térhetett volna Pestre vissza: Kornélia elhatározta, hogy Kolozsvárra érkezvén, lehívja s megesküsznek. Azonban már Debreczenben megtudván, hogy Petőfi Júliába volt szerelmes, mielőtt Debreczenbe érve őt megkérte, női érzéke kitaláltatta vele a helyzetet, hogy a költőt csak sértett büszkeség és dacz vihette rá a hirtelen elhatározásra, hogy őt megkérje. Tehát csak későn és hidegen válaszolt e levélre, mire Petőfi egy hónap múlva nem minden epésség nélkül írta, hogy bizonyosan férjhez akar menni valamelyik grófi udvarlójához s ezért nem vette fel az ő nevét Kolozsvárott. Ezzel viszonyuk teljesen megszakadt; Petőfi Júliával gyorsan kibékült. Levelet írt, melyben kifejtette hir-

* Jókai: *Petőfi eszmecsirái.* (*Nemzet.* 1891 jan. 8.) Néhány napra ez eset után Szendrey Ignácz maga is Debreczenbe utazott s ott Huzly préposttól, ki neki tanulótársa volt, hallotta ezt az esetet. Ez csak megerősítette őt abban, hogy Petőfi nem az a komoly ember, kire megnyugvással bízhatná leánya sorsát. Gyulai Pál szíves közlése.

telen elhatározása okait a Júlia vélt hűtlensége miatt, a mi a leányra csak hizelgő lehetett; Júlia pedig, hihetőleg Térey Mari útján, elküldte neki naplójegyzeteinek, talán épen október 21-dikéről szóló részét, mely úgy is levélformában van írva* s a végleg kiengesztelt költő deczember 5-én kiadta e kibékülés hatása alatt írt s az első Júliára vonatkozó és nyomtatásban megjelent költeményét az *Életképek*ben, *Mi van innen távol?* czím alatt. Kornélia olvasván ezt Kolozsvárt, csalódásában csak ennyit írt a költőnek: «No úgy-e, hogy a Hortobágyon túl két út van? Szerencsés utat kivánok a másikon, mely nem a Királyhágó felé vezet».**

* Az, hogy Júliának valóban volt naplójegyzeteiből kezeírása a költőnél s hogy a költő egyébként is tudott ezek létezéséről, világos Júlia naplójának decz. 6-diki följegyzéseiből, továbbá Petőfi leveléből Sass Károlyhoz, 1847 márcz. 12-ről, hol épen a naplóról ír. A föltevés, hogy a birtokában volt kézirat épen a naplónak rá nézve legmegnyugtatóbb részét tartalmazta, igen valószínű. Többet megállapítani adatok híján nem lehet.

** Legyen még megemlítve a művésznő leirásából, mely e helyen egyik főforrásunk volt, hogy 1847-ben, midőn máj. 14-én a költő újra Debreczenen utazott át, Feleki társulata megint ott volt s a költő elküldte Kornéliának az *Összes költemények* egy példányát és egy csokor gyöngyvirágot e sorok kíséretében: «Virágokat küldök és költeményeket; azokkal koszorúzd meg

magad nemzeti szinművészetünk kedves menyasszonya; ezeket fogadd mint őszinte ajándékát azon szívnek, melyből fakadtak». Kevéssel utóbb Petőfi maga is fölkereste s búcsút vettek egymástól szemrehányások és keserűség nélkül. (Prielle Korn.: *Ismeretségem Petőfivel. Koszorú.* I. 385—409. l. U. ez *Művészeti Lapok* 1895. 14—16. sz. *Régmult időkből* cz. a.) E viszonyra igen jellemző, hogy emlékét egyetlen költemény sem őrzi; a költő leveleit pedig a művésznő férje, Szerdahelyi Kálmán, utóbb elégette. Az, hogy a költőt e hirtelen elhatározásra valóban dacz s az ebből folyó rohamos tennivágy vezette, megerősíti Gyulai Pál, ki az esetet Petőfinétől hallotta úgy, a mint férje neki elmondta és megerősíti Jókai Mór is. Valóban a költőnél alig tartott az egész egy hetet; később maga is bánta és sajnálta hirtelenkedését. (L. Gyulaitól: *Petőfi és Prielle K. Nemzeti Hirlap.* 1879. 124. sz. és *Pesti Napló* 1879. 110. sz. Jókai Mór: *Petőfi eszmecsirái. Nemzet.* 1891 jan. 8. Könyves Tóth Mihály levele Péchy Imréhez. *Reform.* 1874 máj. 24. és Péchy: *P. Debreczenben. M. Polgár.* 1874. 122. sz. Szana Tamás: *Magyar költők szerelmei* 111. l.) Egészen felületesen említi Zilahy is: *P. S. életr.* 71. l. Egész helyesen megítélve a *Petőfianá*ban: *Petőfi és a nő.* (17. l.) Rakodczay Pál többet és egyebet akar belőle kimagyarázni, mint akár Prielle Kornélia előadásából is kiviláglik s czáfolgatja az ellenvéleményűeket. (L. *Prielle Kornélia.* 28—41. l.) A fő dologban nem érthetünk vele egyet. Különben Jókai előadását idézve, ő is véleményt látszik változtatni, csupán Jókai kifejezését, ki azt mondja róla, hogy «Csak boszú volt az, csak gyűlölet! S szeretők közt a gyűlölet nem egyéb, mint megkövesülése a szerelemnek», — véli túlságosnak. Annyi bizonyos, hogy mélyebb nyomot az egész a költő kedélyére nem tett; ezt mindenik adat bizonyítja.

II. FEJEZET.

Az «Összes költemények».

Visszatér Pestre. — Szülei adóssága. — Telekitől kér 600 forintot. — Munkássága. — Kiadja a *Tigris és Hiénát*. — Szerződése az *Életképek*kel. — Elbeszélései. — Szerződése a *Hazánk*kal. — Levélváltása Kovács Pállal. — Az *Összes költemények*. — *A helység kalapácsa* kihagyásának oka. — A kiadás berendezése. — Jeligéje. — Hartlebennél. — Szerződése Emichchel. — A sajtó lelkes megjegyzései előfizetési fölhívására. — Megjelennek 1847 márczius 15-dikére. — Fogadtatása. — A «legnépszerűbb» jelző. — A márczius 17-diki köri estély. — Az akadémia nagy jutalma. — A Czuczor jelentése. — A jutalmat fia, Zoltán, kapja meg.

A költő visszatérvén Pestre, a Pákh Alberttel tartott közös lakásra, itt nyerte azt az értesítést, hogy szülőire egy szerződés következtében Dömsödön újra végrehajtást akarnak vinni pár száz forint adósságért.* Ezen addig is, míg oly hely-

* Ez az adósság egy 725 v. frtos vásárra vonatkozik (290 frt), mely szerint Kecskeméten máj. 11-én az öreg Petrovics eladott 51 marhabőrt Csillag Gábor kereskedőnek s utóbb nem bírt a szerződésnek megfelelni. A kötelezvény a Pet.-társ. birtokában van.

zetbe juthatna, hogy szüleit véglegesen magához vegye, okvetetlenül segiteni akart. Épen kapóra jött az, hogy Pulszky Ferencz ekkor egy nógrádmegyei nagyobb birtokot (Széchenyt) vett meg s a lapokat októher hóban bejárta a hír, hogy ő itt a vár egyik tornyában a költők számára valami asylumfélét akar berendezni.* Ekkor a költő elhatározta, hogy hozzá folyamodik 500 forintnyi kölcsönért, addig is, míg összes költeményei eladásából pénzt kaphatna. Pulszky sokáig nem adott választ; végre deczember 2-dik felében egy alkalommal a költő több barátja körében egy vendéglőben találkozott vele, hol azt felelte neki, hogy új birtokának berendezése kimerítette s kérését jelenleg sehogy sem teljesítheti.** Ekkor Telekihez fordúlt, kinek a következő levelet írta:

Pest, deczember 29 kén, 1846.

Kedves druszám! Nagy szomorúság éri a te fejedet, azért tanácslom neked, hogy légy rá elkészülve. De a mily elkerülhetetlen a halál, oly elkerülhetetlen, hogy te nékem hat száz pengőforintot adj, vagy adjál, a mint neked tetszik;

* E hír olvasható *Pesti Divatlap.* 1846. II. okt. 10. 41. sz. *Pesti Hirlap* és *Jelenkor* okt. 18-ki számában.

** Degré: *Visszaemlékezéseim.* I. 136. l. Jók *Életemből.* I. 321. l.

még pedig úgy, hogy két száz pengő forintot rögtön útnak indits, akár addig végig se olvasd e levelet; négy száz pengőt pedig a márcziusi pesti vásárra küldj föl. A mi a visszafizetést illeti, minden év végén adok neked két száz pengő forintot, s így három év alatt kvittek leszünk. Komolyan beszélek, kedves barátom, most mutathatod ki, ha van benned emberség. Életemben legeslegelőször fordultam mágnáshoz, kímélj meg a szégyenpirulástól, mely a ragyánál jobban el fogja rágni képemet, ha visszautasitasz. Különben mint barátomhoz s nem mint mágnáshoz fordultam. Azt mondhatod, hogy nincs pénzed, akard és lesz; s a ki czigánynak vet ezer pengőt ingyen, az nekem mindig adhat hat száz pengőt kölcsön; mert ingyen el sem fogadnám, már annál csak büszkébb vagyok, hál' Istennek. Nem kétlem, hogy szivesen teljesíted kivánatomat, még pedig két száz pengőt e pillanatban, mert ha óriási szükségem nem volna, nem is vetemedtem volna e lépésre. Küldd leveledet a pénzzel együtt a gyorskocsin. Lakásom: *Hatvani-utcza, Jankovics-ház 585-dik szám, 2-dik emelet.* — Viktort köszöntöm. Vagyok őszinte barátod Petőfi.*

* Viktor alatt Harayt érti. L. a levelet Teleki: *Egyről-másról.* II. 36. l. Szükségéről a pénzre nézve l. még levelét decz. 26-ról (1846) Orlayhoz. (*Vegyes műv.* III. 290. l.)

E levélből megitélhetjük, hogy 200 frt volt az az összeg, melyre szülei fölsegítésére azonnal szüksége volt; az összeg többi részével, valamint azzal, a mit *Összes költeményei* eladásából szerez, 1847 tavaszán egy külföldi utat szándékozott tenni; e mellett tavaszszal megint el akart rándúlni Szathmárra is. Teleki nem levén odahaza, pár hétig külföldön utazván, a költő levelét egyelőre nem kapta meg, a ki ekkor febr. 5-dikéről (1847) a következő levelet írta: *Szeretetre méltó barátom!* Nem hiszem, hogy meg ne kaptad volna levelemet, melyet új esztendő után írtam. Nagyon nehezemre esik, hogy a füledet sem mozgatod: — — — Ha már kérésemet nem akarod teljesíteni, legalább megirhatnád, hogy ne támaszkodjam rád, s akkor másfelé fordítanám a rudat, mert nagy szükségben lévén, igy bizonytalanban nem maradhatok sokáig. Remélem, második levelemet nem hagyod válasz nélkül, még pedig rögtöni, azonnali, tüstënti válasz nélkül. Lakásom: Hatvani-utcza, Jankovics-ház, második emelet. — Isten megáldjon! Őszinte barátod

*Petőfi Sándor.**

Teleki e levélre azonnal elküldte a kért öszszeget.**

* Telekinél u. ott. 38. l.

** A költő e tartozását 1849-ben Maros-Vásárhelyt

Ugyanekkor a pár havi pihenés után újra lázasan fogott a munkához. Egy részről gondoskodott *Tigris és Hiéna* czímű drámája kiadásáról, melyet Emich Gusztáv vett meg tőle s megjelent 1847 január 7-dikére. A költő azonban ekkor már nem nagy súlyt helyezett e művére; bizonysága az is, hogy e correcturát sokkal csekélyebb gonddal végezte, mint szokása volt.* Más részről szerződött az *Életképek*kel, hogy a pesti divatlapok közül csupán oda dolgozik. Ennek értelmében 1847 jan. 1-sejétől fogva e lapnak átlag minden második számában jelent meg egy-egy költeménye, melyekért egyenként másfél aranyat kapott.**

egy Bemtől kapott gratificatióból Telekinek visszafizette, ki hiában kérte, hogy ajándékban fogadja el. Teleki idézett helyen a költő e második hozzá írt levelét harmadiknak mondja, mert a költő azt írja, hogy új év *után* írta első levelét, vagy hogy írt még egyet. Ez tévedés, a költő világosan a decz. 29-diki levelére czéloz s második levelet említ; az «új év után» csak lapsus memoriæ.

* Megjelenéséről L. *Pet.-Muz.* I. 218. l. és II. 207. l. Czíme: *Tigris és Hiéna.* Irta Petőfi Sándor. Pest, 1847. Emich Gusztáv sajátja. III + 106. l. 8-r. (*Pet.-Muz.* II. 358. l.)

** 1847. I. felében jelentek meg: *Karácsonkor* (1. sz. jan. 2.), *Reszket a bokor* (3. sz., jan. 16.), *A csárda romjai* (5. sz., jan. 30.), *Ifjúság* (8. sz., febr. 20.), *A magyar ifjakhoz* (9. sz., 27.), *Világgyűlölet* (10. sz., márcz., 6.), *Újonnan visszajött a régi baj* (Martius 1.

Ugyanide még ekkori pesti időzése alkalmával két népies elbeszélést írt, melyek e nemű első és utolsó művei voltak. Ezek egyikét, *A nagyapá*-t, 1847 január havában írta s február 6 és 13-án jelent meg az *Életképek*ben. A hozzátett szerkesztői jegyzetből azt lehet következtetni, hogy több hasonló elbeszélést akart írni s általok az oly «forrón szeretett nép erkölcsi s értelmi művelődésére hatni». Ezt az elbeszélést Vörösmartynak előzetesen megmutatta, ki «igen szerencsés kez-

1847. cz. a. 11. sz., márcz. 13.), *A kutyák és farkasok* (13. sz., márcz. 27.), *Mi volt nekem a szerelem?* (14. sz. ápr. 3.), *Arany Jánoshoz* (16. sz., ápr. 17.), *A türelemről* (18. sz., máj. 1.), *Ha férfi vagy, légy férfi* (21. sz., máj. 22.), *Keserű élet, édes szerelem* (23. sz., jun. 5.), *Szent sír* (25—26. sz., jun. 23.). II. félév: *Músám és menyasszonyom* (1. sz., jul. 4.), *Sári néni* (2. sz., jul. 11.), *Arany Laczinak* (3. sz., jul. 18.), *Édes öröm, talak már* (febr. 1847. 5. sz., aug. 1.), *A szél* (7. sz., aug. 15.), *Bucsú-pohár* (9. sz., aug. 29.), *Katonaélet* (11. sz., szept. 12.), *Széphalmon* (14. sz., okt. 3.), *Te az enyém, én a tied* (Jun., 1847. 16. sz. okt. 17.), *Beszél a fákkal a bús őszi szél* (17. sz., okt. 24.), *Szécsi Mária* (20. sz., nov. 14.), *Lennék én folyóvíz* (21. sz., nov. 21.), Mutatvány *A táblabiró* cz. víg hőskölteményből. Előljáróbeszéd. (22. sz., nov. 28.), *Kérdezd: szeretlek-e?* (Május, 1847. 23. sz. decz. 5.), *Oh ne bántsd a költőt* (Moore után angolból. 24. sz. decz. 12.), *Homér és Ossian* (26. sz. decz. 26.). Összesen 30 költemény.

detnek nyilatkoztatá a dicső pályán». Második elbeszélését, *A fakó leány s a pej legényt*, mely május 8 és 15-én jelent meg, áprilisban írta s utóbb a sorozatot nem folytatta tovább, noha Kovács Pálnak is igért egyet a *Hazánk* számára. Mindkettő kivált egyszerű, természetes, folyékony és népiesen elbeszélő stylusánál fogva nagyon figyelemreméltó s e tekintetben nem csekély föltünést keltettek; bárha a korabeli kritika nem nagyon méltányolta. Igy pl. a *Szépirodalmi Szemle* roszszalta az elsőben, hogy benne az előadás «puszta *történeti*» s nem levén, mint «*történő*» előadva, nem bír *költői* érdeket ébreszteni. De korához mérve épen e nyugodt, természetes elbeszélő modorban volt valami újság.*

Az *Életképek*en kívül 1847-ben csupán a *Hazánk*ba dolgozott. Ezt a lapot Kovács Pál, a beszélyíró indította meg 1847 január 2-án Győrben, mint az azelőtti *Vaterland* magyar nyelvű folytatását, s habár kereskedelmi és közgazdasági lap volt, de bőven, sőt legbővebben szépirodalommal foglalkozott. A szerkesztő Petőfit már 1846 decz. havában nemcsak munkatársúl szólította föl; de megkérte, hogy Lisznyait, Pálffyt, Jókait, Tompát és Kerényit is kérje meg nevében,

* *Életképek.* 1847. I. 163. l. (V. ö. *Pet.-Muz.* II. 117. l.) Másodszor mindkettő megj. *Vegyes műv.* I és III. k.

hogy lapjába írjanak. Általában jól díjazott, úgy mint az *Életképek* és e mellett, mint az ifjú irodalom és az ellenzéki szellem egyik közlönye, a legnépszerűbb lapok egyike lett. Utóbb Petőfi Aranynak is ajánlta, hogy írjon bele, viszont Kovács Pált is buzdította, hogy munkatársul nyerje meg. A költő, alkuja szerint, évnegyedenként hat költeményt adott, melyekért, mint az *Életképek*nél, 45 forintot kapott s így egész évre 180 forintot.* Így jelent meg ott már az első

* L. ez adatokra nézve Petőfi leveleit Kovács Pálhoz. Frankenburg megemlékezik Petőfi egy látogatásáról is Győrbe, melyet vele, Pompéryval, Lisznyayval együtt tett valamikor 1846-ban. Talán ekkor beszélték meg a *Hazánk*ba dolgozás ügyét. Két napot töltöttek ott, s Balogh Kornél alispán a költő tiszteletére estélyt adott. *Emlékezések P. S.-ra Főv. Lapok.* 1883. 52. sz. (*Petőfi újabb reliqu.* 86. s köv. l.) Megjelentek Petőfitől a *Hazánk*ban 1847. I. félév: *Csalogányok és pacsirták* (1. sz., jan. 2.), *October 1846.* (Borús, ködös őszi idő. 10. sz., jan. 23.), *Kutyakaparó* (20. sz., febr. 16.), *Egy gondolat bánt engemet* (28. sz., márcz. 6.), *Árva leány* (38. sz., márcz. 30.), *A XIX. század költői* (42. sz., ápr. 8.), *Ide, kis lyány* (49. sz., ápr. 24.), *Szomorú éj* (56. sz., máj. 11.), *Magyar vagyok* (75. sz., jun. 26.). II. félév: *Egy barátom az ifjuság* (78. sz., jul. 3.), *Három fiu* (85. sz., jul. 20.), *Világosságot* (92. sz., aug. 5.), *Válasz, kedvesem levelére* (93. sz., aug. 7.), *Kit feledni vágytam* (Aprilis, 1847. 100. sz., aug. 27.), *Tavaszi dal* (Tedd le bojtár. 104. sz., szept. 2.), *Első*

számban *Csalogányok és pacsirták* czímű költeménye, melyet havonként átlag kettő követett.

Mindjárt kezdetben jellemző összeütközése volt Kovácscsal. Neki ugyanis szokása volt a beküldött költeményeket megszámozni a közlés sorrendjére nézve s így ő azt akarta, hogy 3-diknak *Nagy-Károlyban* s 4-diknek az *Egy gondolat bánt engemet* czímüek jelenjenek meg; azonban a censor mindkettőt kihúzván, Kovács a *Kutyakaparót* adta. Erre 1847 február 16-dikáról ezt írja neki:*

Édes Palim! Nagy meglepetéssel pillantottam meg épen most a *Kutyakaparót* a *Hazánk*ban, miután én a küldött verseket megszámoztam, s kértem önt, hogy a szerint adja őket. Megvallom, ilyenekhez nem vagyok hozzászokva. Ez egy kis szerkesztői önkényt azonban elnézem; de jövőre határozottan nyilatkoztatom, hogyha önök elöle-

esküm (116. sz., szept. 30.), *Bányában* (119. sz., okt. 7.), *A csonka torony* (124. sz., okt. 19.), *A felhők* (130. sz., nov. 2.), *A gólya* (141. sz., nov. 77.), *Fölösleges aggalom* (149. sz., decz. 16.), *Utazás az alföldön* (153. sz., decz. 25.), *Hol a leány, ki lelkem röpülését* (154. sz., decz. 30.). Összesen 23 költemény. Ugyanitt jelentek meg az *Uti levelek Kerényi Frigyeshez* (II. félévben auguszt. 26- nov. 25-ig a 101, 102, 104—107, 110, 111, 113, 116, 118, 120—123, 137, 140. számban).

* *Petőfi újabb reliquiái.* 87. l.

ges tudósítás nélkül ilyesmit tesznek verseimmel, kénytelen leszek magamat a *Hazánk* irótársainak sorából kitöröltetni, először azért, mert én nem ok nélkül számozom verseimet, mulatságból vagy gyermekességből; másodszor és kiváltképen pedig azért, mert én halálos, irtóztató ellensége vagyok mindennek, mi az önkény, despotismus árnyékának árnyékát viseli is! — Pálffyt s Jókayt egyre sarkalom, hogy irjanak a *Hazánk*nak, s fognak is irni; Tompának is irtam már ez ügyben s üzentem Kerényinek. Mindnyájától várhat ön. Isten önnel. Őszinte barátja

Petőfi Sándor.

Erre észrevevén utóbb, hogy tulajdonképen Kovács a censor miatt volt kénytelen a közlés sorrendjén változtatni, február 18-án második levelet ír, a nélkül, hogy a Kovácsét bevárná, melyben mentegetőzik s megmondja az okát, hogy két említett költeményét azért akarta előbb adni; mert az *Összes költemények* közt is kijőnek. Kovács aztán valóban az *Egy gondolat bánt engemet* czímüt a censor utólagos engedélyével márczius 6-án, pár nappal a költő művei megjelente előtt kiadta, s a kitörlött *Nagy-Károlyban* czímü helyett *A XIX. század költői*-t kapta tőle.

Mindezeknél azonban fontosabb és nagyobb

* *Petőfi újabb reliqu.* 88. l.

munka volt összes költeményeinek összegyűjtése és kiadása, melynek terve még Pestre fölmenetele előtt fogamzott meg fejében s melylyel mintegy be akarta fejezni ifjusága költői pályáját. E gyűjteményben akarta letenni az elmult évek költői eredményét és emlékét; mintegy érezte, hogy ettől fogva pályája a nyilvános élet szélesebb terén fog haladni, több oldalú lesz; s a költő mellett mind jobban előtérbe lép a küzdő hazafi, a potitikai eszményekért élő polgár. De e mellett anyagi szempontok is vezették; ebből akart nagyobb összeget nyerni, mely fölvett kölcsöne mellett egy rég kedvvel ápolt külföldi útat lehetővé tegyen.* E végből e tervezett gyűjteményben egyesítette addig külön megjelent műveit: *Versek* I—II. füzetét, a *János vitézt*, *Cziprusloṁbok*at, *Szerelem gyöngyeit*, *Felhők*et s a lapokban ezeken kívül megjelent költeményeit, valamint azokat, melyek kéziratban voltak meg csupán; így azóta írt elbeszélő költeményeit: *Tündérálom*, *Salgó*, *Szerelem átka*, *Szilaj Pista*, melyeket azonban a hatás kedveért nem időrendbe sorozott; végre mintegy száz új lyrai és kisebb költeményt. Elbeszélő költeményei közül mellőzte *A helység*

* «pénzem nincs ... írja decz. 26-ról Orlaynak, többek közt; de majd lesz, ha a könyvárús úgy akarja, mint magam.» (*Vegy. műv.* III. 290. l.)

kalapácsát. Erről sokáig az volt a hit, a mit Toldy is ír, hogy a költő gyöngesége miatt hagyta ki önakaratából örökre *Összes költeményei* közül. Ez azonban nem való; a kihagyás oka az volt, hogy Geibel Emmánuel, ki annak idejében megvette és kiadta, a fölvétel ellen tiltakozott, azt mondván, «den Kolopács geb' ich nicht». Midőn aztán az összes költemények már megjelentek, megmaradt példányain úgy akart túladni, látván a költő művei népszerűségét, hogy úgy hirdette, mint *pótlék*ot a költő gyűjteményéhez, mely újonnan jelent meg. Ez ellen a költő tiltakozott is olyformán, hogy május 9-én olvasván a *Pesti Hirlap*ban Geibel hirdetését, Jókait, mint a *Jelenkor* munkatársát kérte föl a kérdés kifejtésére, mely ott május 20-án jelent meg.*

Kisebb költeményei közül is különböző okokból kihagyott egy párt, minők 1844-ből *Szinházban, Batthyányi és Károlyi grófnék*; 1845-ből *Visegrád táján*. Ezek közul kettőt gyöngének találta, a Batthyányi és Károlyi grófnőkre irtat pedig megváltozott nézetei miatt hagyta ki;**

* L. *Petőfi-M.* II. 37. l., a hol a kihagyás oka először volt fölfejtve. Ugyanott a Jókai által fogalmazott tiltakozás is. V. ö. még Gyulai P. levelét Csernátoni Gyulához u. ott.

** Többször említették neki e költeményt, melyet a

viszont külön megjelent gyűjteményei közös czímét (*Czipruslombok, Felhők* stb.) mellőzte, bárha megszakítás nélkül sorozta egymás mellé az ily cyclusokat s a szereztetés helyét minden költemény alá odajegyezte; oly szokás, melyet irodalmunkban ő kezdeményezett. Az elrendezésben fő szempont volt az időrend, melyet a Béranger kiadások példájára kivált utóbb szorosan megtartott; mert 1842—45-ben még számos ellene az eltérés, melyen azonban ez új kiadásban már nem változtatott. Ehhez a kiadáshoz, úgy látszik, 1846 végén, midőn az *Egy gondolat bánt engemet* jósigéi foglalkoztatták lelkét Júlia iránti szerelmének peripetiái között, a szerelmi csalódás, az elérhetetlen reménység tudatával, a jövő jeleneteinek lelkében megvillanó ösztönével s azon büszke öntudat sugallatára, mely méltán töltötte el e pillanatban lelkét: papirra veti hivatásának igéit, az azonnal híressé vált »votum Petőfianum«-ot, melyet költeményei élére tett:

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.

két Zichy grófi hölgyre írt (Károlina és Antónia), s mindig ugyanazt felelte, hogy most nem írná meg és hogy megbánta. (L. Telegdi Lajos: *Petőfiről* stb. *Koszorú*. 1884. II. 619. l. Váradyné: *Emlékezés Petőfire. Erdélyi Hiradó* 1888. 2—4. sz. stb.)

Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

Így kiált fel büszke öntudatában a költő. Ez egyszersmind tiltakozás mindennemű hivatali pálya ellen, melyet Júlia, mint szerelmének zálogát s bizonyítékát és megnyerésére az egyetlen módot követelt tőle. E pár sorban egész lelkét annyira kifejezte, mint talán költő sohasem és összesűrített alapeszméje e kis költemény a költő egész életének és költői pályájának.* Ez egyszersmind jelzi egész határozottsággal azt az átalakulást, melyen kedélyélete 1846 szeptembere óta átment; azelőtt, május elején Becknek még azt írta, hogy jelszava: «Koldustarisznya és szabadság!»** És ha valóban ez az összegyűjtött kötet tulnyomólag a szerelmi érzelmek és egy független, magas szárnyalású lélek, röviden lángész szabadsági eszméinek revelatiója, nem kezdődhetnék találóbban s nem végződhetnék tökéletesebben, mint az idézett jeligével és a záró költeménynyel, az *Egy gondolat bánt engemet* czíművel; mely szerint azért a szabadságért vívott győztes csatán kíván elesni,

* Meltzl H.: *Petőfi jelszava.* Kolozsvár. 1885. 53. l
V. ö. szerzőtől: *Petőfi és az új év. P.-M.* VI. 124. l.
** *Petőfi-Muz.* VI. 59. l.

melyért föláldozná még azt a lángoló, mindent kizárni látszó szerelmet is, mely a kötet utolsó lapjait oly ragyogóvá teszi. E költemény egyszersmind mélyebb és nagyobbszerű kifejezése ugyanannak a gondolatnak, melyet $1^1/_2$ évvel azelőtt, midőn Mednyánszky Bertához a szerelem gyöngyeit írta, *Ha az Isten* czímű költeményében kifejezett. Akkor is a szerelem szólaltatta meg e szív szabadságért rajongó hymnuszát; most is az izgatta föl a csatatérre szabadult képzeletét, mely e pathetikus dithyrambban lelt nyilatkozatot.

Az egész így összeállított kötetet, mely magában foglal összesen 459 költeményt,* végűl annak a férfiúnak ajánlotta, a ki költői pályája küszöbén sorsára elhatározó befolyással volt, Vörösmartynak «tisztelet és szeretet jeléűl».

A költő e gyűjteménynyel kiadás végett először Hartleben K. Adolfhoz folyamodott, kit hihetőleg 1847 elején személyesen keresett fel, mint ki előbb *A hóhér kötele* cz. regényét kiadta. Hartleben ekkor beteg lévén, a költő, ki már türelmetlen volt biztos eredményt tudni, lakásán kereste fel, s előadta neki szándékát, azzal az

* Az öt elbeszélő költeményen kívül, 1842-ből 13, 1843-ból 32, 1844-ből 123, 1845-ből 158, 1846-ból 128 költeményt.

egyszerűséggel és büszkeséggel, mely modorában volt. Hartleben erre azt felelte, hogy csak hagyja ott a költeményeket, pár nap múlva választ fog adni üzletében, hová addig bizonyosan lemehet már. Ezzel a költő távozott. Hartleben neje azonban, a ki szintén jelen volt s több figyelmet, pl. kézcsókot s udvarias modort várt volna a költőtől, eltávozta után kifakadt ellene a hiúságán történt képzelt sérelem miatt s azt mondta férjének, hogy az ily udvariatlan ember műveit ne adja ki. Hartleben, ki mint német ember, nem is volt egészen tisztában azzal, hogy mit veszthet, másrészt nagyon is hallgatott nejére, harmadnap múlva azzal a megjegyzéssel, hogy számos költséges vállalatai miatt újabba egyelőre nem bocsátkozhatik, visszaadta a költeményeket. Petőfi kedvetlenül távozva, az Uri-utczában véletlenül Emichet találta, ki lehangoltsága okát kérdezte. Elmondván esetét, a költemények kiadására azonnal vállalkozott* s az 1847 jan. 22-én

* Tettey Nándor elbeszélése után *Corvina.* 1882. (*Vasárn. Ujs.* 1882. 670. l.) Ehhez az elbeszéléshez csak annyi a megjegyzésünk, hogy ez az eset aligha nem még 1846 július elején történt, mert már 1846 júl. 4-ről írja a *Pesti Divatl.*, hogy a költő költeményeit Emich 500 frton megvette, melyek a költő aczélm. képével fognak megjelenni. (*Pet.-M.* I. 219. l.)

kötött szerződés értelmében 500 frtot fizetett e 3000 példányban nyomandó kiadásért.

Emich a megtörtént alkú alapján már jan. 20-dikáról közzétette az előfizetési felhivásokat, mely szerint a kötet oly díszkiadásban fog megjelenni, minőt még magyar könyv nem ért, s a legnagyobb 8-rétben «satinirozott kettős velin papiron új betűkkel nyomatva», a költő aczélba metszett arczképével, mintegy 100 új költeménynyel bővítve, 30 ívre fog terjedni; előfizetési ára 3, bolti ára 4 p. frt. s az előfizetés határidejét először márcz. 20-ra, azután ápr. 20-ra tette.* E hirdetést az akkori sajtó, a *Honderüt* kivéve, mondhatni nagy lelkesedéssel fogadta, s a kritika egykori igazságtalan támadásai ellen fényes elégtételt adott. «Petőfi ezelőtt kevéssel is, írja a *Pesti Hirlap* (Pálffy Albert), igen ingerlékeny volt kritikusai ellenében, egy pár versben meg is énekelte őket. Nem ok nélkül. Soha nem tünteté fel talán a kritika oly nevetségesen a bírálók szenvedélyességét, mint az, mely Petőfiről mondatott némely lapokban. Hányszor folyamodtak ellenei azon nyomorú modorhoz, hogy a költőt látszólag

* *Pet.-M.* II. 46. l. Tényleg a kiadás 105 új költeményt foglal magában, melyek az előbbi gyűjteményekben nem jelentek meg. Az előfiz. fölhívást l. *Pet.-Muz.* II. 228. l. közölve.

dicsérték, midőn legjobban ócsárolák, munkáiban gyakran magasztalák, kiemelék a gyöngébb dolgozatokat, ellenben a fényes pontokat szándékosan elmellőzék, a víg és tréfás verseket komoly hangon birálák, a tragikai gondolatokból viczczeket erőködtek kifacsarni, azután a költőnek tanácsokat adtak, melyeket ha követ, hasonló lesz azon szende- báj- szű- ingerféle poétákhoz, kik nappal is a holdat keresik, hasonló bírálói egy részéhez».*

Hasonlóan ír a *Jelenkor* (Jókai Mór) február 4-dikéről: «Nem hiszszük, hogy legyen magyar, ki Petőfit, a lélekszabadság szent eszméinek apostolát, ne ismérje; de hiszszük, hogy kinek szemei e nagy eszmék ragyogványaitól nem kápráznak; — ki eddig kimondani nem mert igazságokat meghallani nem fél s magyar szívvel magyarul tud érzeni: annak Petőfit szeretnie kell. Ajánlatunk rá nézve, ama néhány szűkkeblű botorkász ellenében, kik személyes irigységből támadtak ellene, elkésett szó lenne. A közvélemény itéletet hozott s Petőfi tisztán, mocsoktalanul áll előtte jellemében és szellemében egyaránt megtámadhatatlan. Férfi homlokát illeti a borostyán, bárha több lenne is a tövis rajta, mint a levél; — gyermekek és

* 1847 jan. 31. (*Pet.-M.* II. 41. l.), △ jegy alatt.

charlatánoké a papiroskorona, mit a szolgadicséret fejökre nyom.»*

Ugyancsak Jókai márcz. 21-én, midőn a mű már megjelent, ezt írja: «Megjelentek Petőfi összes költeményei pompás díszkiadásban; — a mű kiállítása olyan, minőt még magyar könyv nem ért, valóban bármely hölgyasztalnak külsejére nézve is díszére válandó. Belbecsét a műnek, alig hiszszük: hogy volna magasb műveltséget igénylő magyar ember, ki ne ismerné. Tartalma: az eddig megjelent összesen hét füzet költeményeken kivül, több mint egy harmadrésznyi új művekkel van bővítve, miknek mindegyike egy-egy állócsillag irodalmunk egén. Petőfi az korunk költői közt, kinek lantja az emberi szív minden érzelemváltozatait: szerelmet és mámort, honfiérzést és világfájdalmakat, szabadság-vágyat és anya-szerelmet egyenlő hévvel, egyenlő erővel, egyenlő kedélylyel tudott visszaadni, minden szavában szív beszél szívhez, ezért érez minden jobb lélek együtt vele, ki még a szívet magától nem tagadta meg.»**

* ⊡ jegy alatt, 1847 febr. 4. (*Pet.-M.* II. 44. l.) Jókai maga is elismerte, hogy tőle ered. *Összes költemények* (1892.). Előszó. XLI. l. (V. ö. *Pet.-Muz.* II. 353 l.).

** *Pet.-Muz.* II. 45. l. Egészen hasonlók a többi lapok nyilatkozatai, melyek mind össze vannak gyűjtve a *Pet.-Muz.* I. 219, II. 40—47, 108—109, 187—190, 228. l.

Jan. 22-dike után Emich teljes erővel fogatott hozzá a mű nyomatásához, átlag naponként egy ívet szedtek ki belőle s a költő kétszer ment a nyomdába a javítások megtétele végett; és valóban nem csak nyomdailag pompás kiállítású, hanem a leghibátlanabbúl kiadott könyvek egyike.* Így jelent meg 1847 márcz. 15-dikére; tehát a márcziusi pesti vásár idejére *Petőfi Összes költeményei egy kötetben* cz. a. (Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1847. Nyomt. Beimelnél. n. 8-r. 537 l. 34 ív).**

Megjelenését hasonló lelkesedéssel és elismeréssel üdvözölték lapok és közönség egyaránt, mint elébb a róla szóló hirdetést. A 3000 példányt 1847 tavaszán és nyarán a szó valóságos értelmében elkapkodták. A hazának nem volt

* «minden istenáldott nap kétszer kell a nyomdába zarándokolnom. Annyi bajom van, mint az istennyila, avval a mennykő nagy kötettel.» (Lev. Kovács P.-hoz, 1847 febr. 20. *Pet. újabb reliqu.* 89. l.)

** Elől a két czímlap és az ajánlati lap Vörösmartynak külön nyomatva számozatlanúl, melyből a két czímlap két külön levelen (1/4 ív), az ajánlat szintén egy külön levelen. Az arczképet, mint már írtuk, Barabás rajzolta tussal, 1846 augusztus havában, midőn már világos volt, hogy Emich a költő műveit kiadja. Ebben az évben Barabás 95 képet rajzolt s ez a 66-dik számú. (Kertbeny: *Petőfi arczképeiről. Koszorú.* 1879. I. 16. l. *Pet.-Muz.* II. 281. l.

olyan vidéke, hová példányok nem kerültek és lelkesedést nem ébresztettek volna, melynek halvány visszhangjai megtalálhatók az egykorú lapokban is. Maga a költő sikerével teljesen meg volt elégedve s ettől az időtől fogva állandó jelzője a «legnépszerűbb» költő. Ennek épen költeményei megjelenése idejében fényes bizonyítékát találta márcz. 15—17-én a vásár alatt tartott köri estélyen, melyen alig volt Magyarországnak megyéje, hogy nehány szabadelvű vendég ne képviselte volna. Szelestey leírta azt a lelkesedést, mely ezen az estélyen a kebleket eltöltötte, le azt a gyújtó hatást, melyet Kazinczy Gábor szónoklatai ébresztettek s erre így folytatja:

«Egy buzgó óhajtás nyilvánittaték most B. J. táblabiró által, mely roppant visszhangra lelkesíté az egész társaságot. *Petőfit,* a nép magasztos lelkű költőjét akarták hallani. Engedett a közkivánatnak s szólott *A nép nevében; Dalaim* s még egy költeményt mondott el külön-külön óhajtások következtében. Mit irjak Petőfiről, hogy meg ne sértsem irói tehetségem korlátoltsága által azon isteni érzelmek magasztosságát, mely iránta lelkemben él? Petőfi! nagy eszmék vannak e névhez csatolva, melyek, mint igaz gyöngyök hullámozzák át a világot, melyet ő hatalmas lángesze által minekünk alkotott. Hol állunk most a mult időkhez képest? azon időkhez, midőn

nagyán idegen tengerből szedtük a gyöngyöket, idegen kertből nemesítettünk virágokat, idegen honból szívtunk levegőt, lelkesedést a művészetnek? ki adott, uraim! költészetünknek saját nemzeti bélyeget? ki vezetett el a nagyrészt émelygős küliléstől? ki tekintett be a nép életébe, hogy örömeinek s fájdalmainak szavakat adjon, s az isteni szikra hatalma által felemelje a hangot, melyet ők értenek s az érzést, melyet ők érzenek? Oh, uraim, ne hagyjátok elmondanom, érdemeinek leirásával csak sérteném azoknak nagyságát. Ti, kik értitek s fel fogni bírjátok! jól tudjátok, ki ő. Vigyázzatok! s látni fogjátok, ki fog lenni még! A vidéki itt levők vetekedve siettek megismerni Petőfit s átölelni, s a nagyszerű elismerés egy élet boldogságot érté. Ezután még Egressy Gábor szavalta el a költőnek *Az őrült* cz. költeményét.

E toast-szerű leirás lelkesedésén átcsillog a valódi érzelem és legség hangja, mely akkoriban az egész országgal üdvözölte a költőt, ki meg volt róla szintén győződve, hogy e művével az akadémia nagy jutalmát el fogja nyerni. «Emlékszem, írja Arany 1858 decz. 22-dikéről Gyulainak, midőn 47-ben nagy kötetje megjelent, bár

* *Életképek.* 1847 márcz. 389. l. (L. *Pet.-Muz.* III. 189. l.) *Pesti Hirl.* 1847. 84 sz.

pályázni büszke, s valamely tagságot elfogadni elve ellen volt; de azt mégis önérzettel mondotta előttem: no, most már remélem, *jövő* évben enyim lesz az akadémiai nagy jutalom. A jövő év kissé messze haladt, s ő nem érte annak örömét, de a jutalom, *ugyanazon* jutalom, melyre számított, mégis *övé* lett. Az akadémia csak kötelességét teljesíté: de hogy megtette, a nemzet rokonszenvével találkozik érte, s visszasugárzik rá is a népszerűség, melylyel Petőfi neve bír.*

Ezt írta Arany, midőn 1858 decz. 15-én, az első akadémiai nagygyűlésen, mely 1848 óta tartatott (XX. nagy ülés), a költő *Összes költeményeinek* ez a kiadása a nagy jutalmat elnyerte, mely ezúttal az 1843—1848-ig megjelent nyelvtudományi és szépirodalmi munkákat illette. »E korszak egyik fénye, mondja a nyelvtudományi osztály jelentése, Czuczor fogalmazásában, Petőfi Sándor, mint ritka tüneményű lyrai egyéniség, ki a már előtte sarjadozni kezdett felsőbb népies költészet mezején mint a magyar lant egyik fő képviselője s egy új korszak vezére tünik föl. Ő, mint költői tehetségében egészen önálló, egyéni, eredeti, kivált midőn az alföld síkjait festő rajzaiban eddig ismeretlen vagy figyelemre kevéssé méltatott fényképeket varázsol elénkbe. Tájképei,

* *Hátrahagy. irat. és level.* II. 51. l.

csendéletrajzai, néprománczai akármely irodalom hasonnemű termékeivel versenyezhetnek. Népdalai, mint a nép kedélyének hű visszhangjai, országszerte kedvesek. Tárgyhoz mért nyelve tiszta, magyar zamatú. Ámbár pedig némely egyes műdarabjait, illetőleg a formát s kifejezéseit, a szigorúbb műitészet nem alaptalan kifogásokkal gáncsolhatja; de kész koszorút nyújtani azon ihletett költőiségnek és szellemnek, mely Petőfi műveit átlengi.»

A jutalmat a nagy költő fia, Zoltán, valóban ki is kapta. Köztudomású dolog, hogy a költő sem az akadémiának, sem a Kisfaludy-társaságnak tagja nem volt. E körülménynek, kivált a Kisfaludy-társaságra nézve, több mellékmagyarázatát próbálták adni, nem egy gyanúsítással. Tényleg 1846 elején felszólították, hogy megválasztatása esetén a tagságot fogadja el; de kijelentette, hogy tag lenni nem akar s ezért az ajánlás sem történt meg. Utóbb ez az eset 47-ben ugyanazon módon ismétlődött; később az *Uti levelek*ben kifejezett nézetei is meggátolták abban, hogy a tagságot elfogadhassa.

III. FEJEZET.

Júlia.

Kirándulás Székesfehérvárra. — Május 12-dikén elútazik Pestről. — Változások Júliával való viszonyában 1846—47. telén. — Júlia habozásának okai. — Naplójegyzetei deczember 6-dikáról. — Levele Térey Marihoz, decz. 29-dikéről. — Levele febr. 12-dikéről, márcz. 13-dikáról. — Naplója. — A költő elhatározza, hogy lemond. — Júlia izenete, csalódása. — A költő levele. — Öröme. — Hírek Júlia férjhezmeneteléről. — A költő búcsúja. — Júlia naplója ápr. 5-dikéről. — Petőfi *Kit feledni vágytam* költeménye. — Júlia elhatározása és levele Térey Marihoz. — Térey Mari levele Petőfihez. — A költő Szathmárra és Erdődre útazik. — Megkéri Júliát. — Tagadó válasz. — N.-Bányán. — Újra Erdődön. — Megnyeri Júlia kezét. — Szalontára útazik. — A pesti út. — Eladja Emichnek örök áron az *Összes költeményeket*. — Szerződése Jókaival és Kovács Pállal. — Felsőmagyarországi útja. — Szathmárra megy. — *Szécsi Mária*. — Kisebb költeményei. — Összezörrenése jegyesével. — Az eljegyzés. — *Szép levél*. — Kirándulásai. — Időtöltése. — Esküvője és elútazása Koltóra.

Petőfi ez alkalommal 1847 május 12-ig időzött Pesten, közben azonban márcz. 22-én Egressy Gábor meghivására odahagyta egy időre a fővárost és elkisérte őt Székes-Fejérvárra, ki nehány napig

vendégszerepelt ott, márcz. 22—29-ig.* Április hónapot egészen Pesten töltötte, bizonyítják ezt e hóról ismeretes levelei, melyek mind onnan vannak keltezve s készült elhatározó útjára, Szathmárba és Erdődre, melyre Kubinyi Rudolftól ápr. 24-dikére kért kölcsön 200 p. frtot.**

Ez idő alatt, a melyet Pesten töltött, viszonya Júliával több változást ért meg s kedélyét állandó nyugtalanságban tartotta, melynek nyilatkozatait ekkor írt költeményeiben is megtalálhatjuk. E változások legfontosabbikát 1846 decz. elejéről ismerjük s fő oka az volt, hogy a besúgók elmondták Júliának, hogy a költő az ő naplójának nála levő sorait másoknak is megmutatta. E hírt Jezerniczky (?) terjesztette Szathmáron, a mint a költő egy későbbi, Sass Károlyhoz írt levélkéjéből tudjuk.

* L. levelét Aranyhoz 1847 márcz. 31-ről, melyben azt írja: «csak tennapelőtt jöttünk meg». Utóbb ápr. 10-dikéről csak tréfásan írta Kubinyinak, mint az egész levél hangjából következik, hogy három hétig utazott Fejérmegyében. (V. ö. Arany: *Levelezés*. I. 63. l. és *Petőfi új. reliqu.* 101. l.) A Petőfi-társ. birtokában a *Dalaim* egy eredeti kézirata alatt *Pest. márcz. 21. 1847.* kelet áll; ebből meghatározható székesfejérvári időzése.

** V. ö. levelét ápr. 10. és szept. 17-dikéről Koltóról, mely utóbbiban írja, hogy 100 pengőt Győry Daninál hagyott számára s 100-at Emich által küldetett el az örökre eladott *Összes költemények* árából.

Ha Júlia naplójának a költő elutazása idejétől, 1846 okt. 21-dikétől decz. 6-ig terjedő följegyzéseit megfigyeljük, melyek okt. 23, 26-dikán, nov. 1, 9, 14, 18-dikán, decz. 2 és 6-dikán meglehetős sűrűn követik egymást, nagy önküzdelmet, töprengést olvashatunk ki belőlök. Világosan tart a költő szenvedélyességétől, melyre életét bízni nem meri; fél, hogy ha e szenvedély ellobog, meg fogja őt únni; Dayka szerencsétlen házasságára gondol s azt hiszi, hogy jobb csupán a költő álomképének maradni, mint nejévé lenni. Azonban higgadt elmélkedése és okoskodása mindinkább elhagyja s megréműl a gondolattal, hogy hidegségével talán örökre elűzte magától; holott csak tőle függött örökre lekötni ezt az érte lángoló szenvedélyes szívet. (nov. 14.) Érzi, hogy most már valóban egyedűl áll s vágyik a világ mozgalmai közé, hogy elszóródást találjon; de mindez csak pillanatnyi érdeket bír benne ébreszteni; szenvedélyes szíve egyszerre kivánja és fél is a költő szenvedélyétől, «kivel megoszthassa e zajló érzéseket; félne, hogy önkénytelen sodorná azt is ez örvénybe, mely igy talán magát fogja megsemmisíteni.» (Nov. 18.) «Szerelem kell nekem, kiált fel végre decz. 2-dikán, máskép nem élhetek!»

E helyekből láthatjuk, hogy Júlia lassanként az elhatározás pillanatáig jutott. Annál lehangolóbb volt az a hír, melyet a költő gyöngédtelen-

ségéről újból hallania kellett az alig elmúlt debreczeni eset után s ennek ad kifejezést decz. 6-án. «Ily gyöngédtelenség, írja, oly visszaélés képes volna a szerelmet, habár erősebb alapja lenne is, kiméletlenűl kitépni szivemből, ha széttépve maradna is aztán, örömtelenűl. — Mióta hallám, hogy nála levő soraimat ismerőseinek megmutatá, azon percztől fogva egy magyarázhatlan rossz érzés lepte meg keblemet. Először föllázadt bennem minden e gondolatnál, mily nyugodtan és bizonyosan hittem igéretének. — Ha még most sem tartá meg adott szavát, most, midőn még oly nehezen és vigyázva nyerheti meg vágyai czélját! Önkénytelenül eszembe jut: vajjon mit várhatnék akkor tőle, ha már birtokába adnám lelkem minden gondolatát, ha ki lenne elégítve szenvedélye . . .» De midőn e sorokat leírta, melyben szerelme kihültéről szól, ugyanakkor fáj, hogy le kell mondania, mert a költőt boldognak akarja tudni; de nem hiszi, hogy akadjon oly nő, ki meg bírna felelni e szenvedélynek; ilyen csak az ő «forró lelke» lehetett volna. «Oh, ha még nem lenne késő, szivemből kitépni emlékét!» — kiált fel végűl. Ezzel a napló megszakad, 1847, febr. 3-dikáig.

A költő elleni besugásokról világosan ír Térey Marihoz decz. 29-dikéről intézett levelében:

«Petőfinek ismét* oly gondatlan és véghetetlen gyöngédtelen tetteit és nyilatkozatait hallám ellenem, mi semmivé tette egyszerre minden reményemet, hogy őt még valaha szerethessem; mert, fájdalom! van okom ezen hirek valósága felől nem kétkedhetnem. És én még se tudok ő rá haragunni, ugyan tán megérdemelné. — — Én rám nézve e tapasztalás szükséges volt, és általa látom, hogy egy részét megérdemlem az ellenem történt beszédnek, mert gondatlan és könnyelmüség volt tőlem az első lépést elfogadnom, s a következéseket csak ennek köszönhetem. De elég erről; én ismét vidám és jókedvü leszek, habár lelkemben a most újra föléleszteti vágy lehetlenné teszi is igaz örömöket éreznem, mig önmagát föl nem emészti» stb.**

Már említettük, hogy ez a viszony javarészben Júlia szülőinek tudta nélkül ment ennyire; mert Júlia tudta, hogy ők soha belé nem egyeznek abba, hogy a költő neje legyen. Szendrey ugyanis józan, gyakorlati ember és jó családapa volt, a ki szerette gyermekeit, gondosan növeltette s szivén hordta jövőjüket. Midőn a költő szept. 19-én első látogatását tette Erdő-

* Czélzás a debreczeni történetre.

** Lásd: *Szendrey Júlia levelei T. M.-hoz.* (*Szathmármegyei Közl.* 1888. 15, 16, 17. szám.)

dön, ő nem volt odahaza és sem ennek, sem annak, hogy Petőfi már Nagy-Károlyban udvarolt leányának, épen nem örült meg; mert Júliának Uray Endre, vagyonos szathmármegyei földbirtokos és alszolgabiró már ekkor udvarolt s vejének ezt óhajtotta. Jól ismervén leánya heves, phantasta természetét, gyakorlati esze azonnal belátta a veszélyt; mert neki a költő ellen többféle kifogása volt. Ugyanis egy részről csak azt tudta róla, hogy katona, aztán színész volt; szép dalokat, különösen bordalokat ír s nincs biztos jövedelme vagy állása. Más részről érzelmeiben változékony természetünek tudta s mindez annál nagyobb aggodalomba ejtette; mert leányának oly férjet óhajtott, a ki mellett nemcsak jövője van biztosítva, hanem megkapja benne azt a higgadt, okos vezetőt is, kire szüksége van.

Ezért ő csírájában el akarván fojtani a viszonyt, leányának már ekkor kijelentette, hogy hallani sem akar a költőről s így könnyű elgondolni, hogy míg egy részről ez a mód nagyon alkalmas volt a Júlia érdeklődésének növelésére, másrészről úgy a költő pár erdődi látogatása, mint a nagykárolyi megállapodás titokban történt s az egészbe csak Térey Mari volt beavatva. Tudván továbbá Júlia, hogy szülőinek legfőbb kifogása a költő ellen az, hogy biztos állása nincs, nem kétséges, hogy már ekkor, a búcsú alkalmával szóba

került e kérdés s a költő igérte is, hogy valami állandóbb jövedelemről gondoskodni fog; csak legyen az ő szerelméről biztos. Talán ebben leli magyarázatát az is, hogy midőn Pestre visszatért, foglalkozott oly gondolattal is, hogy az egyetemre fog járni; legalább erre mutat könyvei jegyzékében a pesti egyetem előadásainak jegyzéke 1846/47-ből s könyvei is olyat sejtetnek, hogy épen a jogi pályára gondolt.

A szülőknek legelőször abból a hírből lett határozattabb tudomásuk a Júlia és a költő közti viszonyról, melyet bizonyos Jezerniczky terjesztett Szathmárt, hogy Petőfi többeknek mutogatta Pesten leányuk naplójának nála levő sorait. Ebből szigorú kikérdezés lett, s az apa látván, hogy leánya tovább ment, mint sejtette, egyrészről megfogadtatta, hogy sem titokban, sem nyiltan neki levelet írni vagy esetleg leveleire válaszolni nem fog s hogy minden körülmények közt, mielőtt Petőfihez menne, egy évet vár; másrészről megigérte, hogy ha a költőről lemond, teljesíti azt a vágyát, hogy egy nagy külföldi útra, akár Amerikába is elviszi; magában pedig föltette, hogy a várakozás éve alatt okvetetlenül férjhez adja.

Júlia ekkor, decz. havában, a költő szerelmében vélt kettős csalódásának s az erről a vidéken folyt sokféle szóbeszédnek hatása alatt oly hangulatban volt, hogy a lemondást föltette magá-

ban. Ezt bizonyítják a napló idézett helyei is decz. 6-dikáról. Elhatározza, hogy feledni fog s e végből mulatságot, szórakozást fog keresni. Csakugyan elmegy a szathmári két bálba, Erdődön egyre; a farsang végére Nagy-Károlyba ment s utóbb márcziusban franczia órákat kezdett venni Lauka Józseftől, készülvén a tervezett külföldi útra. «Erővel meg akarom most minden áron e nyelvet tanulni, írja márcz. 6-án Térey Marinak, hogy ha Amerikába Párison keresztül megyünk, legalább én is kurizáltathassak magamnak a franczia gavalléroktól».*

Azt is mondják, hogy ugyanez időben fölhagyva az ábrándozással, érdeklődni kezdett udvarlói iránt s valóban ez tünik ki Térey Marihoz írt leveleiből (jan. 12, 16, 23, márcz. 6). Az új év első napja pedig azt a meglepetést is hozta, egy ifjú (M—kás) megkérte a kezét; azonban Szendrey, ki Uraynak szánta őt, beleegyezik a tagadó válaszba. «De mégis hízelgett ez ajánlat, írja jan. 12-én Marinak, mert eddig az gondolta, hogy ő csak olyan istenadta *phantasták* izlése, de most azt látja, hogy még egy solid, derék embernek is van bizalma hozzá.»

Mindez oly időben történt, midőn a költő még

* *Szathmármegyei Közl.* 1888. Id. h. Gyulai Pál szíves közlése.

semmit sem tudván a beállott változásokról, szerelme sugallatára 1846 deczemberében *Nem ért engem a világ* és *Reszket a bokor* költeményeit írta. Utóbbi 1847 jan. 16-án az *Életképek*ben megjelenvén, általános föltünést keltett s nem kevéssé nehezítette meg Júliának az erőszakolt lemondást, melynek hatása alatt a már idézett január 12-diki levelében a következő magáról írt sorokat nem minden meglepetés nélkül olvassuk: «De most, édes Marim, komolyan meggyónom lelkem keletkező baját: félek, hogy könnyelmüség fogja követni a lelki harczot, mely bennem most oly kiméletlenül dúl; mert lelkemnek már is oly könnyelmü gondolatai vannak sokszor, hogy aztán, mikor eszmélek, irtózom e gondolattól: ha alkalmam lehetne ily könnyelmünek lenni, nemcsak képzetben, de tettben. De csalatkozol, Marim, ha azt hiszed, hogy fájdalmamat a világ okozza. Oh nem! én ezt most is oly szépnek látom, mint azelőtt; de egy ember kiméletlensége oka ennek: egy ember, kit végtelenül tudnék szeretni, ha ez érzéssel még teljes eszmélete előtt vissza nem élt volna! — — Na de semmi!»

E pár sor világosan lebbenti föl a fátyolt ez ifjú lélek állapotáról s megmagyarázza nekünk magára erőszakolt lemondása természetét. Most, e költemény olvasása újra fölébresztette reményeit és töprengéseit, valamint újra megnyitotta

a vidéki szóbeszéd zsilipjeit, melyek hatása alatt febr. 3-án újra naplójához fog s panaszkodik miattok; de hozzá teszi, hogy büszke öntudattal «emelkedhetik e gyáva világ kiméletlenségei fölé, mely — mert nem érti szive érzelmeit — azért fürkészi azt boszús kiváncsisággal, és gázolja megvetve annak legszentebb helyeit. Hadd legyen! erősnek szoktatta lelkét és most sem fogja magát eltiportatni. — Oh de e hideg büszkeségért valódi boldogságát kellett adnia, föláldoznia szíve láng-érzeményeit, magasztos önalkotta világát, s azt most álomképnek neveznie; végre a fagylaló rideg fölébredésnél még a vágyat is utána el kell nyomnia.»

Ily elmélkedések mellett igen természetes, hogy valódi lemondásról nem lehetett szó; noha erre Petőfi a Szathmárról még decz. második felében vett hírekre szintén el volt készülve s szerelméről mint valami lehetetlen dologról kezd elmélkedni. «Isten veled, te szép családi élet», kiált fel *Karácsonkor* (1846) költeményében s az elhagyottság érzete borúl kedélyére. E reménytelenség tükre *Egy barátom az ifjúság*, és *Keserű élet, édes szerelem* két költeménye 1847 jan.—febr. havából, melynek hatása alatt megint pessimisticus, hazafias és bölcselmi gondolatokkal tépelődik. Ezek jellemzik lelki állapotát, mely a büszke elhatározás, harag, türelmetlenség, tettvágy, böl-

cselkedés és érzelmesség változatain hányódik.* Bánatát erős szellemi munkába fojtja, megírja, mint láttuk, e napok hatása alatt híres votumát; sőt a mint *Ide kis lyány*, világosan képzeletből merített költeménye január havából mutatja, a vidám csapodárságba igyekszik magát beleringatni.

Azonban a megszakadt viszonyt Júlia végzetesen ismét megújítja s viszonzásúl a *Reszket a bokor* befejező pointjére,** 1847 febr. első napjaiban Sass Károly levelébe e sokat jelentő két szót írja: «1000-szer — Júlia.» E vallomásra czélozva, naplójában febr. 8-dikáról e sorokat olvassuk:

* Költeményeinek egyszerű fölsorolása igazolja ezt 1847 jan.-febr. havából. Januárból valók: *Egy barátom az ifjúság, Ha férfi vagy, légy férfi, Kutyakaparó, Szomorú éj, Palota és kunyhó, A kutyák dala, A farkasok dala, A XIX. század költői, Egressy Etelkéhez, Szent sír, Ide kis lyány.* Februárból valók: *Arany Jánoshoz, Három fiú, Magyar vagyok, Keserű élet, édes szerelem, A Tisza* (?), *A felhők, Csuklyában jár a barát, A magyar ifjakhoz, A szél, Édes öröm, ittalak már* (Febr. 1847). E jelzést maga tette hozzá, midőn aug. 1-én az *Életképek*ben megjelent.

** *Petőfi és a nő.* (*Petőfiana* 17. l.) A befejező sorok a dalban:

Hogyha már nem szeretsz,
Az isten áldjon meg,
De ha még szeretsz, úgy
Ezerszer áldjon meg.

«Ha téged nem bírhatnálak: elsötétülne életem; de kínos éjjelét nem vigasztalnák csillagok; a fájdalom széttépné szivemet és szabadulásérti könyörgésem az átok visszapattanó szavai lennének. — Most tudod, mennyire szeretlek! tudod, mennyire bírod szívem, lelkem minden érezményit. De hátha talán elveszti becsét szerelmem már most előtted, mert tettszomju lelkednek nem kell érte többé küzdeni... Oh irgalom! mondd, hogy most még jobban szeretsz!»

Ugyane levélben Sass Károly megírta a költőnek, hogy Júlia a tavaszi megyei gyűlésen, márcz. 2—6-dikáig* Nagy-Károlyban lesz; de a költő, talán mert Júlia szavait szeszélynek vette, talán mert az *Összes költemények* sem engedték, nem ment el. Júliát ekkor «csüggedés, kimerültség» szállja meg s csalódásában ezt írja márcz. 2-dikáról naplójába:

«Martius 2! Egykor azt gondoltam, hogy e nap reám fogja árasztani a legboldogabb viszonlátás minden üdvét, örömét, de csalódtam! e nap is csak úgy folyt le, mint a többi, enmagamat

* *Pesti Hirl.* 1847 márcz. 12. Sass Károly, a dr. Sass István öcscse, ekkor gazdasági gyakornok és uradalmi postakezelő volt Erdődön. Részben ő volt a költő és Júlia levelezésében a közbenjáró. *Vasárn. Ujs.* 1885. 844. l. és *Pet. új. reliqu.* 97. l.

ámítva és hitetve. Nem fog ő eljönni, nem fogom őt látni, tán — — soká, nem mondhatom: soha, mert ez lehetetlen, de tán igen soká, midőn már részünkről minden veszve lesz, mikor egy élet fog bennünket elválasztani.»

E helyek, valamint levelei mutatják, hogy Júlia már teljesen megadta magát s kétségei még csak azok, hogy bízhatik-e a változékonynak hitt költő érzelmeinek állandóságában? Nem minden aggodalom és hiúság nélkül elmélkedik róla s valóban inkább a női hiúság aggályai ezek. Az odaadó szerelemnek, mely soha nem értett semminemű számításhoz, nincsenek ilyes töprengései. Azonban világos az is, hogy az Urayval való eljegyzést hiában sürgették a szülők s hiában bíztatták az ifjút kitartásra, a ki e miatt márcz. elején hosszasabban is időzött Erdődön. Júlia ugyanekkor egy kirándulás alkalmából azt írja Marinak (márcz. 13.), hogy sehogy sem tudott vele szemben elbájoló lenni, «hanem hideg volt, mint a jég, minden erőlködése daczára oly hideg, hogy csak (nagy) Ő-je (Petőfi, Urayt t. i. kis *ő*-nek hívta) forró, szenvedélyes lelke nem fagyott volna meg közelében.» S hiában akarják szülei, nem tud hideg, érzéketlen szemeihez szokni; «mindig kedves, szenvedélyes Ő-jének képe tolakodik elébe, ki, ha ránézett, szemében látta forró lelkét lángolni.» E mellett boszankodik is, hogy Uray oly

kevés fáradságot vesz az ő megnyerésére; minthogy «gazdag», a nélkül is biztosnak érzi győzelmét; ám azért még mindig meglehet, hogy eljátszszák a *Házasság a nagy világban* darabot stb. stb.

Petőfit Júlia abbeli csalódásáról, hogy márczius elejére hiába várta, Sass Károly értesítette s a költő ekkor márczius 12-dikén levelet írt neki; ezt külön boritékban Sassnak küldi el átadás végett s a külső boriték belső lapjára neki is ír pár sort, fölkérvén őt, hogy «a legirtózatosabb titokban» adja át s igazolja őt Júlia előtt, hogy naplójának nála levő sorairól Jezerniczkynek soha sem beszélt. A költőt újra családiasabb érzelmek lepik meg s meghatározhatatlan érzelmesség hatása alatt Ségalas Anaïs *Enfantines poesies à ma fille* költeményeit akarja lefordítani, mint Jókai írja; de nem készítette el.*

Júliát megnyugtatta a levél s márcz. 24-dikéről már higgadtabban elmélkedik naplójában. Tudja, hogy a költő nemsokára megérkezik s tisztába jőnek egymással. Nem biztos még, hogy neje lesz; de megtörténhetik; akkor is azonban örök szenvedés volna sorsa, ha látná, hogy boldogítni nem tudta őt, ki joggal érdemelné meg az élet minden örömeit. Hasonlóan ír ugyane napról Marinak:

* Bővebben szerzőtől *P.-M.* II. 129. l.

«Tudod-e, mily zavart boldogságba merülhet az ember, ha, midőn lelke egész erejével egy reményen csügg, s e remény teljesedéséhez közelg, ha már csak napokat számlálhat, midőn láthatja azt, ki szerelmes lelkének forró ábránd világát betölti, kit az őrültséghez hasonló indulattal szeret, kitől az élet legdicsőbb emlékét várja, egy szóval: ha lelkének felét találta fel, s ezt hosszú nélkülözés után végre láthatja. Az én reményem a boldogsághoz még igen bizonytalan, de ez is úgy elkábított, annyira, hogy egy egész külön világban élek általa, s csak boldogságot érzek».

Azonban a költő nem kapott levelére választ. Júlia megtartotta szüleinek tett ígéretét, hogy nem ír, kik ekközben mindent megpróbáltak, hogy még a költő megérkezése előtt eljegyezzék. Márcziusban újra oly hírek szárnyaltak, hogy csakugyan jegyben jár;* ezt Petőfi is meghallotta s rögtön mondta Jókainak, hogy most már valóban lemond, különben is barátai, Pálffy, Jókai, Várady, Egressy, az utolsó perczig sem hitték, hogy megkapja Júliát. Ekkori hangulatát három költeményében fejezi ki. A *De miért is gondolok rá?* czí-

* A mint Szana írja, ez egy Logotetti nevű dsidás tiszt lett volna; de hihető, hogy Urayról van még mindig szó. Júlia bizonyosan említné nevét valamelyik levelében Marihoz; mert többi udvarlóiról mind szól.

műben boszúsága szólal meg, hogy márcz. 12-diki levelére még csak nem is izen s elhatározza, hogy felejteni fog, felejteni akar. Ezt követi *Mi volt nekem a szerelem?* könnyelműséget negélyező költeménye, melyben így szól:

> Mi most nekem
> A szerelem?
> Rózsafán kis madárfészek,
> Melyben vígan fütyörészek,
> S ha földulja a fergeteg,
> Odább szállok, mást építek.

Úgy látszik némi daczból, elég az, hogy ezt ápril 3-dikán az *Életképek*ben is kiadta.* Hasonló hang szólal meg márcz. végén Székes-Fejérvárt írt *A szerelem* költeményében s egyszersmind ápr. 6-dikáról egy rövid levél mellett

* Mennyire volt e csapodárság negédlése csak egy sebzett szív kihivó dacza, legjobb bizonysága a többek közt *Világosságot!* czímű bölcselmi költeménye, mely ugyanekkor, keserű érzelmeinek hatása alatt született s az emberiség egyetemes boldogságának lehetőségéről, a világ küzdelmének czélszerűségéről elmélkedik; de egyéni viszonyokat sejtet a háttérben. Márcziusból való költeményei: *Újonnan visszajött a régi baj* (márczius 1. 1847.), *A nép nevében, Háború volt, De miért is gondolok rá?, Az árva lyány, Két sóhaj, Mi volt nekem a szerelem?, Tedd le, bojtár, a subádat, Világosságot!, Szőke asszony, szőke asszony, Katona-élet, A szerelem.*

elküldi Térey Marihoz az *Összes költemények* egy példányát Júlia számára búcsúképen, arra kérve, hogy «nevében igen igen boldog házas életet kivánjon, mert hallja, hogy férjhez megy».*

A költő idézett költeményének közzétevése nagy küzdelmet és szenvedést okozott Júliának. Környezete azt akarta elhitetni vele, hogy a költő csak játékot űzött vele, hogy érzelmeit kigúnyolta, hogy könnyelmű és csapodár természet, kivel föltétlenűl boldogtalan lesz. E hangúlat nyilatkozik a napló április 5-dikéről szóló följegyzéseiben, hol az elkeseredés őszinte hangjai nyilatkoznak:

«S ha mégis csalódás és nem való az, miért én annyit szenvedek . . . úgy Istenem, hagyj megőrülnöm, mert csak ez szabadíthat. Ha látnom kellene, hogy csak képzetem csaljátéka az üdv, melynek elérhetéseért én e kimerítő harczot küzdöm, akkor . . . ha meg nem őrülök, elvesztem lelkem üdvességet, és nem lehetek többé tied, istenem! . . . Oh ha már most sem szeretsz, ember! számadásod nehéz, rettentő lesz egykor. — És mégis leimádkozným a mennyet számodra, ki a szenvedély egy alig képzelt hatalmával lelkembe ennyi harczot, ennyi kínt teremtél. Ha tudtad volna, hogy lángszavaid oly irgalom nélkül fogják lelkemet égetni, míg fölemészthetik nyugal-

* *Petőfi új. reliqu.* 100. l.

mát, minden boldogságát: megkiméltél volna e fájdalomtengertől. Hisz nem vétettem ellened, miért tettél volna úgy, mint tettél, csupán pajzán, könnyelmű időtöltésből. Pedig ezt akarják velem elhitetni, és ezeknél még sokkal rosszabbakat, de nem! én nem hihetek e hideg kiszámított szavaknak.»

A napló e helyei világos vonatkozásain és őszinteségén nem lehet kétkedni. A csalódott és elkeseredett lélek panasza ez, mely azonban lemondani már csak daczból sem akar, ki most már győzni kíván; ezt megkövetelik önérzete és már tett vallomásai. Úgy látszik, ezt egy izenet, szemrehányó izenet követte Júlia részéről a költőhöz, Sass Károly útján, ki ekkor ápr. 24-dikére egy második levelet küldött Júliának, melyet a leány apjának is megmutatott;* de rá felelnie, mint pedig a költő várta, most sem volt szabad. E levélhez volt mellékelve a költő *Kit feledni vágytam* czímű költeménye is, melyben e folyton változó, új-új formát öltő viszony összes peri-

* A Sass Károlyhoz írt levél kelet nélküli; de Júlia naplójában ápr. 26-ról ezt írja: «Tegnapelőtt kaptam tőle levelet» etc. Ebből a kelet világos. V. ö. ápr. 24-diki levelét is Térey M.-hoz, hol ezt írja: «Epen most tudtam meg Sasstól, hogy P.-i munkáinak nem tudom hány kötete Károlyban, s talán épen nálad van».

petiái ki vannak fejezve. A költő bevallja, hogy feledni akart s már-már feledett; de a leány újra föltűnik képzeletében s lelke e bűvös hálóból nem bír szabadulni; hiában menekült a bú vadonába, hiában vette vállaira a könnyelműség szárnyát, a leány emléke utólérte s átadta a régi bánatnak. Vallomását kéri, hogy szereti még s ha igen, mi gátolja, hogy elszakadjon érte az egész világtól? Vagy ha a vészszel, melyet szerelmök fölidéz, nem bír szembeszállni, ám szakadjanak el, de ne legyen másé; lelkök e kínos állapotját még mindig irigyelni fogják a boldogok is.*

Petőfi e költeménye Júlia iránti szerelmében új fordulatot jelez; de ezt egyszersmind szerelmi dalaiban is. Innen kezdődik bennök az a mély, szenvedélyes, mindent kizárni látszó hév, mely nekik ódai és dithyrambikus szárnyalást ad, melyeket a szerelem szenvedélye maga diktált.

E levél és e költemény vallomásai alatt keletkezett érzelmeit válasz helyett Júlia ápr. 26-án naplójára bízta; de oly megjegyzéssel, hogy később megmutatja a költőnek. Ebből világos már rajzolt benső küzdelmeinek oka és természete. Fél és főleg félt életét a költőéhez kapcsolni; mert a

* Hogy a költemény mellékelve volt a költő levet léhez, Júlia naplójából (ápr. 26.) teljesen világos, mer· ír róla, reflectál rá.

költő érzelmei forróságában most hisz ugyan, de nem bízik tartósságukban; s mi lesz akkor belőle, ki érte mindent elhagy. A jövőre esküdni azonban nem lehet; «de — így folytatja — esküdjék meg ön, hogy szerelme most szent és tiszta minden egyéb érdektől s hogy hiszi, miként életével egyhatárú szerelme. Akkor, ha ezt megteszi ön, akkor nincs akadály, nincs gát, mely öntől elszakíthasson, akkor jobban nem szerethetem ugyan, mint most, mert ez lehetlen, de imádni fogom és boldogítani önt lelkem egész hatalmával és szenvedélyével!»

Az elküldött költeményben az, hogy már-már feledett, aggodalmait csak növelte, kínt okozott neki; . . . «mert szeretlek véghetetlenül, — kiált fel — jobban, mint szóval leírhatni, jobban, mint mindent e világon!» . . . «Már most kezedben jövőm» . . . Leírja előbbi hidegségének okát, kínos sejtelmeit; de ennek vége; merész kézzel fogja sorsát kezébe; lehet, hogy elmerül hajója; de ő a boldogság szigetéről álmodott s csak a költőtől függ, hogy megismerje valóságban is e varázsszigetet; vagy hogy «az teljesedjék be, mit a világ ez összeköttetésből jósol, minek neve: kárhozat, szülője: csalódás».

E helyeken Júlia érzelmei forróságában, sőt a kifejezés hevében és őszinteségében teljesen méltó Petőfihez. Képzeljük csak el akkor érzelmeit, ha

meggondoljuk, minő és hány kisértésnek volt kitéve, midőn naponként a költő állhatatlanságáról, önzéséről, csapodárságáról kellett hallania, ki e híreket látszólag maga is megerősítette; midőn hallania kellett, hogy iszákos, korhely, hogy főkép vagyonra vágyó kalandor! Ezt a levelet a naplóból Erdődön Petőfi valóban elolvasta s *Hol a leány, ki lelkem röpülését* kezdetű költeményében felelt rá máj. 17-én, utóbb pedig *Kérdezd, szeretlek-e?* * költeményét ugyanez aggodalmakra írta Pesten, junius havában.**

Ugyanekkor Júlia, mint naplója idézett helyének elhatározó hangjából is kivehető, írt Térey Marinak, hogy eszközöljön ki közte és a költő közt bármi módon is találkozást. E levele, mely egyébként is válasz Mari levelére, melyben felajánlja közbenjárását, május 1-sejéről kelt s következőleg szól:

* Eredeti kézirata a Nemz. múz.-ban Pesten (Petőfi-szekr.) egy 4-r. levelen. Egyik oldalán ez, másikon *Nevezetes a tennapi napom* áll a költő aláírásával s e kelettel: «Erdőd, máj. 17. 1847.» A második lapra Júlia talán a vétel jelzéséűl ezt írta: «Május 20. 847.»

** Midőn a költő 1847. decz. 5-dikén az *Életképek*-ben kiadta, e jelzést tette hozzá: (Május, 1847.). Ha így van, akkor nem Pesten, hanem elébb írta N.-Bányán, vagy Erdődön. Ha meg Pesten írta, csak juniusra eshetik.

«Mért kérdezed még tőlem, miért, oh! Mari, hogy mit tegyél? Te, ki legjobban tudod, menynyire szeretem *őt*, elgondolhatod, hogy *őt* láthatni a legnagyobb boldogságom volna. Őt, ki lelkemnek minden gondolatját, minden érzelmét, mi ott fakad, bírja, kedves egyetlen világomat! Ha csak egy rövidke óráig is bírhatnám őt, csak egy perczig a kezet, melyben Isten minden gyönyörömet teremté, ha csak láthatom, hogy öröm még neki láthatásom, tán imádnám az embert is, ki által ezt megnyerhetém. Hatalmadba adok mindent tenni, mit csak jónak látsz, csak azt tedd, hogy láthassam őt; oh Marim, ha ezt kieszközölheted! Látod, nem egyedül a szenvedély kielégítéséért vágyom erre; de ha egyszer láthattam: vagy rá veszem, hogy valami biztos állást szerezzen magának, s ekkor minden ellenszegülés nélkül övé lehetek, vagy, ha több neki korlát nélküli szabadsága, mint szerelmem, — mitől félek, — akkor válni fogunk örökre, s talán még nyugodt lehetek, s ha kivánják szüleim, boldogitok mást, ki sorsát enyémhez köti. — Aztán ha *ő* most ugy tenne, mint mondja, s csupa visszatorlásból, hogy sértsen, hogy megmutassa a világnak, mily keveset gondol velem, ha szerelem nélkűl venne el egy paraszt leányt, egy nőt, ki lelkének fönségét nem érthetné, nem sejthetné; mi lenne belőle? egy szerencsétlen egész életén át, s ennek oka

én!!* ekkor megérdemelném, hogy sujtson az ég haragja hogy ne tudjam, mi a boldogság. — Mióta ismét lehetőnek hiszem őt láthatni, mióta felélesztéd bennem újra a remény sugarát, azóta lángként nyargalja az öröm valómat át, s egy égető láz magasztalja fel majdnem kialudt életkedvemet. Végre lerázhatom magamról az örökös okoskodás jégpánczélját, mit rám erőltetének, s épen a legnagyobb igazgatás, midőn ugy bele akartak kovácsolni, hogy soha többé ki nem igazodhaték belőle, épen a legnagyobb igazgatás ronta el mindent, mit eddig összetépni erőm nem volt, s most szabadon lélekzem. — Hisz csak nem akarják, hogy elmenjen az eszem, s hogy, mi több, *ne legyek boldog sem ezen, sem a más világon.*

Ha mint Sándorom neje leszek boldogtalan, — mi csak tőle függ, — lesz erőm türni mindent, mit rám küld az ég, és kivívni magamnak a jövő üdvösségét; de ha elszakasztanak tőle, ha még nem is láthatom, ugy veszve, veszve lesz minden számomra! Mindég az idővel biztatnak, hogy ez meghozandja, mit isten számomra rendelt; de elég volt fél év és 2 hó, én nem várhatom tovább összetett kezekkel az idő ajándékát. Nem! nem

* E helyből az látszik, hogy előbbi levelében a költő valóban fenyegetőzött efféllével. Semmi közelebbit róla nem tudunk.

lehet tovább! s Marim, édes angyalom, segits rajtam, ne hagyj elveszni, mint a többiek. Isten veled! csókol ezerszer forrón szerető Júliád.

U. i. Ha lehet, ne halaszd, mi üdvömet hozza meg! ne halaszd sokára az irást. Ha mi érthetetlent látsz irásomban, légy oly jó, nézd át (el), nem tudok mindent úgy rendbe szedni most, mint kellene, gondolatomat se. J.»

Nem kiálthatunk-e fel e levélre Jókaival azokkal szemben, kik ezerféle gondolatot és számítást tulajdonítnak Júliának, hogy «Petőfi bizony szeretve volt?»

Térey Mari némi habozás után csakugyan írt május 5-dikéről a költőnek.

«A hozzám czímzett könyvet megkaptam s Júliának elküldém.* Soraira Önnek azonnal felelni szerettem volna, ha a meggyőződés, miként

* Júlia Sass Károlytól ápr. 24-én megtudván, hogy e könyv Marinál van, még e napról, midőn ő is a lemondás szükségességére hajlott még, ezt írja neki: «Légy oly jó és küldd el nekem minél előbb. Úgy várom, mint elkárhozott lelkek várhatják éjfélöket; ez minden boldogságom, mit még e tárgyban remélhetek; küldd, küldd, kedves jó Marim!» Utóbb lemondásról s e puszta emlékről szól. E levélre Mari elküldvén a könyvet, ebben ajánlja föl közbenjárását Júliának, ki ezt, mint naplójából 26-dikán és máj. 1-sei leveléből láttuk, elfogadta.

levelem Júlia s Ön életében nagy változást fog tenni, s ezen változás épen oly jól, minthogy rosszúl is sikerülhet, nem tartóztatott volna vissza szándékomtól. Jobbnak láttam Júlia fölhatalmazását kérni előbb tettemhez, s most ennek birtokában, vagyok bátor Önhöz intézni soraim! —

Én Júliával a legszorosabb barátságban állok, egymás lelkékben olvashatunk, érzéseinkről mintegy számot adunk egymásnak, s azért tudom, mily forrón szerettetik Ön Júliától, s ezt Ön is tudta, habár Júlia szerfeletti szerénysége ezt szóval meg nem vallá, mert egy hölgy, ki először szeret életében, nem meri keblének e szentségét szóval illetni. De Ön Petőfi, ki látta, érzette, hogy szerettetik, mért nem értette el ezen angyal szerelmét? mért hitt s hisz a rossz, álnok világnak jobban, mint azon tiszta forró érzetnek, mit maga költött fel? — Igen Petőfi, Ön boldog, véghetetlenűl, mert Júliának első szerelmét Ön bírja. —

Egy hosszú telet azon édes reményben töltött, hogy tavaszszal Önt meglátja, s elvesztve ezen reményt, igen sokat szenved. Hozza helyre Ön, a mit elmaradásával vétett, jőjjön mentől elébb le, Ön boldog lesz, mert jelenléte boldogítani fogja Júliát. — Tudja-e, miért nem felelt Júlia egyik levelére sem Önnek? mert atyjának megigérte, hogy sem levelet Öntől tudta nélkűl el nem fogad, sem engedelme nélkűl nem ír Önnek

már pedig engedelmet erre nem kapott. Képzelheti, ez által mennyit szenvedett Júlia, s mint kell Önnek lesietnie mindezekért megjutalmazni Őt.

Júlia szülői mindent el fognak követni, sőt próbákat már tettek is, hogy Júlia Önről lemondjon. De J. szerelme erősb, sem hogy ily próbákat ki ne álljon, s én azt tartom, sőt tapasztaltam is: hogy két forrón szerető szivet emberi erő nem választhat el. —

Tehát jőjjön Ön Petőfi körünkbe, s ha mindjárt nem jöhet, s talán nekem felelni tartja szükségesnek, akkor feleljen rögtön, de küldje levelét Riskó által hozzám, ki még vagy tíz napig itt lesz, s hív átadója lesz levelének. Hozzám egyenesen a világért se irjon, ez engem elárulna, mert ezen levelemről itt senki sem tud semmit, s ez nékem igen igen sok kellemetlenséget okozna. — Legjobb lesz, felejtse nevét ezen levél irójának, s ha ez néműkép boldogságokhoz vezet, ezt látni, lesz legszebb jutalmam.» *Térey Mária.**

E levélre a költő gyorsan határozott; azonnal levelet írt Szendreynek s megkérte leánya kezét; e válasz megérkeztéig pedig máj. 7-dikére terve-

* Nemzeti múz. *Petőfi iratok.* Kiadva először *Pet.-Muz.* II. 349—52. l.

zett útját egyelőre elhalasztotta.* Az apa erre azt válaszolta, hogy ő nem ismeri Petőfit, leánya még igen fiatal s határozott választ csak az évi határidő leteltével adhat. Ekkor a költő haladék nélkül Erdődre indúlt. Május 13-dikán utazott el a *Fejérhajó*ból, hol az éjet töltötte s még az nap Abonyba ért, másnap estére Debreczenbe, onnan 15-dikén Nagy-Károlyba s 16-án Erdődre ment. Utközben Nagy-Károlyból lelkesült rajongással ezt írja Kerényinek: «Barátom, leirnám őt neked, de a nap közepébe kellene mártani tollamat, hogy egész fényében és forróságában leirhassam lelkét! . . . Már közel az éjfél, és az álom még messze van tőlem. Hogy is tudna az alunni, ki holnap meglátja a leányt, kit szeret, ki által szerettetik, s kit fél év óta nem látott? Milyen fél év volt ez! hánykódtak-e ez alatt a tengerek annyit, mint az én lelkem?» **

Erdődön máj. 16—20-dikáig időzött, hol Lauka Gusztávnál volt szállva. Alig érkezett meg d. u. és váltott pár szót vele, azonnal Szendrey gazdasági irodájába sietett, s kijelentette, hogy őt a válasz nem elégíti ki, a leány őt szereti s követeli kiadását. Ebből heves összeszólalkozás

* *Vegyes műv.* III. 292. l. Orlaynak 1847 ápr. 24-én írt levelében írta, hogy máj. 7-én fog Erdődre menni.

** *Vegyes műv.* III. 58. l.

támadt, melynek folyamán az apa azt is mondta, hogy leánya sorsát kezére bízni nem meri, nem akarja s mindörökre kímélje meg őt és házát látogatásaitól. Az ekközben bejött anya sírt, maga a költő is a könnyezésig meg volt hatva; majd pedig a goromba szavakon felindúlva, hasonló keménységgel viszonozta, hogy csak azért is az övé lesz Júlia s szállására menvén, egy fölötte goromba levelet írt Szendreynek.*

E jelenetet, míg a költő ott időzött, több hasonló követte. A mint Sass Károly írja, az apa mindent elkövetett az ifjak találkozásának meggátlására. Ha Petőfi a várba ment, kizárta leányát a szobából; majd csellel hiúsítá meg a találkozást, heves jeleneteket idézett föl. Azonban sem Petőfi, sem Júlia nem tágítottak. Ismételten módot leltek a beszélgetésre a kertben, az emlékezetes tó partján; itt megújították fogadásukat, örök hűséget és kitartást esküdtek egymásnak. A költő arra is törekedett a leányt rábeszélni, hogy szökjék meg vele; elviszi apja és anyja áldása nélkül is, a mint ezt *Röpül az úti por* versében írja:

* V. ö. a költő *Erdőd, máj. 17. 1847.* cz. költeményét, melyben a jelenetet leírja. Lásd még *Egy apához* cz. költeményét 1847 végéről.

Elvittelek volna, mint nap a harmatot,
Mint az esti szellő a rózsalevelet,
De most, mint a nyílveszszővel a zaklatott,
Megsebzett oroszlán, úgy megyek el veled.

Ebbe azonban Júlia nem egyezett bele. Azt felelte, hogy ő megigérte apjának a várást egy évig; mert apja is megigérte, hogy akkor nem fogja gátolni az összekelést.

Végre az apa időnyerés végett a végső felelet megadására egy heti határidőt tűzött ki s a költő 20-án N.-Bányára indúlt.* Útközben, pünkösd első napját (máj. 23) Zelestyén töltötte, aztán 24-én d. e. Bányára ment, hol Papp Zsigmond vendége volt. Ugyanitt leszállt a bányába 25-én, s *Bányában* cz. versében leírta benyomásait. Itt kapta meg Szendrey elutasító levelét, melyre be sem várva a hét leteltét, máj, 25-én újra Erdődre indúlt. Másnap ünnepélyesen felöltözve, komor elhatározással megint megkéri a leány kezét. A szülők, kik a letölt napok alatt sikertelenűl próbálták Júliát lebeszélni, most sem

* L. *Uti leveleken* kívül, Lauka: *Petőfi nősülése.* (*Koszorú.* I. 1879. 111. s köv. l.) Sass Károly: *Adatok P. házassága tört.-hez.* (*Halasi Ujs.* 1883. 32—36. sz.) *Petőfi és a nő.* (*Petőfiana.* 18. l.) és Júlia naplója. (*Életképek.* 1847. II. 568. l. 18. sz.) Végűl Gyulai Pál szíves közlései.

engedtek; de az apa a végső fegyvert használva, azt mondta, ám jó, de kiházasítani nem fogja, mert akarata ellen megy férjhez s így választania kell közte és a költő közt. A leány döntött, Petőfit választotta; a költő pedig kijelentette, hogy a kiházasítással nem törődik. Erre a szülők is egyelőre engedtek; az eljegyzést azonban, azon reményben, hogy még változtathatnak a dolgon, elhalasztották. Az esküvőt megismerkedésök évfordulójára, szept. 8-dikára tűzték ki, ragaszkodván az évi próbaidőhöz s kikötötték, hogy ez idő alatt Petőfinek Erdődre kimenni vagy Júliával találkozni nem szabad; csupán levelezhetnek. Az elragadtatott költő egyelőre ezzel is megelégedett s máj. 26-ról ezt írja az *Uti levelek*ben:

«Boldog vagyok. Mind örökre. — Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz ... csak egy csalogány dalol ... szivem. — Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjuságom kezdete óta. Oda mentem minden hölgyhöz, leborultam mindenik előtt, és imádtam. Azt gondoltam, hogy te vagy. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy nem te vagy az, hogy az igaz isten helyett bálványt imádok, s fölkeltem és tovább mentem ... Dicső, dicső leány! — Kettő között kellett választania: szülei közt és köztem. Engemet választott ... Oh, e leányban isten lakik, ki belát az ember kebelébe, ki látja a tenger isza-

pos fölszine alatt mélyen a tiszta gyöngyöket. Áldott legyen az ő neve, a mily áldott vagyok én ő általa!»

Elhatározza ekkor, hogy e végtelennek látszó időt szept. 8-ig külföldön fogja tölteni, magával vivén Júliának Papp Zsigmond által festett arczképeit. Terve volt megnézni a tengert, Angliát és Francziaországot, hol meg akart ismerkedni Béranger-val, s jun. 20-dikán elindúlva, csak augusztus vége tájt szándékozott haza jönni. Máj. 27-dikét tehát még Júliánál töltvén, 28-án Szathmárra tért vissza Pap Endréhez, honnan máj. 30-án reggel Arany János látogatására Szalonta felé indúlt*. Nagy-Károlyon,** hová 30-án ért, Székelyhidon keresztűl, 31-én estére, Nagyváradra érkezett, honnan *Te az enyém* kezdetű költeménye van keltezve*** s más nap kora reggel Szalontára ment, hová jun. 1-én délben érkezett meg. Itt időzött jun. 10-dikéig. E napokról a következőket írja az *Uti levelek*ben:

«Éltem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében.

* L. levelét Papp Zsigmondhoz, 1847 máj. 28-ról. (*Történeti Lapok.* 1874. 1. sz.).

** Kis-Majtény falváról, mely Szathmár és N.-Károly közt fekszik, lásd *A majtényi síkon* költeményét.

*** Innen írta 1-ső levelét Júliához, miről a napló jun. 2-dikáról szól, említve keveset tartalmából is.

Egy felől a komoly vidámságu családapa, más felől a vidám komolyságu családanya s előttünk a két fecsegő virgoncz gyermek, egy szőke leányka s egy barna kis fiú ... ilyen koszorú övezi szivemet, és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának.»

Itt írta *Arany Laczinak, Mily szép a világ! Sári néni, A csonka torony, Lennék én folyóvíz, A gólya** cz. költeményeit, levelet írt Júliának, játszott a gyermekekkel, lerajzolta Aranyt (gyöngén) s a megénekelt csonka tornyot.**

Jun. 10-én elindúlván Szalontáról, a megelőző tíz napi esőzés miatt felázott úton aznap Kőrös-Ladányig haladt csak (*Puszta föld ez, a hol most járok* cz. költ.), honnan másnap (11-én) estére Mező-Túrra vergődött, folyton esőben, mely-

* E költemények közűl *Sári nénit* egy öreg asszonyra írta, ki az 1847 ápr. 17-diki szalontai tűzvészkor fedél nélkül maradt s Aranyéknál a színben vonta meg magát.

** A torony rajza és Arany arczképe a nemz. múz.-ban, a Petőfi-iratok közt. Kiadva *Petőfi új. reliquiáiban*, 119. és 122. l. V. ö. Arany: *Hátrah. irat. lev.* III. 66. és 98. l. A Júliához írt leveléről l. levelét Sass Károlyhoz jun. 3-ról. (*Vas. Ujs.* 1885. 844. l. *Pet. új. rel* 99. l.)

ről az ott írt *Utazás az alföldön* cz. költeménye szól. Jun. 12-én Szolnokon át Abonyig jutott s 13-án Czegléden, Pilisen, Üllőn át éjféltájra érkezett Pestre.

Ez alkalommal júl. 1-ig ült Pesten; de a tervezett külföldi útból, a mint ezt már jun. 18-dikáról írta Aranynak, semmi sem lett. «Már nem megyek a külföldre; — írja — nincs annyi lelkem, barátom, hogy Juliskámat oly távol hagyjam, nem lehet; aztán meg Emich is fene sovány alkut akar tenni költeményeimre, melyeket örök időre szándékozom eladni neki».*

Valóban a költő e pesti időzése alatt, a jun. 26-án kelt szerződés szerint, Emichnek örök áron eladta az 1847-diki *Összes költeményeket* jun. 27, okt. 1 és nov. 20-án egyenlő részletekben fizetendő 1500 frton; egyszersmind megegyezeti vele, hogy minden ezután irandó hasonló kötetért Emich 2000 frtot fog fizetni.** E pénzből, tekintve, hogy 1000 frtot házassága első hónapjaira tett el, s tekintve azt, hogy Kubinyi Rudolfnak szept. 1-sejére 200 frtot kellett megfizetnie,*** a

* Arany: id. h. 77. l.

** L. kiadva a nemz. muz.-ban levő eredetiről *Pet.-Muz.* II. 351. l.

*** Meg is fizette, 100 frtot magával vitt s Győry Daninál hagyta; felét aug. végén Emich által küldette

külföldi út, a költő szelleme gazdagításának örök kárára, nem is telt volna ki. Mindemellett szülőit is állandóan tehetségéhez mérten segélyezte. Ugyanekkor biztosítni akarván sorsát, Jókaival, ki átvette 1847 II. felében az *Életképek* szerkesztését, valamint Kovács Pállal oly szerződést kötött, hogy 1848 jan. 1-én kezdve, évnegyedenként 6 költeményt fog adni lapjaikba 50—50 frtért, az eddigi 45 frt helyett.

Igy elrendezvén ügyeit, júl. 1-én felső-magyarországi barátai látogatására indúlt. * Váczig vasúton ment, Rima-Szombatig gyorsszekeren; közben Losonczon meglátogatta Steller Antalt és

el. (L. hozzá írt leveleit 1847 máj. 4. és szept. 17-ről. *Petőfi reliqu.* 66 és *Pet. újabb reliqu.* 102. l.).

* Ekkor írta Pesten: *Kérdezd: szeretlek-e?*, *Bucsúpohár* (a mint tartalmából kivehető, utolsó napján ekkori pesti időzésének), *Híres szépség*, *Mi lárma ez megint?*, *Hozzám jösz-e?*, *Fölszedtem sátorfám*, *Múzsám és menyasszonyom*, *Az időhöz*, *Az erdőnek madara van* cz. költeményeit. Ekkor vett részt Frankenburg Adolf előadása szerint jun. 25-dikén, valósággal jun. 17-én a «Vadászudvarnál» a zugligetben a Frankenburg tiszteletére rendezett bucsúlakomán s írta neki *F. A. emlékkönyvébe* cz. költeményét, mely azonban Baróti szerint ápr. 26-dikáról való; mert az akkor írt költemények közt áll a költő kéziratában. (Frankenburg: *Petőfi és az Életk. Koszorú.* IV. 1881. 197. l. Baróti: *P. költeményeinek első krit. kiad.* 30. l.)

nejét, Plachy Vilmát, kiknél egy napot töltött. Rima-Szombatból júl. 3-án fogadott szekeren Bejébe ment Tompa Mihályhoz, kit legutoljára a márcz. 18-diki köri estélyen látott s nála ült 8-dikán reggelig. Innen tettek kirándulást Murányvára romjaihoz júl. 4-én * s itt írta *Tompa Mihálynál* czímű költeményét, bíztatva őt, hogy dobja ki szívéből a keserűséget s itt beszélték meg együtt, hogy Tompa Mihály fogja őt és Júliát megesketni, miből utóbb semmi sem lett, sőt ez volt a két férfiú utolsó barátságos találkozása.**

Júl. 8-án még hajnal előtt elindúlt magára s nem Tompával, mint elébb tervök volt, Miskolczra, hová Tornalján, Putnokon át délire érkezett meg Vadnay Miksa szolgabíróhoz, a borsódi liberális ifjúság egyik vezéréhez, a franczia

* A két költő néválaírása a várfalon megmaradt. Ezeket Eperjessy Kálmán nagy-rőczei tanár 1879-ben lemásoltatván a czímerrajzzal és névírással együtt, beküdte Jókainak. (*Hon.* 1879 decz. 16.).

** V. ö. itt időzéséről az *Uti leveleken* kívül Petőfi levelét Aranyhoz jul. 5-ről. (*Pet. új. reliqu.* 103.) Tompa levelét Böszörményi Károlyhoz jul. 21-ről (*Figyelő.* X. 1881. 191. l.). Vadnai azt írja, hogy ebben az útjában egyszer véletlenűl találkoztak Szemere Miklóssal, de mindketten elfordúltak egymástól; Petőfi, kinek talán közeledni kellett volna, nem nyújtott kezet s a kibékülés elmaradt.

forradalom hívéhez. Innen d. u. egy nagyobb társasággal kirándulást tettek Diósgyőrre s a hámorba, megtekinteni a festői romot, mely egykor N. Lajos leányának, Máriának, kastélya volt. — A költő, írja Vadnai Károly, ki e kiránduláson 14 éves korában szintén részt vett, keveset beszélt, olykor álmodozó mélabússág lepte meg s a diósgyőri várromok alatt, melyeket a hanyatló nap sugarai aranyoztak meg, fogamzott meg Miskolczon írt dala, az *Alkony*. Felső-Hámoron egy csárdában pihenni szálltak meg, hol javában mulatni kezdtek; de a költő alig vett benne részt s az «éltetők» elől elvonúlva, a közeli cseppkő-barlangot és tavat tekintette meg.* Késő este értek haza, hol még megírta innen keltezett úti levelét is és már kora reggel Sárospatakra indúlt, hová a Hegyalján, Szerencsen át ** délután érkezett meg s Tompa Mihály ajánlata szerint Pálkövy Antal tanárhoz szállt. A vár megtekintése után a ref. collegiumba ment s az estét a főiskolai énekkar néhány tagja és elnöke által a tiszteletére rendezett lakomán töltötte.***

* Vadnai Károly: *A mi bálványunk.* (*Emlékezés Petőfiről.* 1877. L. *Elmúlt idők.* 1886. 23—40. l.)

** Szerencsen írta *Panyó Panni* cz. költeményét, állítólag az Arany János *Szőke Panni* költeményének hatása alatt.

*** Beírta nevét a sárospataki főisk. ifj. könyvtár

Innen 10-én reggel fogadott szekeren Sátoralja-Ujhelyre ment Kazinczy Gáborhoz s a napot nála töltötte. Másnap (11-én) reggel az északra mintegy félórányira fekvő Széphalomra ment át Kazinczy elhagyott sírjához és bérbe adott házához, melyben nejének egykori szobájából limlom kamra lett. Felháborodva szól e látogatás benyomásairól *Széphalmon* költeményében. Széphalomról a Bodrogközbe kanyarodva be, délután 2 órára Király-Helmeczre, onnan Leleszen át kés este Ungvárra ért, honnan másnap d. e. Munkácsra ment. Itt meglátogatván a börtönt, benyomásait *A munkácsi várban* cz. költeményében írta meg. Még az nap, 12-én estére, Beregszászra, honnan 13-án reggel Badalón, Zajtán, Peleskén át Szathmárra érkezett s Pap Endréhez szállt.*

E naptól fogva «az igéret földén» él. Szathmáron és környékén nehány kirándulást tett

látogató könyvébe 1847 jul. 9-én. Petőfit a kollegiumba Orbán József szenior és Orbán Ferencz énekkar-vezető hívták meg s az estély a szenior lakásán volt. A chorus énekelt, egy ivó-szarút ajándékozott neki, melyet szép beszédben köszönt meg; de nem vitte magával, ma is az énekkar birtokában van s «Petőfi pohará»-nak hívják. (L. Orbán József: *A sárosp. énekkar tört.* 111. l. és élőszóbeli közlés).

* Útközben Nagy-Peleske emlékét őrzi *Amott a hegy* cz. költ.

őrölgetve a hosszú napokat, költeményt-költeményre írva s itt kezdve meg és fejezve be *Szécsi Mária* cz. nagyobb költői elbeszélését is. E tárgyra úgy Arany, Tompa, valamint az ő figyelmét is a *Kisfaludy-társ.* febr. 6-diki pályahirdetése hívta fel s a közelebbi kedvet a murányi látogatás ébresztette a mű megírására; de pályázni vele eredetileg sem akart. A művel aug. 29-én már kész volt. «Én megirtam Szécsi Máriát . . . el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele; az *Életképek*be vagy a *Szépek könyvé*be adom,»* — írja tréfásan Aranynak.

Kisebb költeményei közül megérkezése után azonnal írta *Látom kelet leggazdagabb virányit, Kard és láncz, Válasz kedvesem levelére* czíműeket, melyekre az *Uti levelek*ben is czéloz. *Jó ideje lement a nap* és *A betegséggel szomszéd a halál* július 24—27-dikére esnek s ez utóbbi a költő kétségbeesését rajzolja Júlia valami múlékony betegségén hallott híren. Természetesen kisebb összezörrenések sem hiányoztak a szerelmesek közt. Kezdetben megtartotta a tilalmat, nem ment ki Erdődre; utóbb azonban július vége felé kirándult, a mint az *Uti levelek*ben írja: «Ez az első csoda (t. i. a tilalom), a máso-

* Arany: *Hátrah. irat. és lev.* III. 101. l.
** *Vegyes műv.* III. 105. jul. 17-ről.

dik pedig az lesz, ha én ezen tilalmat meg nem szegem». Azonban kedvetlenségek érték; apósa majdnem kinézte a házból «a rongyos poeta» vőt, mint magát keserű humorral nevezi, (*Az volt a nagy, nagy munka)* s Júliával is némi czivódása volt, mint ezt *Az elhagyott zászló* után következő, *Már, galambom, engedj meg* s a Heinetől fordított *Koronázás* mutatja, melyet utóbb kéziratából kitörlött. Ekkor a költő maga sürgette az eljegyzést annál is inkább, mert különböző rágalmazó leveleket kapott, melyek mendemondákat terjesztettek Júliáról, sőt fenyegették is, hogy elijeszszék. Ekkor, augusztus 5-én, újra kimegy s a biztosság okáért eljegyzi Júliát, mire a csalódott apa ezt mondta: «Csináljanak, a mit akarnak» és sem maga, sem neje nem voltak jelen az eljegyzéskor. Auguszt. 9-én megint Erdődön volt; de ipja az eljegyzés után reményét vesztve, még hidegebb és komorabb volt s kikérte, hogy házát látogassa. Erre vonatkozva írja aug. 17-ről Aranynak: «az én vőlegényi napjaim nyomorúságosak. Ipam annyira nem szeret, hogy formaliter megtiltotta a kijárást hozzájok. Már megszegtem ugyan egy párszor e tilalmat, de vesztemre, mert utósó kinnlétemben — valami tíz vendég szeme láttára — oly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jeges medve, úgy hogy én tökéletesen jégcsappá fagytam volna, ha mátkám nap-

világ pillantásai nem ónak. Levelezünk erősen egymással és ő néha berándúl Szathmárra, ez menti meg lelkemet ez éhhaláltól. Hanem hiszen holnaphoz három hét nem a világ».*

Kedvetlenségét olykor jegyese szeszélyessége is növelte; leveleiben néha fájdalmas húrokat is érintett. Ezek egyike oly mélyen bántotta a költőt, hogy három költeményében is visszatér reá s kivált a *Szép levél* czíműben, mely auguszt. 20-dika tájt e levél közvetlen hatása alatt mutatja a költő fájdalmát, bántott lelke egész mélyéből fakad föl a szenvedés.** Utóbb e költeményt, melyet hihetőleg elküldött Júliának, gyöngédségből kitörölte. Júlia bement Szathmárra s a kiengesztelődés könynyen ment; de *Megbántott a rózsám, Csak úgy omlanak most hozzám* költeményeiben vissza-visszatér rá. Utóbb is, az esküvője előtt egy héttel írt *Valahogy* czímű költeményében szintén érinti jegyese akaratosságát, melyről Arany János aug. 25-diki levelében is olvasunk pár sort: «Nőd irányában nem szabad szeszélyesnek lenned, ha

* *Hátrah. irat. és lev.* III. 95. l.

** Közben írta: *Levél Arany Jánoshoz, T. M. kisasszonyhoz* (Térey Mari), *A költészet, Az én Pegazusom, Ismét könny, Falu végén kurta kocsma, A vándor legény, Homer és Ossián, Tarka élet, O. B. kisasszonyhoz* (Ocsváry Berta).

szinte benne idővel szeszélyességet tapasztalnál is. Le lehet erről szép módjával szoktatni. Kerüld az aprólékos szerelmi összezörrenéseket, ezekből élet halál háború szokott támadni. Jövendőd függ ettől». Minő ötletből írta ezt Arany, a levelezésből, melyben hézag pedig nincs, nem tudjuk; hihetőleg Petőfi némely akkori szavaira czélozva, melyeket még nálalétekor mondott el Júlia természetéről.*

Ilyen változásokban telt el az idő. Nagyobb kirándulásai közűl főképen házassága érdekéből fontos az, melyet Telekihez tett Koltóra, hová közben-közben, mint Teleki írja, többször is kirándúlt s egész fesztelenűl érezte magát. Lovagoltak, kirándulásokat tettek N.-Bánya vidékére, kocsin, vagy lóháton; meglátogatták a szomszédokat, a fernezelyi kohókat, a Feketevíz-völgyet, az Izvorát s ugyanitt *Czigány Ferencz, a négyes kocsis* cz. alatt egy népies elbeszélést írt a *János vitéz* modorában, melynek kéziratát Telekinek ajándékozta, de elveszett.** Talán a legelső koltói

* Szathmáron ekkor írta még: *Jó költőnek tartanak, A csillagos ég, Szívem, A szájhősök, Valahogy, Ilyen óriást, mint, Ősz elején, Bucsú a nőtlenségtől, A kisbéres, Azokon a szép kék hegyeken túl* költeményeit, tehát a *Szécsi Márián* kívűl 33-at.

** A vonal alatt legyen röviden megemlítve, hogy Kristóf Adolf nevű földbirtokos fogadta föl Teleki előadása sze-

kirándulásakor, mindenesetre még jegyváltása előtt, egyszer azt mondta Telekinek, hogy mézesheteit Koltón, az ő házánál szeretné tölteni; de úgy, hogy a háznál csak ők legyenek egy pár cseléddel s maga Teleki is menjen el hazúlról erre az időre. Teleki beléegyezett a különcz tervbe, a milyenek neki is kedvére voltak s így írhatta Petőfi aug. 6-dikáról Aranynak, hogy Szathmárról Koltóra megy. Úgy látszik, főkép azért, hogy az idő gyorsabban teljék, Riskó Ignáczczal augusztus 10-én egy kirándulást tervezett Szigetre, de hogy megtette-e valóban, nem valószínű.*

rint mint kis gyermeket ezt a czigány fiút, kit aztán erről Czigány Ferencznek hívtak. Egyszer Kristófot rablók támadták meg s életét ez a czigány legény, ki akkor már kocsisa volt, mentette meg; de maga nehéz sebet kapott. Ekkor gazdája kigyógyíttatta a kolozsvári kórházban, de aztán mint szolgálatra alkalmatlant, szolgálatából elbocsátotta. Teleki megfogadta s nála szolgált; midőn a költő 1846 október végét s nov. elejét Koltón töltötte, ő tanította hajtani s lovagolni. Ez a kocsis 1847-ben, midőn Petőfi is ott volt, felszakadván mellsebe, meghalt s Teleki, Petőfi és Haray kisérték ki. Az ezt követő éjen írta a költő a szóban forgó elbeszélést. Több adoma-féle vagy nem ide való részletet bátran mellőzhetünk Teleki előadásából. (L. *Petőfi Sándor Koltón. Egyről-másról.* II. k.)

* L. levelét Luby Zs.-hoz F.-Daróczra aug. 7-ről. (*Petőfi reliqu.* 68. l.) E levél kelete aug. 8., tehát

Szabad idejét barátaival levelezésén kívül, szatmári ismerősei körében töltötte, kik Pap Endre házát gyakran látogatták s közülök Luby Zsigmonddal, Kovács Ágostonnal, Kovács Lajossal, Kis Gedeonnal, Riskó Ignáczczal nagyon jó barátságban élt. Néha kirándúlt a vidékre; egy ily látogatás emlékére született a *Falu végén kurta kocsma* költeménye, s némelyek még a korcsmát is megjelölték, a melyre vonatkozik.* Gyakran megfordúlt Ocsváry Mihály házánál, kinek Lilla (utóbb Kovács Ágostonné) és Berta leányaival el-elbeszélgetett; az előbbivel az akkor szokásos módon versben, Bertával enyelegve, ki ekkor alig 14 éves volt. Egy ily enyelgés alkalmával mondta neki a lyányka, hogy írjon neki egy verset, hadd lássa, hogyan csinálja s a költő ekkor írta *O. B. kisasszonyhoz* költeményét, mely az enyelgés nyomait magán hordja, de mindenesetre átdolgozáson ment át.**

Közeledvén esküvőjének ideje, szerette volna, ha Tompa esketi meg, de erről mást mellőzve, ez

tévesen írja benne, hogy «tegnapelőtt váltottam jegyet»; ez 5-dikén történt.

* L. *Adatok Petőfi életéből. Szamos.* 1882. 87. 92. sz. *Szatmár.* 1882. 44. 48. sz. *Szatmármegy. Közl.* 1882. nov. 9.

** V. ö. *Petőfi-M.* III. 70. l.

időben történt meghasonlás miatt szó sem lehetett. Hiában várta Váradyt, Jókait és Pálffyt is. Noha még Pesten megígérték, hogy tanúknak leútaznak, ez sem történt meg; úgy látszik, ismervén a helyzetet, gyöngédségi okokból nem tartották helyesnek a megjelenést.* Végre elérkezett szept. 8-dika, a nagy nap s ő és Júlia az erdődi vár kápolnájában esküdtek egymásnak örök hűséget egy szerdai napon, «korán reggel», azon nap évfordulóján, melyen a költő először pillantotta volt meg Júliát a n.-károlyi várkertben. Petőfi egészen feketébe öltözve, sodronyművű ezüstgombos moireattilát viselt; Júlia fehér selyemruhában, keblén thea-rózsával, fején menyasszonyi fátyollal és myrtus koszorúval mondta el az esküt Kallós István, az erdődi jámbor ősz lelkész előtt, melynél a tanúk Sass Károly és Lauka József urad. ügyészségi segéd voltak. A családból csak az anya és Júlia nővére, Mariska, (utóbb Gyulai Pálné,) voltak jelen; a lelkésznek tisztán és érthetőn válaszoltak kérdéseire; de meghatottan, szenvedő arczczal, mondják a tanúk, ellentétben az *Uti levelek*kel.

* V. ö. Jókai levelét Petőfihez 1847 aug. 18-ról. (Nemz. múz. Pet.-szekr. és Petőfi levelét Váradyhoz 1847 aug. 26-ról. (Baróti: *Petőfi-ereklyék. Budap. Hirl.* 1893 130. sz.).

A szülők hidegek és zárkozottak maradtak az elinduláskor is, mely az esküvő után kevéssel történt. A komor apa áldás nélkül bocsátotta őket útnak s szavához híven, anyagi segítség nélkül, azt sem kérdezvén, hová mennek, mit fognak tenni, miből élni?* Midőn a költő már fölszállóban volt a négyes kocsifogatra, mely őket Koltóra szállította, hosszasan várta, hogy Szendrey hozzá is fog pár szót szólni legalább; de az apa rá sem nézett, mire szokott modorában fölkaczagott és elhajtatott.**

* V. ö. a költő *Egy apához* cz. költeményét, melyben mondja, hogy levonta rólok kezét s ezt akkoriban Szathmármegyében beszélték is. (L. még *Petőfiana.* 19. l. Sass Károly: *Adatok P. S. házasságához. Halasi Ujs.* 1883. Szana Tamás. *Petőfiné.* 73. l. stb.)

** E keserű válásra s a neje megnyeréseért folytatott küzdelemre utóbb is mindegyre visszatér költeményeiben. L. még *Az volt a nagy, nagy munka, Mi a szerelem?, Egy apához, Csendes tenger rónaságán* stb.

IV. FEJEZET.

A conservativ kritika 1847-ben.

Az 1846-diki szélcsend okai. — Az *Életképek* pártállása. — Az *Irodalmi őr* új bírálata. — A conservativ lapok az ifjú írók s főleg Petőfi ellen. — Zerffi álkritikája 1846-ból. — A *Budapesti Híradó* támadásai. — A *Honderü*. — Hiador, mint Petőfi versenytársa. — Az *Életképek* Hiador ellen. — A *Honderü* «ökörszem»-e. — Pulszky bírálata. — A *Szépirodalmi Szemle*. — Eötvös felszólalása. — Petőfi bírálói ellen költeményeiben s az *Uti levelek*ben. — A *Honderü* 1847. II. felében. — A *Pester Zeitung*. — Greguss Ágost.

Azok a journalistikai kritikai támadások, melyek Petőfit 1845 folyamán érték, 1846 ra jóformán teljesen elhallgattak s ez a szélcsend kevés kivétellel az egész éven át tartott. Ez némileg következménye volt annak, hogy Vahot lapjában a róla szóló dícséretek is megszűntek; a köztök történt elidegenedés a viszonyt csupán üzletivé tette s azt is csak 1846 közepéig. De ez csak az egyik ok volt. Okozta a szélcsendet a költő visszavonulása is. Már 1846 első felében kevés jelent meg tőle a lapokban, a másodikban jóformán semmi. E mellett az *Életképek*ben működött

ellenei leléptek, más térre mentek át, vagy elhallgattak. Így Császár Ferencz, Nádaskay többé nem írtak ellene; Hazucha abban hagyta a kritizálást, a szépirodalmon kívül a politikára vetette magát s a *Nemzeti Ujság*hoz szegődött; Garay még 1845 közepén letette a kritikai tollat; végre 1846 végén másfél évi fennállása után a *Szépirodalmi Szemle* megindulásának hírére az *Irodalmi Őr* is megszűnt. E mellett az 1846-ig folyton habozó *Életképek* egészen ellenzéki szellemüvé változott; sőt midőn Frankenburg a tizek társulatát, mely az «ifjú Magyarország» irodalmi ellenzékének volt képviselője, megnyerte lapja számára, e lépéssel egyszersmind lapját a rohamos haladásra, ha nem is a forradalomra vágyó ifjú írók közlönyévé avatta föl s meghódolt a korszellemnek.

Az *Életképek* szerkesztője ezt az új pártállást egyszersmind abban is kifejezésre juttatta, hogy saját magát megczáfolta s 1846 márczius 14-én az *Irodalmi Őr*ben (13-dik szám) egy egyenesen Császár bírálata ellen irányuló kritikát tett közzé *12.* jegy alatt a *Versek II.* s a *Szerelem gyöngyei* megjelenése alkalmából, melynek czélzata egészen világos: a költő rehabilitálása az *Életképek* olvasói előtt. Nem csak azt mondja tehát, hogy ez újabb két művével megczáfolta a Császár «vádjait és aggodalmait»; de hogy Császárnak akkor sem volt igaza. Megdicséri tehát az általa kicsinyelt *János*

vitézt és az érzelgő pityergéseknek nevezett *Czipruslombokat*; tagadja, hogy Petőfi népies nyelvében és tárgyaiban akár betyárság, akár káromkodás volna; nyelvezete csupán jellemzetes, még pedig mindenütt; tárgyaiban változatos és «bármibe kezd, tárgyát megbírja, azon uralkodik». Azt mondja továbbá, hogy «Petőfi szorosan *nemzeti* költő; de e mellett *népköltő* is». «Egyszerűség, világosság, könnyűség verseinek egyik főérdeme; nincs ott nyoma sem a régi dagálynak s czifrának; azonban e miatt a kopárság és szárazság másik szélsőségébe sem téved, sőt meleg, gazdag, erőteljes». Megróva itt-ott gyöngébb rímeit, póriasságát, kiemeli, hogy a költői pályán, melyen tapsaik közt megindúlt, halad, emelkedik s hálával teszi le kezéből a *Szerelem gyöngyeit*, kívánván, hogy vetkőzze le ember- és világgyűlöletét, mely 1845 vége óta elfoglalta. A bírálaton mindenesetre érezhető még a régi czopf befolyása, de meleg és érdeklődő.

Így hát a költő ellenei megkevesbedtek s növekedő hírnevével barátai szaporodtak. Maga a tizek társulata pedig az ifjú erők egyesülése kívánt lenni új irodalmi és mondjuk politikai elvek nevében is és ez a szervezkedés mondhatni karöltve történt a politikai szervezkedéssel, az ellenzéki és conservativ párt zászlóbontásával és tömörülésével. És ha 1846-ban, midőn a politikai

szervezkedés még nem volt napirenden, az ifjak társulása csak irodalmi jellegűnek látszhatott; azonban nem kevésbbé volt már is oly párt, melynek bevallott és sejthetőleg be nem vallott czéljai vannak. Ezt, úgy látszik, a conservativ pártból észrevették s ettől fogva a «politizáló költő» elnevezés divatos jelzőjét alkalmazták ez irány híveire, melylyel őket nem csak jellemezni, de megróni is kivánták: rájok fogván a pártoskodás, egymás dicsőítése rút szokását s nekik tulajdonítván irodalmunk színvonalának leszállítását. Így történt, hogy a dolgok fejleményénél fogva Petőfinek és az ifjú íróknak ellenei megapadtak ugyan; de határozottabbak és elkeseredettebbek lőnek. Ez az oka, hogy általában a conservativ párt közlönyei léptek föl s azért kivált ellene; mert a mint benne látták a legfőbb tehetséget, őt tekintették ez írói párt fejének is. Két lap lett tehát kiváló ellensége, a *Honderü* és *Budapesti Hiradó* s mellékesen az ezekkel rokonszenvező *Pester Zeitung*. A szintén ellenséges *Nemzeti Ujság* az agyonhallgatás módszerét követvén, például az *Összes költeményeket* megemlítésre sem méltatta.

A harczot a tizek törekvéseinek bukása idejében Zerffi J. Guszt., a *Honderü* zsoldosa,* indította

* Azért véljük e nevet jogosan alkalmazni, mert midőn Zerffi 1848-ban a legdühösebb forradalmazó s így

meg 1846 szept. 22-én egy 11 számra terjedő czikksorozatban *Egy magyar lyrikus* (Irodalmi levelek dr. Laube Henrikhez Lipcsében) czím alatt, melyre a szerkesztő különösen fölhívta olvasói figyelmét.* A hosszú czikk «az utolsó irodalmi korszak» s irodalmi viszonyaink rajzával («leleplezés») kezdődik s tart négy számon át, végezve a «kicsinyes czimboráskodás» megrovásával, melynek meg kellene valahára szünni; természetesen a sorok közt állandóan kivált Petőfire czélozgatva.** Végre azonban annyira mégis eljutottunk, így végzi e bevezetést, hogy a «szomorú panasz-szavát» irodalmunk sülyedése fölött, egy új, fényesb irodalmi korszak hirnökének tarthassuk»; de egyelőre régibb dicső költőink útjából jelenleg «sötét alagútra tévedénk» s egy ilyen útazó Petőfi is, a kit ime, most Laubenak bemutat.

Zerffi tehát a költő egész működését felöleli, tárgyalja minden addig megjelent művét. Kiinduló pontja a következő általános megjegyzés,

Petőfi dicsőítője lett, maga bevallotta, hogy nem meggyőződésből szolgálta Horváth Lázárt.

* *Honderü.* 1846. II. 12, 13, 14, 15, 16, 17. 19, 21, 22, 23, 24. sz.

** A «pártkodás»-ról, a mint ő hívja, Petőfire alkalmazva egész értekezést tart a VII. czikkben (19. sz.), a IX—X. czikkben (22. 23. sz.) ugyanerről szól az *Életképekre* vonatkozva.

mely egyszersmind az egész hosszúlélekzetű támadás (pamphlet) kulcsa:

«Petőfi mintegy legcsalhatlanabb tükre mindazon zavart viszonyoknak, azon zablátlan forrongásnak; ama gyűlölség és ama szerelemnek, amaz önmagát vadsággal ostromló vadságnak — mely irodalmunkban meghonosul. Az ő nagy, valóban szép tehetségében találjuk összpontosulva egész szétbomladását e fejlésben levő — igazán szomorú irodalmi korszaknak. Az egykori lánglobogású szellem, mely költőinket lelkesíté — úgy látszik, durvaság békói közé szoríttatott.»

Tehát a régi vád új világításban. Petőfi leszállott a néphez, de fölemelkedni nem bírt; nem volt sem ereje, sem világismerete; s most mint első nagyságú csillag fénylik — a porban, áldozatúl esve az aljasság és póriasság dæmonának. Midőn első verskötete megjelent, ebben még dús választéka volt a legszebb költési anyagoknak, bárha nyersen, zavarhalmazban (!); de még szép reményekre jogosított, melyeket, fájdalom, meghiusított. Bizonysága ennek a *Helység kalapácsa*, «mely a legtriviálisabb nyerseségtől duzzadoz»; mig *János vitéz*ben «egy lépést sem tett sem előre, sem hátra». A *Czipruslombok*ban szokatlanul gyöngéd; de mélység helyett csak mindennapos jeremiadokat nyujt, alig egy-két eszme válik ki belőlök. Ugyanezt mondhatni a *Szerelem gyöngyei*ről is,

mig a *Felhők*ben, melyekben meghasonlás, tombolás, dühöngés van, «a legújabb magyar irodalom egész jelleme tükrözik.» A hosszú pamphletet *A hóhér kötelé*vel végzi, a nélkül, hogy befejezné. Az utolsó czikk örökre elmaradt; ha csak ilyennek nem tekintjük az ugyanazon kéztől eredő *Irodalmi jegyzetek az irodalom fölött* czikket (26. sz.), ugyancsak a pártoskodás és józan kritika thémáját váltogatva.

E czikksorozat volt megnyitója annak a barcznak, melyet a *Honderü* és *Budapesti Hiradó* Petőfi és a tizek ellen egész 1847-en át jobb ügyhöz méltó kitartással folytatott, melyhez aztán mások is csatlakoztak. Az való, hogy a tízek feloszlásuk daczára is állandóan összetartottak. Ez külsőleg abban nyilvánúlt, hogy az *Életképek* köré csoportosúltak, magokat az «ifjú Magyarország» képviselőinek tekintették; belsőleg pedig abban, hogy eszméiket és irányukat kizárólag Francziaországból vették, hatni akartak a politikai átalakulásra s mindnyájan democraták voltak; Petőfi és pár társa végre a népies költői elvet akarták diadalra juttatni, s ezért ő a legszebb nevezetnek azt tartotta, ha őt «népköltő»-nek hívták. Ez volt az oka, hogy ez az elnevezés divatossá lett, holott ő valójában népköltő nem volt; s mig amazok ebben a «műköltő» elnevezéssel szemben kicsinyítést, ő daczból is dicsőséget ta-

lált, minek költeményeiben is kifejezést adott. Az ifjú írók erejét, kik vezéreikül kivált Petőfit és Jókait tekintették, különösen az a körülmény mozdította elő, hogy elveiket számos lapból hirdethették. Az *Életképek*en kívűl kezökben volt a *Pesti Hirlap,* melyben a napi hírek és az irodalom rovatát Pákh Albert (Kaján Ábel) vezette, távollétében Pálffy Albert helyettesítette; a *Jelenkor,* melyben ugyane rovatokat 1847 II. feléig Jókai írta; velök tartott a személyi viszonyokat nem tekintve utóvégre Vahot Imre is; a vidéki lapok közűl a győri *Hazánk* s részben a kolozsvári *Hon és Külföld* is.

A megkezdett harczot 1847-ben a *Budapesti Hiradó* folytatta Petőfiék ellen, irodalmi tárczáiban, melyek azonban, névtelenűl, többnyire Zerffi tollából valók. Már 1847 jan. 22-én *Nép és irodalom* czím alatt kivált arról szól, hogy irodalmunk állandó személyeskedés színtere és hogy műveletlen volta miatt tanító hatással a népre nem lehet. Hasonló hangon szól *A honi irodalmi hirdető 1846* czímű tárczáiban. Szerinte irodalmunk terjed, de nyers; sok benne az önösség, aljasság, szabadosság. A tombolók eredetiséget és szabadságot hangoztatnak — s amaz majmolásban, emez kotteriáskodásban áll és szemére veti Petőfinek, hogy köszörűletlen. Midőn pedig márczius 11-én *Adatott és nem adatott drámák* czímű

czikksorozatában a *Tigris és Hiénára* tér rá, úgy látszik, mintha mindazt a vádat, melylyel elébb irodalmunkat általánosságban illette, Petőfire alkalmazná. «Midőn *népszerű* lenni erőlködik — mond — vad, féktelen lesz, tombol, fölrugja a port és dobálja a sárt.» «Pedig Petőfit épen ezen irány, ezen sárdobálás miatt juttatták barátai némi nevezetességre.» Szerinte nincs nevelése; szívének és szellemének kimüvelését elhanyagolta. E czikket Zerffi dr. Falk* aláírással sietett kiadni németül is az *Augsb. Allg. Zeitung*ban, jelezve, hogy a magyar irodalom eposzban is, drámában is szegény s benne «korlátlan müveletlenség» (zügellose Gemeinheit) uralkodik. Erre aztán valaki *Manfréd* álnév alatt megsokalta a dolgot s magában a *B. Hiradó*ban a szerkesztőséget tette felelőssé e nézetekért. Ekkor márczius 16-án ez sietett ugyan kijelenteni, hogy ezek nem az ő véleményei; de azért tovább sem szünt meg nekik helyet adni. Így jelentek meg *Észrevételek a divatlapok irányáról* (márcz. 21.) és *Költőmüveltség* cz. tárczák. (máj. 7.) Az előbbiben az *Életképek*et azzal vádolja, hogy póriasságnak hódoló költőket fölemelt, dicsőített; az utóbbiban azt mondja, hogy nálunk nagy lévén a tanult osztály, sok a

* A valódi dr. Falk a *Spiegel*ben sietett kijelenteni hogy nem ő az.

proletár, kik többnyire írókká és politikusokká lesznek. Ezek alig szöknek meg az iskolából, éretlen műveikkel elárasztják a könyv- és hírlapvásárt; s népszerűséget hajhászva politikai phrasisokat zengenek; a szenvedélyek fölizgatására törekszenek. Ezért nincs költőinknek társadalmi állásuk és semmiségök érzetében genialitást negélyezve akarnak tekintélyt szerezni magoknak. Az egész ifjabb írói irány elhibázott s a mi az *Athenæum* után következett, az az egymás dicsőitésének korszaka.

Az természetes volt,hogy ha Petőfi e pártnak nem tetszett, őt nyersnek, durvának s több efféleének tartotta, kellett valakit vele szembe állítani. Ez a valaki Hiador volt, kivel ez meglehetősen akaratán kívűl történt. Hiador, valódi nevén Jámbor Pál, ez időben r. kath. lelkész Török-Becsén, 1822-ben született s még a Garay *Regélőjé*ben lépett fel; midőn pedig ez Vahot kezébe került, ő a *Honderü*be kezdett írni. Nagyobb feltünéshez akkor jutott, midőn 1846 elején beküldte *Emléklapok egy főrangú hölgyhez* czímű költeménysorozatát, melyről Horváth Lázár dícsőítő megjegyzések után ezt írja: «kegyedet ez emléklapok — ha soha sem írt volna egyebet — honunk legelső dalnokává kenték» s valóban, kivált a női olvasókra nagy hatást tett. Ezért 1846 ápril havában Horváth L. külön füzetben is kiadta őket, különö-

sen a hölgyek óhajára; mivel ő ennél szebb gyöngyöt irodalmunkban nem ismer, jegyzi meg egy oldalvágással a dícsért *Szerelem gyöngyeire*. «Csak több ily verset s a Hiador név élni fog», — teszi hozzá. Valóban a költemények rövid idő alatt két kiadást értek meg. Ez időtől fogva a *Honderü*ben állandó rovat a Hiador dicsőítése. Midőn 1847 jan. 5-én az *Utolsó ítélet*et adja, «classicus költemény»-nek nevezi s ha több ilyet ír, a külföld is ismerni fogja hazánkat. Utóbb február 9-én megkezdi tőle a *Hattyúhangok** közlését s nem csak előre figyelmezteti rá olvasóit, hanem hozzáteszi: «Hiador munkái a divatos Petőfiéi felett — csekély véleményünk szerint — annyival fönnebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona keskeny szellemkörén túl mitsem ismer. Gyémánt mindkettő. Egyik, melyen rajta csüng az anyaföld salakja; másik, mely művészkezek közé vetődött s a köszörűnek minden újabb forgásával új tüzet — új fénysugárt lövel ki.»

Ettől fogva különösen ez lőn a *Honderü* kedvelt vesszőparipája, melyen folyton lovagolt, hogy Petőfinek van ugyan tehetsége, de az durva, míveletlen. Olyan mint egy darab természetes carrarai márvány; a Hiador tehetsége szintén az,

* Utóbb *Hattyudalok* cz. a. jelentek meg.

melyet azonban Canova mesterkeze már átalakított. «A mily magasan áll a műteremtmény a művész által belélehelt szépségszellem által a természeti teremtmény fölött: oly magasan áll Hiador valamennyi nyers csárdadalnokok fölött, kiknek lantján oly gyakran a durvaság fülsértő nyikorgása hallszik».*

Ez előzmények után jelent meg a *Budapesti Hiradó*ban (592 sz.) egy ismertetés a Hiador *Emléklapok* czímű költeményfüzetéről, még pedig a mint a *Szépirod. Szemle* már akkor állította, a *Honderü* műhelyéből, melyet természetesen sietett a *Honderü* is átvenni jun. 1-ei és 8-iki számába. Ebben bővebben körülbelől a már ismertetett dolgok vannak elmondva. Fölemlítvén a kottériáskodást, így folytatja:

«Egyik rész azt hiszi, hogy Magyarországnak csak *egy* (?) költője van, *Petőfi* úr; a másik rész viszont úgy véli, hogy Petőfi úr minden tehetsége mellett sem *első* költője hazánknak, hogy ehhez hiányzik nála *általános műveltség* és bármennyire megfelel is az olvasóvilág nyersebb része igényeinek, annál kevésbbé elégítheti ki azon kisebb, de

* *Az emberiség védszelleme* kiadása alkalmából (Hiadortól) *Honderü*. 19. sz. máj. 11. L. még a *Hattyudalok* megjelenése alkalmából jun. 27-én 25. sz. 502. l. Kiadva: *Petőfi és Hiador*. (*Pet.-Muz.* VI. 38. l.)

minden esetre eldöntő részét a műveltebnek, mely ezen — mint mondani szokás — *természeterős talentumnak* vad zúgása és tombolásában semmi gyönyört találni *nem tud, nem akar.*»

E bevezetés után azt akarja megmutatni, hogy Hiador nem csak költő, hanem nálunk «legvalódibb képviselője a *tiszta lyrikának*», és hogy «*egyetlenűl, habár egyedül is, áll irodalmunkban.*» «Nem osztozik Vörösmarty hideg plastikájában, síma alakszabatos alanyiságával, mely a kifejezést a beltűzhöz illeszti; még kevesb közös van ő és Petőfi közt.» Ugyanis ő mindig hódol a szépnek, emez gyakran nyers és aljas; több ugyan benne a mozgás, de Hiadornál több az élet stb. Petőfi a külföldnek tetszeni soha sem fog, mert nincs mélysége. «Petőfi múzsája vad, daczos czigányleány, nyers és durva és kormos, ingatag, a vad természet imádója, ki minden míveltségtől visszaborzad.»*

Ezzel a czikkel egyszersmind végződik is a *Budapesti Hiradó* támadása Petőfi ellen; de annál nagyobb kitartással folytatta a *Honderü*, nem ugyan nagyobb és komolyabb czikkekben; hanem folytonos gúnyolódásokkal, a nemtelenebb esz-

* Ez az ismertetés, a Petőfire vonatk. bevezetés kivételével megj. a *Hattyudalok* előszavában is (VI—XVI. l.) Pest. 1848. Heckenastnál.

közök felhasználásával is. Ez természetesen reactiót ébresztett Hiador ellen Petőfi barátainál, kik a jobb ügyet védelmezték s ezt tudták is. A *Hattyúhangok*-ra febr. 9-én szórt dicsőítés után az *Életképek* egy az *Emléklapok*ról szóló bírálattal felelt, mely Tüskey Emma álnév alatt jelent meg ápril 3-án, s ebben Hiadornak ma már általánosan elfogadott jellemzését adja. Ő ugyanis egyik régibb iskola követőihez tartozott; azt a lágy, érzelmes, finom, de erőtlen és dagályos szobai költészetet művelte, mely gondos verselésben hideg eszméket szónokiasan fényes, de nem jellemzetes nyelven s gyakran hamis páthoszszal közvetlenség nélkül énekelt.

Ez a szembeállítás, mely mint a körülmények tanúsítják, Hiador akarata nélkül történt s ki utóbb nagyon rokonszenves megemlékezéseket szentelt Petőfinek,* divatba hozta a Hiador ócsárlását és gúnyolását. Ezt még növelte az a körülmény, hogy 1847-ben adták először Szigligeti *Mátyás fia* czímű darabját s erről Hiador azt állította, hogy az ő *Törvénytelen vér* czím alatt a

* *Egy kedves emlékem.* (*Fővárosi Lapok.* 1880. 61. sz.) *A szép időkből.* (U. ott. 74. sz.) Ezekből az tűnik ki, hogy kezdetben jó barátok voltak; Petőfi érdeklődött Hiador iránt s még 1848-ban is barátságosan érintkeztek.

színházhoz kéziratban benyújtott drámájából plagium. Ez a feleselések egész sorát, sőt a *Honderü* részéről (Zerffi) külön röpirat kibocsátását eredményezte; ezt csak azért említjük meg e helyen, mert Petőfivel együtt az ifjú írók Szigligetit is védelmökbe vették, magokhoz számították. A *Honderü* pedig körömszakadtig védte Hiadort, mig 1847 végén kivált az országgyűlés megnyitása az irodalmi térről a figyelmet teljesen a politikára nem terelte.*

A *Honderü* gúnyolódásai Petőfivel és a tízekkel 1847 első felében inkább az enyhébb élczek körében mozogtak az *Ökörszem* cz. rovatban, mely már az 1-ső számban megindúlt Zerffi tollából. Felhasználja erre az alkalmat, midőn hírt ad az *Összes költemények* megjelenéséről, midőn szól a költőnek *Csalogányok és pacsirták, Nagyapa, Ifjuság* s a *Magyar ifjakhoz* czímű, a lapokban megjelent műveiről. Hasonlólag megragadja az alkalmat a gúnyolódásra, midőn Petőfi *III. Richárdról* szóló czikke megjelent az *Életképek*ben (febr. 20), s travestiát ad Petőfinek Aranyhoz intézett költői leveléről és Arany válaszáról máj.

* A *Budapesti Hiradó* harczáról Petőfi ellen l. szerzőtől: *Irod. irányok és harczok 1847-ben.* (*Petőfi-Muz.* II. 331—338. l.). *Petőfi és Hiador.* (*Pet.-Muz.* VI. 38—43. l.)

18-án, melyekhez befejezésűl közli a *Budap. Hiradó* már ismertetett czikkét Hiadorról junius 1-én és 8-án.*

Míg 1847 első felében az *Összes költemények* megjelenése alkalmából így folytak a viták s a mint Pulszky találóan jegyzi meg, az egyik rész csak a hibát látta nála, a másik csak a szépséget:** különösen két bírálat jelent meg a költőről, melyek mindketteje kívül áll a kicsinyes ellenségeskedésen. Ezek egyikét Pulszky Ferencz

* Megjelentek ezek a *Honderü* 1847. I. felében 26. l., szólván *Áprilisről*, 43. l. (Obernyikről), 144. l. (*Nagyapáról*), 203. l. (*Ifjúság, Magyar ifjakhoz*), 222., 223. és 244. l. (III. Richárdról), 264. és 301. l. — Mutatványúl csak az utóbbit közöljük a vonal alatt: «Az æstheticai műveltségéről ismeretes nagy P...fi egy hetedhétországra szóló bárgyuságokkal kitömött kritikai czikkét e magasztos szókkal végzi: «Eleget mondtunk már, hogy «nesze semmi fogd meg jól!» (a nagy P... ezt nem csak mondta, tette is akárhányszor) «a világ minden köszöneteért sem adnak egy nadrágszijat sem, (a nagy P...i tehát szijas nadrágot visel!!!) melyre végső desperatiojában az ember magát fölakasztaná». «Vajjon a kis Anglia, vagy a nagy Egressy költötte föl ez óriás lángészben a fölakasztási viszketeget?» etc. E helyek mind összegyűjtve és kiadva: *Petőfi-Muz.* II. 269—276. és 321—331. l. (*Irodalmi irányok és harczok 1847*-ben.) II. 109—116. (*Költemények Petőfi ellen*) és u. ott. 121—124. l.

** *Életem és korom.* I. 297. l.

írta máj. 9-én a *Szépirodalmi Szemlé*be, másikát br. Eötvös József máj. 14-én a *Pesti Hírlap*ba.*

Pulszky Ferencz, a mint utóbb *Életem és korom* cz. munkájában írja, a pártok fölött állva akart szigorú, de igazságos kritikát gyakorolni a költő művein, melyet Petőfi, még mielőtt május 13-ikán Pestről elutazott, olvasott s elismerte, hogy «barátságos» bírálat.** Akkoriban e bírálatot sokan Erdélyinek tulajdonították. Pulszky megkülönböztetvén Sappho, Pindar, Béranger, Heine és Göthe lyrájától a Petőfiét, így szól: «musája a magyar köznép regéiben élő királyleány, mely mind a mellett, hogy haja arany, könyűje gyöngy, s mosolya rózsabimbó: mégis mezítláb megyen le a patakra, hogy kedvesének ruháját mossa, s piros csizmát ölt vasárnap, midőn a templomba készül: egyébiránt hétköznap reggeltől napestig mindig danol. Danol pedig jó és rossz kedvében, danol munkánál és tivornyánál, danol, ha szeret; danol, ha haragszik; mert P. musája haragos és daczos kis lány ám, mely tudja azt, hogy ő szép, s hogy danolásának az

* Megj. az *Életképek*ben is máj. 22-én.

** *Életem és korom.* I. 299. l. Ugyanitt közli a bírálat egy részét, válogatva főkép az elismerőbb részekből, még pedig nem sorrendben.

egész vidék örül. Hogy ne haragudnék meg azután, ha valaki oda áll s figyelmezteti arra, hogy némely dala gyöngébb, hogy némelyikből kirí egy-egy hamis vagy durvább hang.»* Alább kiemeli képzelődésének termékenységét, hogy egy rossz dalt kilencz jóval hoz helyre; s nem csak számban termékeny, hanem változatos és «elég tág» körű is. Kiemeli népdalainak maradandó becsét, melyeket a nép már is átvett, de egész tévesen azt mondja, hogy «verseinek egy negyede valóságos népdal», mely valódi eleme. Szól a *Szerelem átká*ról és *János vitéz*ről, amazt bírálva, emezt dícsérve, míg *Salgót* alább szerencsétlen alkotásnak tartja; kiemeli táj- és csendképeit, szerelmi dalainak kifogyhatatlanságát; ezekben gyöngédségét, jellemzetességét, tisztaságát és nemességét; természetképeinek újságát, egészséges költői természetét s egészben a költemények 7/8-da ellen kifogása nincs. Szerinte a költő átmenetet él, 1846 végén philosophálni kezd s költői ereje növekedőben van.

Ezek mellett azonban Pulszky sem tudott kora álfelfogásától szabadúlni. Szerinte Petőfi gyűjte-

* Mondja Pulszky alább azt is, hogy Petőfi kritikusait *ökröknek* nevezte; de ez nem áll, e megjegyzés, mint írtuk, az *Adatok a kritika titkai*hoz czikke egy helyének hibás értelmezésén alapszik.

ményét nem elég szigorral szerkesztette meg. «Ráragadt» világfájdalmát egy helyt annak látszik tulajdonítani, hogy a költő versei nem jövedelmeztek eleget; majd hogy német módra philosophál felületes sületlenséggel, kifejletlen világnézlettel s alább egy másik zavaros német ábránd, a világszabadság szállja meg. Kiemeli továbbá könnyelműségét, türelmetlenségét, beteges hiúságát; azt, hogy főleg a népdalban van otthonn; de ezek pongyolák, mértéket (!) nem használ, olykor hibás képek, póriasságok vannak bennök. Bordalaiban némelykor egészen prózai, sőt aljas, trivialis, sértő s mégsem elmés, csak izlés nélkül durva. A *Felhők* tulnyomó részét sületlenségnek tartja, melyekre azt mondhatják, hogy csak hiúságból tette közzé; mert minden irkafirkáját méltónak tartja a kiadásra. Olykor dagályos, keresett; idomtalan, nevetséges és undorító képeket használ s a többek közt az *Egy gondolat bánt engemet*ben a gondolatot tartja dagályosnak és ő az első, ki azt teszi fel, hogy *csak* szóval kivánnak az ilyenek meghalni a szabadságért. Itt találkozunk először a szájhősiesség említésével, melylyel 1848-ban gyakran vádolták a költőt.

A Pulszky kritikáját tehát joggal nevezte el Gyulai túlszigorúnak és sok tekintetben hiányosnak. Mindenesetre a költő legtöbb irányára kiterjeszkedik; de az időrendre és fejlődésre nincs

semmi tekintettel. Észreveszi, hogy 1846-ban népdalt alig ír, mégis művei $^1/_4$-dében népdalt lát; végül műveinek külön gyűjteményeit összezavarja s egész bűnlajstromot ró fel neki, akár csak a *Honderü.* Azt az egésséges reactiót, melyet Petőfi költészete az elbágyadt másodlagos romanticismussal szemben fölállította; a költőnek eredeti és újító szellemét nem is sejti; az 1845-diki álkritika hagyományait pedig átveszi.

Különben a *Szépirod. Szemlé*t egészben sem lehet a költő jóakarójának nevezni s általában az ifjú írók és főképen a tizek ellen gyakran és élesen nyilatkozott. Ez, semmi mást nem tekintve, a *Sz. Szemle* helyzetéből is folyt. Ugyanis a *Kisf.-Társ.* még 1841-ben elhatározta egy kritikai lap megindítását, még pedig a szépirodalom és szépműtan elméletének s a szépirodalmi bírálat művelésének czéljából.* Mivel pedig 1843 óta, hogy az *Athenaeum* megszünt, kellő ellenőrzés az irodalomban nem volt, most a szigort látta helyénvalónak; «a kor koránja», a politikai iránynyal szemben, mindig a művészet eszméjét akarta tisztán vagy uralkodólag megőriztetni, mert «a művészet maga magának czél». Ez okból midőn a *Szépirod. Szemle* az ifjú írók pártoskodása, a politikai mellékes irány, az u. n. művészeti tanul-

* 1847. I. 1—2. l. Szerk. Erdélyi János.

mány nélküli genieskedés ellen kikél és magas szempontjából elítéli mind a három divatlapot: egyszersmind a tizek, de kivált Petőfi ellen is szól s végeredményében az általa épen nem kedvelt *Honderü* és *B. Hiradó* malmára hajtotta a vizet.* Midőn tehát hivatalosan elismerte, hogy a kivált Vörösmarty által képviselt költői iránytól eltérve egy eszmékben és modorban új költői irány van keletkezőben, sőt már létezik is és ezzel egészen megbarátkozni nem birt: mindannyiszor Petőfibe és a tizekbe ütközött s így nemcsak ismételten és szigorúan itéli meg Kerényit, Jókait, Pálffyt, Degrét, Petőfit; hanem bárha Frankenburgot nem szereti, mégsem helyesli azt sem, hogy a II. félévben az *Életképek* szerkesztését Jókai veszi által; tart attól, hogy az ifjú erők benne, mint külön organumban «önszinökben» jelenjenek meg. Es másrészről, midőn a *Szemle* a tizekben megrójja a pártosságot, hogy közülök a felében tehetségtelen részt csak épen ezért pártolják a tehetségesek; midőn verselésben,

* Megítélhetni ezt abból is, hogy a 10-ekről szóló bírálatát a *Honderü* is nagy részben lenyomatta. (V. ö. *Szépirod. Szemle.* 1847. I. 335. s köv. l. *Honderü.* 1847. I. 439. l.) A *Szépirod. Szemle* e jellemzését v. ö. Gyulainál: *Petőfi és lyrai költészetünk. Új Magy. Muz.* 1854.

prózában pongyolaságot, művészietlenséget, tanúlni nem akarást vet szemökre, meg azt, hogy eszmék helyett politikai sallangokban gyönyörködnek s a kritikától irtóznak: a sorok közt igen gyakran czéloz Petőfire és nem múlasztja el neki szemrehányást tenni, mikor Aranyhoz írt költői levélében magát az új népies irány kezdőjének mondja. Sőt utóbb egyenesen Petőfi ellen foglalt állást a tizek egyike, Tompa érdekében, talán tudva némit a két költő akkori meghasonlásáról s Petőfi nem alaptalanúl állította, hogy az ő rovására dicséri. Valóban Erdélyi utóbb sem birt elfogúltság nélkül írni Petőfiről; főképen nem látott benne mást, mint nagyon tehetséges naturalistát.*

A Pulszky Ferencz bírálatára mindössze néhány nappal utóbb jelent meg Eötvös báró föl-

* Erdélyi nevezetes czikke 1854-ben jelent meg a *Divatcsarnok* (szerk. Császár Fer.) 37. és 38. számában júl. 5. és 10-én. E szerint nyomban követte a Gyulai híres essay-ét, mely 1854 jan. és február havában jelent (*Új magy. múzeum* 1. 2. sz.) s tüneményes hatást gyakorolt, mint egykorúak mondják, Petőfi helyes megítélésében az irodalmi és kritikai állásfoglalásra. Erdélyi szintén elmondta a magáét ennek hatása alatt, melyben módosítólag s úgy látszik, helyreigazítólag akart fellépni. Ez neki épen nem sikerült. Némi tekintetben érdekes körűlmény, hogy épen a Császár Ferencz lapjában jelent meg. (Újból *Pályák és Pálmák*ban. Kiad. Kisf.-Társ.)

szólalása a *Pesti Hirlap*ban *Petőfi összes költeményei* cz. alatt s habár tudjuk, hogy Eötvös régebbben megígérte e czikk irását, nem valószinűtlen, hogy amannak hangja lényegesen befolyt e felszólalás védő, igazoló irányára; mert inkább fölszólalás, hogysem bírálat.* Kiemeli, hogy «nincs senki, ki az irodalmi hír elnyerésére oly hatalmas pajtáskodás mesterségéhez kevesebbet értene», mint Petőfi. Nem csatlakozott iskolához, mely emelje s mégis azonnal népszerű lett. Igen, mert nincs egyetlen költeménye sem a kötetben, melyne volna «*magyar*, gondolatában, érzéseiben, minden szavában; a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak». «Petőfi a szó legszorosabb értelmében *magyar költő*, — s ez az, mi valamint a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak, magyarázatáúl szolgál: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi». Ebből magyarázza népszerűségét s ebből, az irígységen kívül, az idegen szempontokból ítélő kritika támadásait. És végűl hozzáteszi, megjegyezvén, hogy nem bírálatot írt, «egyet megtudhat e sorokból, mit eddigi kritikáinak egy részénél talán elfeledhetett, s ez az, hogy írótársai között vannak olyanok is, kik eddigi műkö-

* Van is benne vonatkozás Pulszky bírálatára, melyből világos, hogy *az után* iratott.

dését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve, s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségeiben bíznak».

Mennyi helyes észrevétel e néhány sorban! mily nemes elismerés és méltatás az egész; minden pathosz és minden túlzás nélkül, mily fínoman szól belőle a congeniális szellem méltányos elismerése és lovagias támogatása! Nincs ugyan adatunk róla; de a költőre bizonyosan melegen hatott. Gyulai méltán nevezte el a «legigazabb fölszólalásnak», mely a népköltőnek degradált Petőfinek s költészetének épen oly tulajdonságát emeli ki, melyet a kritika egy más költői iskola részére kívánt kizárólag lefoglalni és sohasem uralkodott több zavar nálunk a nemzetiesség és népiesség fogalmában, mint mikor a népies elv győzelmesen vonult be költészetünkbe s ezt igazán nemzetivé és magyarrá tette.*

* Legyen itt még *Medgyes Lajos nyilt levele Petőfihez,* egy valamivel korábbi keletű, de lényegileg ide tartozó nyílt levele megemlítve (Dézs. 1846 okt. 18.), melyet annak hírére intézett hozzá, hogy Erdélybe akart útazni az orsz.-gyűlésre, a mire s kivált a székelyek megismerésére bíztatja is. — A kritikának ugyanazon hibáját említi. Az idegen szempontokról, mint utóbb Eötvös, képletesen így szól: «Igen: költői szellemed eredeti feladata az volt: hogy az egész nemzetet, a paloták aranyozott függönyeitől, a lantornás-kunyhóig, dal-

A költő a kritika és journalistika rajzolt támadásaira, nyiltan legalább, egyelőre semmit sem felelt s csupán *Rongyos vitézek* czímű költeményében említi azt, hogy ő is fel tudná verseit czifrán öltöztetni; azonban ezeknek más a czélja, ők az eszmék rongyos, de vitéz katonái. De hát egyelőre ez sem jelent meg, csak utóbb az *Unio*ban. 1847 juniusában *Mi lárma ez megint?* cz. fenyegetőző költeményét írta kritikusai ellen, kik «ismét fölkeltek». De ez is először csak az elkobzott kiadásban jelent meg; úgy látszik azonban, hogy a *B. Hiradó*nak Hiador *Emléklapjai*ról szóló bírálatára vonatkozik. Utóbb Szathmáron *A költészet* cz. költeményét épen azon álfelfogás ellen intézte, hogy a *B. Hiradó* és *Honderü* folyton a szaloniasságot hangsúlyozták a költészetben, s névtelen vagy álnevű támadói («ál, hamis prófétákۥ») ellen e két, utóbb kihúzott sort írta:

(«Kik tán azért burkolják bé magok,
Hogy meg ne lássuk hosszu fülöket.»)

Hasonló vonatkozás van saját költészetére *Az én pegazusom* cz. u. ott írt költeményében, mely

jaid sugárövébe öleld.» Csokonai követőjének tartja; ő is magyarosságáról szól s a népnek bölcsőjéből kell kiemelni a *nemzeti költészetet*, melyre őt tartja hivatottnak. A helyes szempontú levél az *Életképek*ben jelent meg. (1846. II. 18. sz. Kiadva *Pet.-Múz.* II. 243. l.)

mintegy válasz Eötvös azon megjegyzésére, hogy költészete egészen *magyar*.

Határozottabban kél ki azonban bírálói ellen az *Uti levelek*ben, melyeket Kerényi Frigyeshez intézett, máj. 9-től nov. 11-ig (I—XVIII), melyek a költő máj. 13-tól jun. 13-ig, jul. 1—13-ig és szept. 8-tól nov. 11-ig terjedő útazásaira vonatkoznak. Ezek a levelek szóltak volna a költő külföldi útjáról is, mely elmaradt s általában terjedtebb, nagyobb műnek tervezte, mint a minő lett és lehetett. Kiadta őket a *Hazánk*ban, hol némi kihagyásokkal jelentek meg 1847 aug. 21— decz. 20-ig.* Ez *Uti levelek-*

* Magától értetődik, hogy e leveleket nem küldte el egyenként Kerényinek; ez csak a szokott irodalmi forma, mint Mikes Kelemennél. Ha elküldött levelek voltak volna, ismernénk Kerényitől is választ, vagy legalább tudnánk efféléről. Közülök az első nyolczat (I—VIII.), melyek máj. 13-tól jun. 13-ig terjedő szathmármegyei útját tárgyalják, még juniusban elküldte Kovács Pálnak, ki elfogadta őket. Petőfi egy júl. 22-én Szathmárt kelt levelében 1—1 aranyat kért minden levélért, ha szószerint kiadja. Kovács sokallta s egyszersmind némely erős vonatkozást töröltetni kivánt. Ekkor Petőfi Szathmárt aug. 10-én kelt levelében összesen 60 frtot kért a már elküldött 8, az e levelével küldött 6 s még küldendő 2—3 levélért (összesen 18 levél) s beleegyezett a törlésbe; de elhatározta, hogy újra kiadja őket; ezért kéziratát visszakérte, mely meg is maradt a nemz. múz.-ban Pesten, a

ben Petőfi a szokott őszinteséggel, egyenesen és tartózkodás nélkül nyilatkozik s mondja ki itéleteit.* — Mindjárt az első levélben Kerényit veszi védelmébe a *Szépirod. Szemle* ellenében, még pedig keményen és kímélet nélkűl.** Ugyanekkor a *Honderü*ről azt írja, hogy ez a szemtelenséget «oly nagyban űzi ... hogy az ember benne mint páratlan ritkaságban gyönyörködik». A II-dik levélben azt mondja, hogy midőn hajnalban Pestről kiindúlt, azon gondolkodott, ki mit álmodhatik? «H .... kétségkívül azt álmodta, hogy valami Z .... nevű bécsi suszterpub megajándékozta egy hajszállal Lessing parókájából, s boldog volt; egy arszlányka azt

Petőfi-iratok közt. A kiadás aztán elmaradt. Legyen itt megemlítve, hogy a levelek folyószáma eredetileg I—XX; de a XV—XVI. levél hiányzik, a mi tág hozzávetésre nyit utat. Vagy létezett e két levél s mert apósával való viszonyát tárgyalta bennök, utóbb kihagyta őket, vagy csak sajtóhiba ez az ugrás a XIV. levélről a XVII-re. (L. *Petőfi-Múz. Uti levelek* II. 149. l. és *Petőfi új. reliqu.* 91., 92. l. V. ö. *Össz. Költ.* V. 527. l.) Megj. újabban teljesebben, csak pár szó kihagyással *Vegy. műv.* III. k.

* Ez ezen kívűl is szokása volt, hogy «nem egyszer, hanem többször, nem magán körben, hanem a világ előtt, nemcsak merész, hanem vakmerő ítéleteket mond», — írja a *Szépirod. Szemle.* 1847. II. 173. l.

** A *Szépirod. Szemle* higgadt válaszát l. II. 173. l. (kiadva *Pet.-M.* II. 153. l.).

álmodta, hogy X gróf asztalára tányérokat hord, s boldog volt; egy magát költőnek tartó uriember azt álmodta, hogy széna helyett most az egyszer babért eszik, s boldog volt stb. stb. Nem érdemlik ugyan, de Isten neki, legyenek boldogok». A *H.* alatt Hazucha, a *Z.* alatt Zerffi, az arszlányka alatt Horváth Lázár, a költő alatt Császár Ferencz értendő. Annak idejében csak a két első czélzást értették meg. Alább a VIII-dik levélben a rossz költők ellen kikelve Benevölgyit, B . . . . P . . .-t (Bangó Péter) és C . . . . F . . . .-et (Császár Ferencz) névszerint is megnevezi, legalább kezdőbetűik szerint s ugyanitt részletesen szól Kisfaludy Károly túlzott dicsőítese ellen. A XIV-dik levélben nyilatkozik Hiadorról is: «Egy pár gyönyörű verset írtam, az igaz, de ez engem legkevésbbé sem vígasztal. Tréfának ne vedd, ha azt mondom, hogy gyönyörű versek; komolyan merném állítani, hogy ezek a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók, de e szólás már egészen phrasissá vált, azért csak lealacsonyítanám verseimet, ha ezt rájok alkalmaznám. Divatba jött a szerkesztőknél minden szemétfejben termett bolondgombát drágagyöngynek nevezni. Gazságból teszik ezt, vagy csak ostobaságból? nem tudom. Uram fia, ha már a Hiadorok is drágagyöngyöket írnak, akkor én verseimet kavicsoknak vagy cseresnyemagoknak keresztelem vagy

akármiknek, csak drágagyöngyöknek nem. És Hiadort még velem hasonlítgatják is ... Teremt' ugyse', boszankodnám, de restelek. Megvallom, sokat vétettem egyik-másik irodalmi léhütőnek, de annyit mégsem, hogy ily csúfot űzzenek belőlem, hogy így pellengérre állítsanak». E mellett megdicséri mérsékelten az ifjú írókat, mint Pálffyt, Emődyt, Tompát, Arany Jánost; valamint a legnagyobb tisztelettel szól Vörösmartyról, Kölcseyről, Kazinczyról.

Ha emígy részleteiben az *Uti levelek* némileg polemikus iránya, a mint az előbbiek is mutatják, meg nem tagadható; más részről hiba volna őket csupán e szempontból tekinteni. Ezekben ugyanis azon csapangó képzelődésű, pajzán ifjú helyett, a ki az *Uti jegyzetek*et írta 1845-ben, a küzdő és irodalmi pártban vezérkedő költő jelenik meg, a ki határozottan fölfedi nézeteit, véleményét, érzelmeit s talán túlzó részletességgel magán ügyeit is; de egyszersmind nem mulasztja el alkalmilag æsthetikai és politikai kérdésekről is véleményét elmondani. Kevésbbé élénk, mint amott, de áttekintőbb, mélyebb s a költő egyénisége megismerésére elsőrangú forrás. Örök kár, hogy külföldi útja elmaradtával nem hagyhatta ránk külföldi benyomásai rajzát; mert semmi egyebet nem tekintve, változatos, mindig találó prózája, erős alanyisága, csillogó leirásai akár külső,

akár belső dolgokról, gúnyja és páthosza így is a legérdekesebb olvasmányok egyikévé teszik, melyet mindig sajnálattal teszünk le kezünkből, hogy miért csak ennyi, miért nem több? E levelek ép úgy mutatják a két év alatt csodálatos érettségre jutott ifjút, mint egész költészete és jellemének belső fejlődése. Az azonban épen az elébbiekből világos, hogy tagadhatatlan különczségei, túlzó őszintesége s polemikus iránya·bő forrást nyujtottak a *Honderü*nek, hogy korábbi támadásaihoz új anyagot kapjon.

Visszatérünk a *Honderü*höz. Midőn ennek szerkesztője, Horváth Lázár, 1847 juniusában visszatért, helyesnek tartotta az irodalmi ellenőrködésért Nádaskaynak, mint s. szerkesztőnek és kivált Zerffinek, mint »a csömörletes izléstelenség, daróczos elbizottság, s patkoncza hirnevek utolérhetlen elmésségű üldözőjének« nyilvánosan is köszönetet mondani* s egyszersmind újra, még szenvedélyesebben folytatni a harczot Petőfi ellen. Így megnyitván az *Irodalmi a. b. c.* rovatot** (Severustól), Arany Jánosról szólván, azon kezdi, hogy mert Petőfi büszkén fogadta a rá kevéssé találó népköltő nevezetet, ő különbséget tesz a

* 1847. II. 16. l.

** Betürendben jellemezni akarja az akkori nevesebb írókat.

nép- és *pórköltő* közt,* természetesen őt az utóbbinak tartván; majd Eötvösről szólván, az egész «fiatal Magyarország»-nak nevezett cliqueről Szemere Miklós szavaival azt mondja, hogy társulásának czélja, hogy a poesist a poesisból ebrudon kivesse.** Majd Szemere Miklós tollából egy részletes közleményben, feleletül az *Életképek* bírálatára Hiadorról, Petőfire a plagium vádját akarja rásütni; *** vele szembe állítja Hiadort,† mint ki a durvasággal ellentétben a «leggyöngédebb szeplőtlenségnek szentelé magát». Röviden, valahányszor csak alkalmat lel, hogy a tizek valamelyikéről szólva, őt hol nyiltan, hol leplezve megtámadja, valamint arra, hogy a tizeket lerántsa, ezt sohasem mulasztja el. Végre kezdtek auguszt. 26-án megjelenni az *Uti levelek* a *Hazánk*-ban. Ettől fogva az *Ökörszem* rovat majdnem kizárólag Petőfivel foglalkozik; pár levelét állandó csillagokkal közli és legalább tizszer annyi gorombaságot szór a költőre, mint a mennyit ő, annyi illetlen megtámadásra,†† uti leveleiben összesen

* 1847. II. 15. l.

** U. o. 73. l.

*** Szemere maga beismerte utóbb, hogy a névtelen czikket ő irta. (*Pet. Múz.* V. 29. l. Megj. Ypsilon álnév alatt *Honderü.* 1847. II. 78. l.)

† U. o. 96. l.

†† Legyenek itt csak röviden felsorolva: Az I. le-

mondott. Midőn a költő u. n. jellemrajzát adja, azt mondja róla, hogy talentumát az aljasság és póriasság alacsony csatlósává, sőt *rabszolgájává* sülyeszté; határtalan elbizottságot, kiállhatatlan arrogantiát, durvaságot vet szemére, melyben a geniálitás saját nemét keresi; ő, a ki egy irodalmi hadnak Vahot kegyelméből vezérévé avancirozott, egész csoport követőt von gyalázatosságainak posványába. Ezért mind aláírja, mit Zerffi már megírt 1846 végén Laubehoz intézett leveleiben; mert azóta «aljasságaiban, ha lehet, még csapongóbb, mint ezt uti levelei tanusítják».

Jellemző eset adódott elé e támadásokra. Ugyanis Miskolczon a ref. gymnasium lelkesült tanulói, midőn a Kisfaludyról szóló levélre a jegyzetek a *Honderü*ben megjelentek, összeálltak 62-en s levelet írtak, melyben párbajokkal fenyegetik Horváth Lázárt, ha még Petőfi ellen írni mer. A *Honderü* gúnyos jegyzetekkel tette közzé

vélről szól a 219—220. lapon 8 kisebb pontban; közli a VIII-dik levelet, melyben Kisfaludyról szól 34 jegyzettel a vonal alatt a 14—15. számban (279. és 299. l.); költői u. n. jellemrajzát adja a 314. lapon; kigúnyolja X. számú levelét (360. l.), *Első esküm* cz. költeményét (360. l.), Szilágyi Sándor levelét, melyet Petőfi és neje kolozsvári ünnepeltetéséről írt a *Hazánk*ba (399. l., megjelent e levél *Petőfi-Múz.* II. 159. l.); Petőfi utolsó leveleit XV—XVIII. (498. l.)

a valóban naiv és gyermekes levelet, melyet azonban a költő iránti lelkesedés sugallt; mire a ref. gymn. VIII-dik osztályú tanulói tiltakozást tettek közzé, hogy a levél nem tőlök ered.*

A *Honderü* e támadásokban nem állott egyedül. Mellette és Hiador mellett szólalt fel a *Pester Zeitung* is, mely a *Hattyudalok* megjelenése alkalmából decz. 16-án azt írta, hogy mint népköltő Petőfi első; de mint lyrikus, Hiador nagyobb. Ily összevisszaság uralkodott a legkezdetlegesebb fogalmakban is. Sőt Petőfi pamphletistáihoz csatlakozott Greguss Ágost is *Futár* cz. 1847 októberében megjelent szerencsétlen gúnyiratával, melyben Petőfi *Összes költeményei*nek egyetlen ívével s az ezen megjelent költeményekkel foglalkozik a II-dik czikkben,** a lehető legnagyobb erőfeszítéssel végezve a leghálátlanabb munkát, ő, ki 1845-ben még költeménynyel üdvözölte a költőt a *Pesti Divatlap*ban,*** melyben magyar Béranger-nak nevezi s inti, hogy a közép-

* *Honderü.* 1847. II. 353. és 400. l. *Az ifjú Magyarország, v. hatvankettő egy ellen* és *Nyilatkozat* november 7-dikéről. (*Pet.-Múz.* II. 137. l.)

** A többi czikkek czíme: *I. Materia peccans a magy. irod.-ban. III. Nagy férfiak mondatai. IV. Vörösmarty Szózata. V. Kis káté.* 8-r. Szarvas. (A Petőfiről szóló rész kiadva *Pet.-Múz.* V. 19. és 41. l.)

*** II. 32. sz. nov. 6,

szerűség átkaira ne hallgasson. Ugyancsak a *Futár*ban a *Szózatot* is lerántani törekszik, 's utóbb mindkettőt keservesen megbánta. Nem ismerte föl Petőfit, mondta egyszer Ágainak; «de, tevé hozzá, mostani vezeklése gyönyört és boldogságot nyujt».*

* Ágai: *Por és hamu.* 52. l. (L. *Pet.-Múz.* V. 46. l.)

V. FEJEZET.

A költői triumviratus terve.

Petőfi terve a költői triumviratusra 1847-ben. — Hazafiui költészetének átalakulása. — Arany János föllépte. — Petőfi üdvözlete. — Barátságuk. — Jókai levele Aranyhoz és Tompához a triumviratus ügyében. — Félreértés Petőfi és Tompa közt. — Elhidegülése Tompától. — Ennek egyéb okai. — Arany békítő kísérletei. — Végleges meghasonlása Tompával. — Tompa vallomása. — Az írói szövetkezés tervének meghiusulása. — Tompa fölfogása a népiesről. — Eltérés ugyane tárgyban Arany és Petőfi közt.

Egyrészről azon ellentétek tudata, melyek egy régibb s az újabb, Petőfi által kifejtett költői irány közt mind határozottabbak lettek, másrészről azok a támadások, melyeket az előbbi lapokon rajzoltunk s melyek főképen ez ellentétből eredtek: Petőfit arra ösztönözték, hogy más formában, az *Életképek* mellett próbálja meg egy költői, nem annyira társaság, mint egyesülés létrehozatalát, melynek feladata lett volna a népiesség, mint költői elv diadalra juttatása s politikai háttere ez uton is előkészíteni a nép uralkodását a politikában. E nézeteit előtérbe tolta kivált az a fölfogás,

mely szerint a népköltő szerepét 1846 óta valósággal ráaggatták s melyet ő büszkén elfogadott; továbbá az, hogy 1846 második fele óta mélyebben és közvetlenebbűl elegyedik bele a politikai napi kérdésekbe s hazánk helyzetének részleteiben való ismeretébe. Egyszóval a költő mellett előtérbe lép benne a hazafi és a hazánk politikai átalakulásáért küzdő szabadelvű polgár. Ez időtől fogva hazafias költeményeinek hangja és modora is megváltozik s egyenesebb kapcsolatot mutat a politikai élettel, a napi eseményekkel, melyeknek hol jóslója, hol kísérője. Való igaz, hogy költészetének a hazafiasság kezdet óta egyik fő alkateleme. Rendületlen és lelkes, szilárd hazafi: ez az érzelem az aszódi évek óta egy pillanatra sem halványult benne. De régibb hazafiúi költeményeit vagy a szülőföld, az alföld rajongó szeretete vagy a hazafiúi általános érzelmek sugallták. Az, a mit 1845-ig e nemben írt, a lelkes ifjú felkiáltásai, a hazafiúi szív fájdalmai, melyek 1846-ban pessimistikus egyéni hangulatával olvadnak össze. Közelebbi kimutatható politikai hatást csak az 1843/44-iki országgyűlés gyakorolt rá. 1846 második felétől azonban hazafiúi költészetén észrevehető változás mutatkozik s költészete a napi eseményektől fogad el hatást és hat vissza rájok. Így látjuk, hogy *Nagy-Károlyban* czímű költeménye az első, melyben egy közvetlen, szabatosan

meghatározható politikai benyomás hatása mutatkozik s így ekkori szathmármegyei útja nemcsak szerelme miatt fontos mozzanat életében, hanem a költészetére tett ilynemű hatás miatt is. Ettől fogva költeményeiben a hasonló hangok megszaporodnak. A pártok már jelzett fegyverkezése közepett magának s általában a költészetnek hivatást követel a democratikus eszmék kiküzdésében. Így ha *A bilincs* czímű költeménye ugyanez időből általános eszmék körében mozog is, rögtön az *Erdélyben* czímű, egy napi renden levő százados politikai kérdésről, heves türelmetlenségével, szenvedélyes hangjával lep meg s a *Véres napokról álmodom*ban már a forradalom, a szabadságharcz utáni erős rajongás olvad össze szívében a szerelemmel, melyben bizonyosan lesz valami nagy, fontos hivatása; mert benne a szabadsági eszmékkel eltölt halhatatlan szellem lakik *(Halhatlan a lélek)*, a ki Rómában Cassius, Helvécziában Tell Vilmos, Párisban Desmoulins Kamill volt és itt is lesz tán valami.

Ugyanez időben egyszerre több eszme szólal meg ilynemű költeményeiben. Egyrészről néhányban mély fájdalom és töprengés vagy harag nyilatkozik a haza sorsán *(Magyar nemzet, Szomorú éj, Magyar vagyok, A magyar ifjakhoz)*, melyekben mélyen érezve a haza elmaradottságát szemben dicső múltjával és természeti adományaival,

nem csak bánkódik, hanem kemény hangon ostoroz is. Másrészről erős hitet fejez ki abban, hogy a szabadsági küzdelmekben a költőknek egész külön, vezérlő, jós szerepök van, (*A XIX. század költői, Rongyos vitézek)*, ők a népet vezető lángoszlopok; s ő valóban állandóan föntartotta azt a jogát, hogy nemzetéhez szóljon odaadással, intve, javítva, buzdítva, korbácsolva, az érzelmek minden hangfokán: lágyan, szelíden, merengve, hevesen, szenvedélyesen és lázítva az alkalom szerint.* A politikai eszmék hangoztatása közül első sorban a jobbágyság tűrhetetlen állapotának rajza s felszabadításának heves követelése jelentkezik. A *Palota és kunyhó*ban még csak jósolja, hogy a jövő a kunyhóé; *A nép nevében* czíműben már követelőleg lép föl; egy új jobbágyi forradalommal fenyegetőzik és lázító hangon szól a nép érdekében. Ugyanekkor részben a franczia forradalom olvasása, részben minden esetre Shelley hatása alatt, ki az általános, elvont szabadságnak természeti törvényét hangsúlyozta, a haza általános felszabadulása s az osztrák zsarnokság lerázása mellett az egyetemes világszabadság eszméje nyer költészetében kifejezést. E szerint Európa szabadságra törekvő népei közt valamely egyete-

* L. szerző *Petőfi és Horatius* cz. értekezését. *Pet.-Múz.* V. 54—55. l.

mes solidaritás jön létre; a zsarnokság ellen egyszerre kelnek föl, megütköznek s a szabadság hősei győzni fognak, a gonoszok leveretnek. Ez lesz az új itélet, melyet örök üdvösség követ már a földön s nem lesz szükség érte az égbe repűlni. Így válik nála a zsarnokság és szolgaság, a szabadság mint világszabadság általános, elvont cosmopolitikus eszmévé, mely azonban concret alakot ölt, a mennyiben, mint a hogy arról a franczia forradalomban némelyek álmadoztak, most Magyarország lesz ebben a nagy harczban a népek vezére. Mert ez a győzelem okvetetlen vértengerbe fog kerűlni. Ő is ott lesz a küzdők közt; ott kíván elesni és a győzelem után ismeretlenűl, összetapodtatva közös sírba temettetni. *(Egy gondolat bánt engemet, Ujonnan visszajött a régi baj, Háború volt, Az ítélet, Első esküm.)** Végre az általános szabadságháborúk gondolatával együtt ébred föl lelkében a magyar szabadságharczok emléke II. Rákóczi Ferencz alatt s ismételve szól rólok *Szent sír* és *A majtényi síkon* verseiben, melyekhez 1848 áprilisában *Rákóczi* czímű

* Ez a gondolat valamivel előbb is *Várady Antalhoz* cz. költői levelében 1846. (Dömsöd, 1846 máj. 22.) Utóbb 1847 júl. és aug. havából *Kard és láncz, Levél Arany Jánoshoz* verseiben.

sorakozik, melyben szellemét hívja fel az új harczokban vezérül.*

Ezek hazafiúi költeményeinek főbb eszméi 1846 második és 1847 első felében: midőn májusban megint útra kél. Ez idő óta valósággal keresi a politikai összejöveteleket; így akart 1846 őszén is az erdélyi országgyűlésre menni, ha ebben az országgyűlés elnapolása és szerelme meg nem akadályozták volna. Keserű tapasztalatait, midőn juniusban Pestre ért, *Hazatértem* czímű költeményében fejezte ki. Ettől az időtől fogva egy új elem jelenik meg költészetében s ez a magyar politikusok megvetése, mely például Szathmárt 1847 augusztusában írt *A szájhősök*, utóbb Koltón *Kazinczy Gáborhoz* s Pesten az országgyűlés benyomásai alatt írt *A magyar politikusokhoz* (1847) és *Az országgyűléshez* czímű költeményeiben jelentkezik. Természetesen, mindezek csak annál jobban meggyőzik, hogy a forradalom jön, jönnie kell. Hazánkban 1848 előtt minden esetre többen érezték, hogy a nemzet forradalom felé siet; így Kemény Zsigmond s Széchenyi, jóllehet különböző okokból, meg is

* Népi szellemben és nyelven írt komoly eposzt tervezvén, hőseiül Trencsényi Csák Mátét és Rákóczit választá. Levelezése Aranynyal, 1847 febr. 23-ról. (Arany: *Hátrah. irat.* III. 57. l.)

jósolták. Megjósolta Petőfi is. De míg amazok mindketten féltek tőle s végveszély fenyegetését látták benne nemzetünkre: Petőfi óhajtotta, várva várta és minden jót remélt tőle. Midőn a mozgalmak 1847 második felében, Olaszországban megindúltak, azt mondta egyszer Csengery Antalnál: «Úgy érzem a forradalmat, mint a kutya a földrengést».

Ezek az eszmék jellemzik Petőfi hazafiúi költészetét márczius 15-dikéig. Azt azonban, hogy az *Életképek* mellett egy új költői iskola egyesítésére gondolhatott, kivált Arany János fellépése tette lehetővé. Arany a Kisfaludy-Társ. 1847 jan. 23-diki ülésén nyert *Toldi*val s az általános csodálat, mely a mű megkoszorúzását kísérte, azonnal ráfordította az írók közfigyelmét. Petőfi még kéziratban elkérte a *Toldit* olvasás végett február 4-én, mire lelkesedve röviden prózában és az ismert költői levélben üdvözölte Aranyt. Gondolkozását híven tükrözi levelének pár sora, hol így ír:

«Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata, ezt kivívni czélja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és

élhessenek. Egbe a népet, pokolba az aristocratiát!»

A mellékelt költői levélben pedig magát kezdőnek nevezi abban, hogy «a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannáját» ; tehát kezdőnek a népies költészet mívelésében, mit a *Szépirodalmi Szemle* sietett megróni, a mult lenézését vetvén szemére: bárha elismeri, hogy tele van «népölelő hévvel.»*

E költői levéllel és Arany válaszával kezdődik a két költő holtig tartó legmelegebb és változatlan barátsága, melyet főleg Gyulai Pál jellemzett szépen Aranyról írt emlékbeszédében. Ekkor kezdetét vette köztök az a levélváltás, mely állandóan egyik gyönyöre fog maradni az olvasónak, ki a két költő jellemébe és barátságába kiván behatolni, vagy akár csak szellemes és tartalmas olvasmányt óhajt. A barátságot több lényeges körülmény tette állandóvá. Egyik a czél és észjárás közössége, az a csodálat és hév, melylyel Arany ennek következtében a Petőfi üdvözlését nem csak fogadta, hanem többre tartotta a nyert pályabérnél. Ez Petőfinek annál jobban esett, mert mondják, hogy a *Toldi* nem csak csodálattal töltötte el, hanem kérdezősködött is Arany életkoráról s mert az összehasonlítók rögtön előálltak,

* *Petőfi-Múz.* II. 122. l.

ő erre czélozva, mondják, azt felelte: «nem félek.»

E válasz valódiságán nincs mért kételkednünk, de nagy fontosságot sincs mért neki tulajdonítnunk: sem Aranyhoz közeledésében, sem utóbbi érintkezésökben nincs nyoma a féltékenykedésnek. Arany pár művének ő keres kiadót, terveire befolyással van s épen olyan lelkes, mint állandó csodálattal adta neki a legszebb s azóta elterjedt nevet, midőn Homer-Arany Jánosnak nevezte. De továbbá e barátság állandóságát főkép fentartotta Arany János nemes jelleme, önérzetes szerénysége, költői öntudata. Elismerte barátja vezérségét, nézeteinek alárendelte a magáéit, ha nem volt is ugyanaz; őt épen úgy magas költői eszmény vezette, mint Petőfit s így a verseny köztök ki volt zárva, vagyis magasztos térre víve át; e mellett meleg, önzetlen és áldozatkész barát volt; végre jellemök ép úgy kiegészítette egymást, mint költészetök, melyben Gyulai szép mondásaként Arany ifjúságát Petőfi költészete pótolja s Petőfi hiányzó férfikorának költését az Aranyéban lelhetjük föl. A minőnek Petőfi a *Toldi*ból megismerte Aranyt és ismerni tanúlta leveleiből, olyannak találta, midőn junius 1-től 10-dikéig nála töltötte az időt s vele személyesen megismerkedett. A képzeletet a valóság nem kicsinyítette; feltalálták kölcsönösen egymásban a szere-

tet s a barátság belső okait s Arany nyugodt, higgadtabb modora s nézetei nem egyszer hatottak mérséklőleg Petőfire.

Arany föltünése azonnal megtermi Petőfiben a népies költészet triumvirátusának eszméjét s már február 23-dikán említi Aranynak; de egyelőre csak ennyiben maradt a dolog. Midőn azonban 1847 junius 1-sejével Jókai átvette az *Életképek*et s Petőfi 1847 junius 14-dikére útja első részéből Pestre visszatért, azonnal megbeszélték együtt azt az eszmét,* hogy ők hárman (Arany, Petőfi, Tompa), mint a népies költői elv képviselői, egyesüljenek 1848 elejétől fogva az *Életképek* mellett. Előbb úgy sem lehetett róla szó, mert Arany Vahotnak kötötte le magát 1847 második felére kizárólagos dolgozótársúl; Tompának pedig épen többféle kötelezettsége volt. Ebben az értelemben írt Jókai Aranynak és Tompának is, felajánlván, hogy havonként fog adni tőle is, Tompától is egy-egy költeményt, Petőfitől kettőt s

* A levelezésből azonban azt is ki lehet magyarázni, hogy Petőfi már Aranynál jártakor szóba hozta az ügyet. L. Petőfi jun. 18-diki és Arany jun. 25-diki levelét, bárha Tompa jun. 14-diki levelében nincs szó róla. Lehet, hogy ezek a helyek csak arra vonatkoznak, hogy Petőfi biztatására Arany baráti levelezést kezdett Tompával, kihez akkor írta első levelét, mikor Petőfi nála időzött jun. 1—10-dikéig. Petőfi is írt ugyanekkor Tompának. Arany e levele ismeretlen. (Arany: *Hátrah. irat. és lev.* III. 202. l.)

minden két versért 15 pfrtot fizet. Ezt a levelet Aranynak Petőfi a magáéval együtt küldte el jun. 18-án; Tompával pedig személyesen is beszélt a tervről, midőn júl. elejét nála töltötte s úgy látszik, hogy félig-meddig kierőszakolta kedvencz terve érdekében Tompa beleegyezését is; legalább ő úgy értelmezte, hogy Tompa szavát adta, holott Tompa utóbb mindig csak azt állította, hogy ő, bárha Vahotnak eddig kizárólagos munkatársa volt, fog írni az *Életképek*be is, tehát fél-énjét odaadja. A félreértés nincs kizárva, mert Tompa szavaiban kételkedni okunk nincsen; viszont Petőfi nem állította volna utóbb, hogy Tompának kizárólagos szavát vette, ha nem úgy értette volna.* Azt, hogy Tompa valóban nem kizáróla-

* Arról, hogy Petőfi miként értette Tompa szavait kétség nem lehet. Bizonyítja ezt haragján kívül szept. 9-diki levele: «Ha Vahothoz hosszabb időre kötelezte magát, megmondhatta volna ő ezt nekem, a helyett, hogy oda igérkezett az *Életképek*hez nagy gyáván vagy nagy kétszínűen. Eh.» (Arany: *Hátr. irat. és lev.* III. 101. l.) Tompa igéretéről pedig maga ezt írja aug. 1-ről: «Petőfi felkért az *Életképek*hez jövőre, nem is vonakodtam; annyi okvetlen igaz, hogy Jókainak dolgozni fogok. De hogy Imrének is nem küldök-e azért hébe-hóba egy-két verset, még bizonyosan nem tudom; bonyolódott viszonyaim vannak Imrével, annak kifejlésétől függ az utolsó.» (U. o. 204. V. ö. 205. l.) Legkülönösebben pedig decz. 1-sejéről így ír: «Én pedig még most is azt mondom, hogy nem kizárólagosságra adtam szavamat». (U. o. 207. l.)

gosnak értette az *Életképek*hez csatlakozását, igazolja az is, a mit Jókai hozzáírt levelére adott válaszából tudunk. Ugyanis Jókai júl. 6-dikáról ezt írta Petőfinek:

«Itt küldöm Arany levelét, ő a miénk, írt Tompa is, de szörnyű lutránosul, nem beszél magyarul, phrasisokat mond. Tudja tatár, vagy tőlem tart, vagy Imrétől. Nem szeretem, ha kitől egyenes bizalmat várok, úgy beszél: hogy ibis, redibis etc. Azt beszéli, hogy tudni fogja kötelességét, ezt Imrének is így írhatta volna. Egyébiránt ne szólj neki.»*

A félreértést e dologban mindenesetre eléggé lehet tisztázni s ez azért fontos, mert Petőfi haragja Tompára főleg ezen fordúl meg. Ő Jókai levelét Szathmáron vette, hová július 13-dikán érkezett meg s nagy kedvetlenséggel olvasta a levélben a Tompára vonatkozó részt, mely miatt gyógyíthatatlan elhidegülés állott elé benne Tompa iránt.

Ennek az elhidegülésnek azonban első és egyetlen oka nem ez volt. Ezek mélyebben, a két férfiú jellemében gyökereztek, melyeket külső körülmények és besugások is elősegítettek. Tompában, mint büszke és nagyon önérzetes termé-

* Jókai levele. Nemz. múz. Petőfi-iratok közt. (Kiadva *Petőfi-Múz.* III. 121. l.) Tompa levele ismeretlen.

szetben, általában hiányzott az az engedékenység, mely szükséges volt, hogy Petőfivel összeférjen. Alig ismerkedtek meg, folyton vitáztak s Tompa nagyon is törekedett önálló véleményét föntartani; a vitát gyakran egymás műveire terelték, melyek rendesen nem végződtek élesebb megjegyzések nélkül. E mellett Petőfi művei gyakran voltak közbeszéd tárgyai oly körökben, melyekben Tompa is megjelent Gömörmegyében; véleményét szabadon kimondta egyik-másikról, melyet talán módosítva is, elmondogattak Petőfinek. Így lassanként Tompa, talán akaratlanul is, oly színben mutatkozott, mintha az írásban a Petőfivel való versenyzés vágya hajtaná; és kivált népregéi megjelenése alkalmával népszerűségben majdnem versenyzett is vele egy pillanatig. E mellett a Tompa helyzetében feszélyező volt az is, hogy ő állandóan fentartotta a jó viszonyt a *Honderü*vel. Ezenkívül a tízek bukása után épen a *Pesti Divatlap* kizárólagossa lett, mindazok után, miket Vahot ellenök elkövetett; végre csaknem legjobb barátja Szemere Miklós volt, Petőfi egyik leghevesebb ellensége s néhány más oly férfiú, kik leveleikben nem egyszer magasztalták őt Petőfi rovására. Midőn továbbá 1847-ben a kritika legjobban bántotta Petőfit, ugyanakkor Tompa április-májusban Pesten időzött s Vahottal bizalmaskodva, ez nem sokára egy Petőfire szá-

mos czélzással telt levélsorozatot intézett Tompához,* melyre Petőfi még az elhidegülés előtt azt írta junius 18-án Aranynak: «. . . ez koronája az ostobaságnak, atque pimaszságnak. Ha egy szót sem írt volna többet, ebből ki lehetne ismerni veséjéig és májáig».**

Erre következett Petőfi útja július elején Tompához, hol mint Petőfi és Tompa leveleiből egyaránt tudjuk, a vitatkozások megújúltak, melyeket pedig a költő különben is únt természeténél fogva. Így ment ez a murányi útban is. Menet Szécsi Máriáról vitatkoztak s megérkezvén a várhoz, míg a költő ábrándos lelkesedéssel járta be a romokat, Tompa Mihály elaludt, mit Petőfi, bizonyosan már nemsokára bekövetkezett haragjának hatása alatt, egész kíméletlenül írt meg az *Uti levelek*ben. Ez a vita Szécsi Máriáról mindenesetre befolyt a nőnek azon elítélésére, mely Tompa művében oly kellemetlenűl érint; míg Petőfi és Arany bizonyos természetes költői találkozással ugyanazt a felfogást teszik műveik alapeszméjévé, hogy a nő a szerelem és kivált férfihoz illő kötelességei közé do-

* *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* cz. a. I—III. levél jun. 13, jun. 20. és 27-dikén. Csak az I-sőben vannak czélzások Petőfire s a tízekre. Erre Jókai adott pompás választ az *Életképek*ben (jun. 23., 25. és 26. sz. 831. l.).

** Arany: *Hátrah. iratai és lev.* III. 77. l.

batva, természetes, ha az elsőnek engedelmeskedik. Hasonló s nem minden epe nélküli vitát folytattak a vártól visszatérőben is majdnem hat óra hosszat a *János vitéz*ről, mely Tompa részéről nem lehetett valami kíméletes, mint ez leveléből is kitetszik, midőn ezt Aranynak megírja 1848 febr. 7-dikéről. E mellett Tompa utóbb, úgy látszik, Adorján Boldizsár előtt nyilatkozott Petőfi *Szécsi Máriá*járól s pedig kedvezőlenűl; «nagyon középszerű», mint mondá. Ezt Petőfi megtudván, a versenyzés gondolata egész természetesen ötlött fel lelkében s 1848 január 2-dikáról kiméletlenűl ír ebből az alkalomból Tompáról és az ő *Szécsi Máriá*járól, melyben az alapeszmét egyébként Arany sem helyeselte s ezt egy ma még ismeretlen levelében Tompának magának is megírta. Ezekhez járúlt, hogy Vahot vele akarta némileg lapjában ellensúlyozni Petőfit; a *Szépirodalmi Szemle* pedig nem kifejezetten ugyan, de szólván Tompa népregéiről és mondáiról, Petőfi rovására dícsérgette azokat.*

Ezek készítették elő és követték az elhidegülést. Midőn aztán Petőfi Arany levelóből 1847

* *Szépirod. Szemle.* 1847.

** A *Szemle* dicsérgetése egészen természetes volt mert Tompa 1847 jan. 30-tól a Kisfaludy-társ. tagja volt s május 29-én foglalta el székét *A vámosujfalusi jegyző*vel, mikor, mint láttuk, személyesen volt Pesten. (Megj *Szépirod. Sz,* 1847. I. 23. sz.)

augusztus 11-én megtudja ugyanazt, mit Jókai leveléből már tudott, hogy tudniillik Tompa nem szegődik kizárólag az *Életképek*hez s ebben fő oka az, hogy Jókai csak 7 frt 30 krt ad havonként, holott ha Vahotnak is ír, többet bír szerezni, meg hogy neki Vahottal bonyolódott viszonyai vannak: augusztus 17-dikéről Aranyhoz írt levelében hevesen kifakad ellene. «Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök, meg kell hűlnöm .... mert én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni.» stb.

Arany, ki Jókai leveléről nem tudott, azt hitte, hogy Tompát ő «árúlta el» Petőfinek s ez neki nagyon fájt. Leveleiben ismételve megpróbálta őket kibékíteni; nem sikerült. Sietett tehát Tompának is megírni, hogy levele tartalmát közölte Petőfivel. Utóbb meg a haragot megpróbálta tréfára fordítani. Tompa október 28-dikáról ezt írja Aranynak a többek közt: «Kérlek, Petőfiről írj nekem sokat, mint van? Sokkal kevélyebb vagyok, minthogy ezt most, haragván reám — ő tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem őt, mint sorsa iránt közönyös lehessek, tehát írj nekem a gazemberről.» E helyet azonnal beszövi tréfásan egyik levelébe (nov. 11); de Petőfi nem reflectál reá, csak jan. 2-dikán ír a *Szécsi Mária* bírálása alkalmából róla s arról, hogy Tompát a futtatás öli

meg: okvetetlen őt akarja legyőzni. Ugyanott gúnyosan említi, hogy Jókainak szintén írta Tompa: «ha Petőfi ír neki néhány sort, ő is ír Petőfinek néhány sort». «Köszönöm szépen», teszi hozzá.

Tompát tehát most már a büszkeség tartotta vissza, hogy írjon s megtörje a jeget; hiszen Petőfi volt utoljára Bejében, neki kellett volna levelet írnia. Utóbb (1848 jan. 7) Arany Petőfinek úgy magyarázza Tompa vonakodását, hogy ő csak azért nem ír, mert Petőfi pesti lakását nem tudja; ezért várja sorait előbb s valóban Tompa, ki szemmelláthatóan szeretett volna kibékülni, még 1847 decz. 1-ei levelében írt efélét Aranynak; Arany pedig Petőfi levelének a futtatás vádjáról szóló részét közölte Tompával. Ekkor Tompa 1848 február 7-én részletes levélben nyilatkozik Petőfiről, visszautasítván a futtatás vádját s megígéri, hogy ír Petőfinek is. Arany e levelet alkalmasnak találván a félreértések eloszlatására, szószerint lemásolva elküldte a költőnek valamikor márczius elején; azonban a márcziusi események is közbejővén, Petőfi márczius 21-dikéről csupán ennyit ír róla: «Megvallom, nagyon kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold s azt nekem elküldd. Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titánilag

csalatkozol. Azért semel, pro semper, hagyjuk el a pletykákat.»

Tompa is írt; de azzal sem ért czélt, mint márczius 2-diki Aranyhoz intézett leveléből tudjuk. «Írsz nekem, hogy Petőfi szuszog rám; én érezvén, hogy ezt ok nélkül teszi, írok neki, — mert csúszni senki után nem szoktam, de a mit humanitás és barátság követelnek, mindig megteszem; — írok, mondom, neki, fájdalmasan említvén, hogy ilyesmit rólam feltesz; íme itt van válasza: «Hát te azt gondolod, hogy én haragszom vagy csak neheztelek is rád? ne kapkodj ilyen magasan a levegőbe, mert megfájul a vékonyod — —» nem commentálgatom e szavakat. Te se tégy erről többé említést, hadd aludjék el az egész nyomorult pletykahistória.» Ezzel végződik Arany békítő kísérlete s Tompának gyöngédségből sohasem írta meg, hogy levelét másolatban elküldte volt Petőfinek, a ki ezután «még zordonabb lett Tompa iránt», teszi hozzá Arany 1848-ból.

Tompa azonban 1848 április közepén Gräfenbergbe utazván, néhány napra megállapodott Pesten és felkereste Petőfit is. E látogatásról Petőfi április 18-dikán írt levelében megemlékezik: «Tompa Miska itt volt, vagy tán még most is itt van, nem tudom. Többször találkoztam vele a napokban, de egy idő óta már nem láttam. Neki megvan az az eredeti szokása, hogy holmi jött-

ment emberekkel szívesebben mulat, mint a maga szőrű emberekkel. Egyébiránt azt is fölteszem róla, hogy már elment búcsúzás nélkül ... csak egy melegebb sugár sem volt szemében, mig együtt voltunk ....»

«Tompa viszont panaszkodott nekem, teszi hozzá Arany, hogy őt Petőfi hideg leereszkedéssel fogadta, kimért vizit gyanánt vette látogatásait stb. Én nem tudom, melyiknek van igaza, vagy egyiknek sincs» ...

Mi is valóban azt hiszszük, hogy mindkettőjöknek volt oka a fogadtatás, illetve közeledés ellen panaszkodni; Tompának is volt oka az elfogúltságra, Petőfiben is hiányozhatott a régi egyszerűség és nyájasság. Kibékültek, de csak látszólag. Tompa aztán elútazott Gräfenbergbe, honnan visszatértében újra megállapodott néhány napra Pesten, valamikor 1848 nyarán, midőn egy beszélgetés alkalmával Petőfi így szólt: Egyéb hivatalt a hadügyminiszterségnél föl nem vállalnék.

Tompa e megjegyzésre jót kaczagott, s «ellene mondott maga felőli fölcsigázott politikai képzelgésének»; ezen összezörrentek, s kedvetlenűl váltak el. Petőfi aztán, mint Tompa írja, méltatlankodott arczképével, mit megtudván, «első ifjui, gondolatlan fellobbanásában számos levelét tűzbe dobta, az irodalom pótolhatatlan veszteségére».

Így írja ezt le Tompa Szász Károlyhoz 1867 végén írt levelében, mihez ezt teszi hozzá:

«Mily bűn volt és mily kár az! arról nem akarok, *nem merek* beszélni».

Tompa e hirtelen haragjában elkövetett tettét keservesen megbánta, s utóbb arra kérte Aranyt, hogy adjon neki egyet Petőfi leveleiből emlékűl, hogy a saját kezével megsemmisített kincs helyett legalább annyi legyen birtokában «ama csuda embertől, ki ha csak felényi tehetséggel bír is: megérdemli egész hírét, dicsőségét, melynek páratlanná, s regényszerűvé tételébe maga a sors is oly rendkívülileg folyt be. Fel- és letünése, mint Illyésnek mystikus, s mintegy elevenen égbevitetése, mind bámulatraméltó, quasi divus».*

Arany ekkor gyöngéd figyelemmel egy oly levelet ajándékozott Tompának, melyet 1847 jul. 5-dikéről Bejéből, Tompa és Petőfi együtt írtak neki: egyik oldalon van Tompa, másikon Petőfi levele, s ezt Tompa Szász Károlynak ajándékozván, ehhez írta a föntebbi jegyzeteket.**

Ezen az elhidegülésen tört meg a triumviratus terve, s vele Petőfi kedvencz eszméje, melynek meghiúsulása neki nagyon fájt. Természetes,

* Tompa: *Összes költ.* 1885. I. 368—370. l.

** Szász Károly kiadta mind a két levelet először a *Vasárn. Ujs.* 1878. 22. számában.

hogy e kérdéssel kapcsolatban mind Tompa, mind Arany felvetették a népies költészet eszméjét. Tompának csak Aranyhoz írt leveleit ismerjük. Ezekből világos, hogy ő az egész triumviratus eszméjét inkább a barátság, mint az elvek szempontjából fogta föl; ő nem látott abban épen semmit, ha Vahotnak is ír. A Petőfi kizárólagossága és szempontja benne teljesen hiányzott; e mellett nem is akarta lekötni magát annyira, hogy csupán az *Életképek*be dolgozván, havonként csak egy költeményt adhasson közre, holott elég verset költ, s elvi kérdést csak abban látott, ha a *Honderü*nek is írna. Midőn aztán Arany János 1848 elején a népies vagy népnemzeti költészetről hosszasan írván neki, Petőfinek erre vonatkozó terveit részletesen fölfejtette,* ő ezt felelte:

«A zászlónak én is örömest leszek egy közlegénye, s mindazokat, melyeket szépen és okosan fejtegettél mult leveledben, szívesen aláírom. Azonban, barátom, engem, igazság szerint, csak félig lehet népköltőnek mondani». Sőt, teszi hozzá, a mit eddig írt, abban sokkal több mind nyelvre, mind eszmére a nem népies, s az úgy

* E levél tartalmát ma még csak Tompa leveléből ismerjük 1848 márcz. 2-dikáról. (Arany: *Hátrah. irat. és lev.* III. 214—15. l.)

lesz ezután is; még *Népregéi*nek «nagy része is minden inkább, mint népies». Elfogadja tehát Arany elvét és czélját, hogy írni kell a népnek, hatni rá, s egyszersmind «nem engedni elveszni azon nyelvkincseket, melyeket csak a nép nyelve tartott meg»; de fél, hogy keveset fog adhatni, s ugyanitt a népköltészet czélját, elég sajátosan, e kettőben látja: «emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé».

Nemcsak félreértés uralkodott tehát közte és Petőfi közt; hanem Tompa felfogásában ném fogalomzavar is van. Az az egy azonban világos, hogy saját költői gyakorlatáról helyesen nyilatkozott, s viszont helyesen gondolta, hogy igazi népmese az volna, ha meséltetne magának, s aztán kidolgozná tisztán népiesen a megfelelő költői alakítással. Ez azonban nem történt meg vagy csak kevéssé.

Másrészt tagadhatatlan, hogy Arany és Petőfi felfogásában is volt némi eltérés. Kezdetben Arany csupán a költő kedvéért állott kizárólag Jókaihoz, s ezt meg is írta Petőfinek, ki meglehetős ingerülten azt válaszolta, hogy nem az ő kedvéről, hanem egy elvről van szó, melynek az *Életképek* a valódi és egyetlen organuma. Arany különben igen helyes válasza e korholásra az volt, hogy «a nép, — sőt nemzeti költészet fölvirágzását» jobban, mint ő, senki sem óhajt-

hatja, de természetes, hogy 99 lap, s abban 99 jó népköltő bizonyosan jobban terjeszthetné, mint egyetlen organum. Mert, hogy Petőfiben ez egyesülés tervezése közben a Jókai iránt való szeretete is egyik fő ok volt, könnyen elgondolható. Ezzel köztök a dolog vitatása abban maradt; Arany véleménye azonban közelebbről meghatározható Szilágyi Istvánhoz és Szász Károlyhoz írt leveleiből. Annyi bizonyos, hogy midőn a 40-es évek elején a figyelem általában a nép és kivált népköltés felé fordúlt, nálunk sokat vitatott kérdés volt a nemzeti és népi költészet fogalma, s a Kisfaludy-Társaság 1841-ben pályázatot is hirdetett rá;* de mivel a pályázók kivétel nélkül fogalmi meghatározásokból indúltak ki, s azt a kérdést vetették fel, hogy mi a nemzet és nép? s mert amaz alatt valami magasabb történelmi és politikai fogalmat láttak; általában mindig a nemzeti költészetet találták magasabb és általánosabb fogalomnak, s ennek jellemzésében mindig az athenæisták körére, kivált Vörösmartyra voltak tekintettel: nem jöttek rá, hogy mind a nemzeti, mind a népi költészet fogalmánál, főkép ha mindkettőt bizonyos politikai osztályrend-

* A pályadíjat 1842 jan. 29-én Müller Godofréd pesti ügyv. nyerte el. (*Évlapok* III. k.)

szernek megfelelőleg értelmezzük, van egy magasabb egység, az, a melyben a kettő egyesül, s mely szerint a mi nemzeti, egyszersmind lényegileg népi és megfordítva; de az ily értelmű nemzeti költészet csak az egyetlen igazi forrásból, a népköltészetből táplálkozhatik, ezen kell alapúlnia, innen kell felnőnie és kivirágoznia, s ettől nem modorban, lényegben, magyarosságban, csak az eszmék és érzelmek egyéni és világnézleti természete szerint különbözik. Petőfi volt az, a ki gyakorlatilag, nagy részben öntudatlanúl, áthidalta az ellentétet, s összeolvasztotta a nemzetiesség és népiesség fogalmát az által, hogy a népiességet, mint elvet, átvitte a műköltészetbe. Gyakorlatlan szem előtt ez az átalakulás azonban főkép a költészet olyan átalakításában állt, mely szerint Petőfi úgy írt, hogy általánosabban és többen értsék, vagyis népszerűbben írt. Így zavartatott össze a népiesség művészi fogalma a népszerűség mellékes fogalmával, s ez a lényegtelen, bárha természetes jegy, a népies irányú vagyis népi elven alapuló műköltészet lényeges vonásának tekintetett, s a népies költészet annyi lett, mint népszerű költészet, minthogy valóban népszerű csakugyan volt is. Petőfi, ki elméletek kihéjazásával sohasem foglalkozott, elvét röviden ebben fejezte ki: a népköltészet az igazi költészet, legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá, s ez

által a népet is belevonjuk abba az élvezetbe és vigaszba, melyet a költészet nyújt.

Arany, ki leveleiben gyakran foglalkozik fogalmak és elvek magyarázatával és fejtegetésével, mikor *Toldi*t irta 1846-ban, a népiesség fogalmáról sokat gondolkozott, s ennek megírása után *népies* eposzt tervezvén, azt teszi hozzá, hogy abból *népszerű* eposz válnék.* Első sorban tehát a népszerűség eszméje ötlik neki is szemébe, sőt ugyanez világlik ki ebből az időből ismert, híressé vált meghatározásából is: «a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszőrűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő».**

Ezzel a nézettel kapcsolatban ugyanegy időben, mintegy a népszerűségi elv függeléke gyanánt, merül föl Arany és Szilágyi levelezésében az *érthetetlen szépségek* vitatása. Szilágyi szerette volna Arany népies műveiből a népies kifejezéseket kihagyatni, magasabb rendűeknek vélt mondásokkal kicserélni. Íme a régi iskola hagyománya, s az ezen nevelt irodalmi ízlés! Midőn aztán Arany ezt megírja Petőfinek, hozzáteszi, hogy, ha az ért-

* Levele Szilágyi I.-hoz, 1847 jan. 9. (*Hátrah. ir. és lev.* III. 27. l.)

** U. o. 38. l.

hetetlen szépségek kora nem járt volna le, ők lejáratják. E mondás azonban lényegileg megint csak azt teszi, hogy a költészetnek mentől általánosabb érthetőségre, s a homályos, nagyot mondani akaró phrasisok kerülésére kell törekedni; tehát a Petőfi által megtört úton kell haladnia, a ki «ragyogó szóvirágok, összekúszált, s minden magyarságból kivetkeztetett szófűzés nélkül, a maga egyszerű nyelvén érdekesen fejezi ki magát» és nem kell követni azokat, «kik jelen ideig virágos szóhalmazban hitték rejleni a valódi költészetet, s nagyszerű bombastokkal írták körül a ragyogó semmit».*

De másrészt világos az, hogy Arany már föllépésekor a népiességet csak eszköznek tekintette egy általános *nemzeti* költészet megteremtésére, melynek feladata lesz «meghonosítani elvégre a *magyar* költészetet az *egész* Magyarhonban».** Ezért örömet okoz neki, hogy a *Szépirodalmi Szemle* körülbelől ugyanazt fejezi ki, a mit ő, mely szerint «legyen a költészet sem úri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó

* *Levelezés.* I. 84. l. Még világosabban l. ezt kifejtve Arany: *Szász Károlyhoz,* hol erről részletesen szól. U. o. 221—23. l. (1847 ckt. 11-ről.) E ragyogó szépségű és jellemzetes levelet egészen kellene idézni e helyt.

** U. o. 222. és 223. l.

mindennek, kit ép elmével áldott meg isten». Azért szereti hát egyelőre még a divatos népies modort; mert e czélhoz ez a legjobb út. «Szeretem, mond, a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében *még most;* később majd *pusztán*».*

E helyekből és nyilatkozatokból, melyeket természetesen Arany nem írt meg Petőfinek, megállapítható a véleményeltérés természete és fokozata. Petőfi, a ki így írt: «a nép az ón vallásom, istenem!», «a nép előttem szent!» «dicsértessék a nép neve most és mindörökké!»; Petőfi, mondom, a nép alatt előbb értett politikai fogalmat, mint ennek költészetében foglalt művészeti elvet, s inkább ez értelemben küzdött érte, hogysem szorosan és tisztán népies igyekezett volna lenni. E tekintetben ő nemcsak hódolt a divatos felfogásnak, nemcsak bálványt csinált a népből, hanem e felfogásban talán a legszélsőbb irányt képviselte. Nála épen politikailag is a magyar nép, mert csak ez jött számításba, a magyar politikai nemzet fogalmát foglalta el és helyettesítette; a többi, az ország politikai területén levő népfajokkal nem gondolt, legalább is nincs egyenes nyoma. Hogy pedig e szempontból «a nép» fogalom nem állhat a «nemzet» fogalom helyett, eléggé szembeötlő. Ebből látható, hogy neki is

* U. o. 45. l.

sokkal jobb volt költői gyakorlata, mint politikai elmélete.

Arany, ki a népi és nemzeti fogalom alatt, csak a magyarságra gondolva, csupán költészeti elvet értett, már *Toldi*ban, s pedig ebben leginkább, teljesen mellőzve a politikai értelmezést, egyetemes nemzeti irányú költészet mívelését czélozta, melylyel szemben a népi modort jogosan tartotta szűkkörűnek és egyoldalúnak, mely styl nem is bír meg minden tárgyat. Mintegy e nemzeti költészeti czél megközelítésében, mely azonban csak a népiességből, ennek beolvasztásával fejlődhetik ki, találhatjuk meg annak a nagy törekvésnek magyarázatát, hogy a nemzeti költészet régi, mondhatnók ó-népies és krónikás modorát, s a jelenlegi népiesség és individualizálás elvét össze kivánta olvasztani, s ez életének egyik nagy munkája és sikere. *

* L. *Murány ostromá*-t s ennek előszavát 1847-ből, melyben már ez a törekvés nyilatkozik.

VI. FEJEZET.

Koltón és Pesten.

A koltói szép napok. — Ott írt művei, olvasmányai. — Útjok Kolozsvárra. — Szalontán. — A pesti lakás. — Életmódjuk. — Petőfiné az új helyzetben. — *A táblabíró.* — *Bolond Istók.* — *Lehel vezér.* — *Coriolanus.* — Egyéb költeményei. — Az események hatása.

Az ifjú pár Erdődről egyenesen Koltóra sietett, hová még az nap megérkeztek volna az őszi esős napon is, ha Misztótfaluban egyik kerekök el nem törik, s így az éjt Nagy-Bányán tölték a fogadóban.

> Eltört ugyan az útban
> Kocsinknak kereke,
> De nem hiszem, hogy a nagy
> Aldás-súly törte le,
> Azon áldásnak súlya,
> A melylyel engemet
> Ipam s napam magoktól
> Eleresztettenek, —

mondja erről utóbb a költő a koltói boldog napokban.

Koltó, hol nejével a költő házassága első

heteit október 20-dikáig töltötte, gyönyörű vidéken fekvő falucska a Lápos mellett, Nagy-Bányától dél felé, egy órajárásnyira. Ott a gr. Teleki laka egy kis lejtős magaslaton feküvén, az emelet ablakaiból gyönyörű a kilátás a szomszédos falvakra, a hegyek alatt fekvő N.-Bányára, melynek kettős tornyából el-elhallszik a harangszó, más oldalról az erdős halmokra, a távolabbi erdélyi és máramaros-megyei Kárpátokra. «A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet», — mondja a költő. Általában is nemcsak Koltó, egész Nagy-Bánya vidéke fölébresztette a költő természetszerető lelkesedését, s mielőtt 1847-diki második útjára elindúlt Pestről, barátjainak azt mondta, hogy házassága esetén ott fog megtelepedni. «Oh, mennyire szeretem e várost! — írja az *Uti levelek*ben, — már negyedszer vagyok itt, — s egyre jobban tetszik. Ezek a vén házak olyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öreg urak. — Azt óhajtom, hogy ott haljak meg, a hol születtem, az alföld rónáin, a Tisza és a Duna között .... De ha nem az alföldön halok meg; ha hegyek között kell meghalnom: úgy leginkább óhajtom, hogy itt temessenek el, Nagy-Bánya regényes völgyében».*

* Koltó leírását l. Teleki: *Egyről-másról*. II. 25—

Az ifjú pár Koltón az emelet egyik alkovenes szögletszobájában lakott; vadszőlő futott fel külső ablakaira, mellettök állt az asztal, melynél a költő remekműveit írta, rajtok kilátás nyilt a hegyek lábánál fekvő Nagy-Bányára magasan felnyúló tornyával, s a máramarosi havasokra, hol a fernezelyi kohók füstje száll fel a völgyből. Alatt a gyönyörű kert terült el magas fáival, melyek egyikére bevéste saját és neje nevét; ott volt a szőlőlugas, melyben ábrándozott múltról, jövőről.

A napok a boldogság mellett is folytonos munkában töltek el; a költő egymás után írta szebbnél szebb költeményeit. A koltói hat heti időzés termékei: *A sivatag lakói, Fölösleges aggalom, Beszél a fákkal a bús őszi szél, Az ember, A mióta én megházasodtam, Szeptember végén, Elértem, a mit ember érhet el, Kazinczy Gáborhoz, Az utósó virágok, Egykor és most!, A szerelem országa, Menny és föld, Csendes élet, Az volt a nagy, nagy munka, Hintón és gyalog, Mi a szerelem? Bölcselkedés és bölcseség, Meddig alszol még, hazám?, Tíz pár csókot egy végbül, A rab, A hold elegiája, A koldús sírja* czímű költeményei. Itt kezdett *A táblabíró* czímű humo-

28. l. *(Petőfi S. Koltón.)* N.-Bányáról *Uti levelek.* (*Vegyes műv.* III. 62. l.) A nagy-bányai lakásról Egressy G. levelei Petőfihez. (*Pet.-Muz.* III. 45. l.)

ros vagy víg hősköltem ényeírásába is, melyből, utóbb Pesten folytatván, az *Előljáróbeszéd* és 1—4. §. késztilt el. Az egész, mely a költő házaséleti boldog hangulatának szülöttje volt, töredék maradt, épen úgy, mint a házaséletben álmodott boldogsága, melynek mámorából már most egy-egy pillanatra felriadva, jós szemmel tekint a jövőbe *Szeptember végén* czimű költeményében vagy olykor melancholicus álmadozásokba merül.

Az idő egyebekben lovaglással és olvasással tölt el, mint ezt maga írja az *Uti levelek*ben; barátaival alig érintkezett, s az egész időből csak három levelét ismerjük.* Olvasmányai közül megemlíti Sand Györgyöt, Bozt (Dickens) és az id. Dumast. Sand legkevésbbé nyerte meg rokonszenvét. Inkább csodálta, de nem szerette. A társadalom bírálata, melyet ő gyakorol, nem nőnek való munka. «Ha már munkás az asszony, jó, hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja is kezét; de az istálót bízza a férfiakra.» ** «Boz fölül van minden bírálaton .... ez az egyetlen ember, kinek irígye vagyok, — írja ugyanott — nem, mintha

* Bernát Gáspárhoz 1847 szept. 30-ról, Aranyhoz egy pár sor válasz szept. 17-ről és Kubinyi Rudolfhoz ugyane napról.

** *Uti levelek.* (*Vegyes művek* III. k. XVIII. levél).

őt tartanám a világ legnagyobb írójának, s azt hinném, hogy utána mindjárt én következem, hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jó kedvet, ő nevettet meg legtöbbeket. Ez a legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni. Oh, ha most hét mennyország van, az isten okvetetlen még egyet fog teremteni, s e nyolczadikba majd Bozot helyezteti, mint az emberiség legnagyobb jóltevőjét, mulattatóját». — Dumast főleg kedves szeretetreméltóságáért kedvelte, ki lángeszét elpazarolja, szétosztja, s oly szépnek festi az életet, mint senki más. Neki köszönheti nagy részben ő is, hogy egykori ember- és világgyűlöletéből kigyógyult. «Ah Dumas oly szépnek festi az életet, oly szépnek festi még a fájdalmat is, hogy az ember csaknem készakarva boldogtalanná lesz, hogy olyan édes bánatot érezzen. Ha a szegénységet rajzolja, kész vagyok azt a nehány garast is kihányni zsebemből, mely benne van; ha a vérpadot rajzolja, óhajtom, bár csak vérpadon halnék meg! . . . . szóval: Dumas Sándor szeretetreméltó ember . . . . nem hiába, hogy druszám.»

Igy tölt el az idő az örökre kedves emlékű Koltón, «hol oly édes, de oly édes heteket töltének, a milyen boldogságot halandó álmodni és elbírni csak képes». Október 20-án, a koltói

időzés 42-dik napján, indúltak el egy oláh szekeressel Kolozsvár felé, hová 21-én késő estve érkeztek meg.* Másnap a költő nejével együtt bejárta Kolozsvárt és környékét, megnézte Mátyás szülőházát, s megígérte, hogy megénekeli, a mi azonban ismert elvei miatt elmaradt. Kolozsvárt, hová a költő már régen vágyott, még mindig együtt ült az 1846-ban elnapolt s 1847 januárjában újra megnyílt országgyűlés, a mi egyik főoka volt, hogy most útját erre vette. Föllátogatott a gyűlésre is, hol midőn a karzaton a redouteban megjelent, rokonszenves éljenzés hangzott fel. Megmutattatá magának Urházy Györgygyel a kiválóbb követeket, többekkel megismerkedett, kikkel kivált az unio szükségességéről beszélgetett. Október 23-án este az országgyűlési ifjuság a Biasini-vendéglőben lakó költőt fáklyás-zenével tisztelte meg, s ez alkalommal Haray Viktor üdvözölte lelkes beszédben, mint az unio bajnokát. A költő röviden és egyszerűen fejezte ki köszönetét a váratlan megtiszteltetésen, azzal végezvén, hogy bár minél előbb, mint az egyesült haza polgára jöhetne megint Kolozsvárra. Utána lakoma következett, melyen Maros-szék követe, Berzenczey László köszöntötte fel Petőfit, mint ki

* Ez útjában Deésen írta *Ez már aztán az élet* cz. költeményét.

költészetével a néphez szólt, s a nép ezért érti, érzi és dicsőíti őt. Petőfi a *Dalaim* elszavalásával felelt. Berzenczey később a költő nejét köszöntvén fel, a társaság közóhajára ő is megjelent, büszkén osztozván az ünnepeltetésben.* Másnap, 24-dikén, a Biasini-gyorskocsin N.-Váradra,** onnan fogadott szekeren Aranyhoz Szalontára útazott az ifjú pár. Kolozsvári időzéséről az *Uti levelek*ben ezt írja a költő: «Két napot töltöttem Kolozsvártt, de fölér két esztendővel, olyan gyönyörű két nap volt».

Szalontára a költő és neje okt. 25-én érkeztek meg, s ez alkalommal 31-dikéig időztek a kedélyes baráti környezetben.*** Onnan Mező-Túron,

* A költő kolozsvári időzéséről l. főleg Szilágyi S. leírását. (*Hazánk.* 1847 II. 528. l.) Kiadva ez és egyéb adatok: *Pet.-Muz.* I. 31. és II. 159. l. Kolozsvárt írta *El innét, el e városból* költeményét.

** Itt írta *Dícsérsz, kedves* és *Nézek, nézek kifelé* költeményeit.

*** Itt írta *Arany Jánosnál* cz. költeményét. Az itt töltött pár nap kedélyes időtöltéseiről a többek közt Arany decz. 13-ról (1847) ezt írja: «Azt gondolod, hogy most is olyan ő, mint mikor te Szalontán, polturás gyertyád füstölgő hamvánál, vele ostoba versek rögtönzésében vetélkedtél?» — Ez egyik mulatságuk volt, melyben részt vett Balogh János, ügyes rímkovács, Arany barátja Szalontán. Ez utóbb is szokásuk volt Debreczenben, melyekből párt közöl a *Nagy-Szalonta és Vidéke.* 1890. 3—20. sz. (*Arany J. életéből.*)

Szolnokon át, elég kellemetlen utazás után, Pestre értek nov. 4-dikén s a Dohány-utcza 373. sz. alatti Schiller-ház első emeletére költöztek, az Egressy Gábor által felfogadott lakásba.* A kis lakás, mely a mai napig azon állapotban maradt meg, mint midőn a költő lakott benne, egy előszobából és három utczai szobából állt, melyek közül az előszobából balra nyíló alkovenes szoba volt Petőfiék hálószobája és nappalija; közbül egy ebédlő s jobbról egy harmadik szoba volt. Ennek a konyhán át külön bejárata lévén, Jókai Mórnak adták ki s itt laktak együtt 1848 pünkösd 2-odnapjáig (jun. 12), midőn a költő Jókaival összezördülvén, Jókai elköltözött. Az egészért 650 váltó forintot fizettek (260 pfrt). Életök nagyon egyszerű volt. Apósa, a ki előre megmondta, hogy ám legyen leánya Petőfié, de semmit sem ad neki, egyelőre szavát tartotta; nem segítette őket.*** Jövedelmök abból az 1000 forintból állt,

* A lapok azt írták, hogy megérkeztök után a költő fáklyászenét kapott; de nem volt igaz. (*Pet.-Muz.* III. 63. l.) Megérkeztéről nov. 17-én azt írja Orlaynak: «Holnap lesz két hete, hogy megérkeztem Erdélyből». Ez nov. 4-dikére esik.

** «. . . . mert fiatal házasnak sok a dolga, míg rendbe szedi magát, *kivált ha olyan gondos ipa és napa van, mint nekem*», írja az *Uti levelek* utolsójában, az eredeti kéziratban, melyben az aláhúzott helyet kitö-

melyet Emich, szerződése értelmében, okt. 1-én és nov. 20-án 500-500 frtban fizetett s abból a 45-45 frtból, melyet a költő az *Életképek*től és *Hazánk*tól negyedévenként kapott. Ezek voltak a biztos jövedelmek, mely utóbbiak 1848 jan. 1-sejétől 50 frtra emelkedtek. Jóformán ebből éltek 1848 május haváig. Biztos és állandó jövedelemre óhajtván szert tenni a költő, 1848 jan. 1-én Emichchel előbbi szerződését kiegészítette, mely szerint költeményei 2-dik kötetéért a kialkudott 2000 frtot Emich 1848 május közepétől havi 100 frt (aug. és nov. hóban 200—200 frt) részletekben fizesse

rölte. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szendrey, midőn már a változhatatlanon úgysem változtathatott, megpróbálta a közeledést; de egy félreértés még jobban elválasztotta őket. Elküldvén ugyanis néhány hónap múlva leánya némely hátramaradt holmiját, levelet írt leányának, melyben köszöntötte Petőfit is és így irta alá: apádtok. Ez Szendrey írásmódja volt, utóbb Gyulainak és nejének is így írt. A költő neje válaszához szintén csatolt pár sort, melyben némi tréfával azt fejezte ki, hogy legyen *apátok* s nem csak *apád*tok. Szendrey ezt visszautasításnak vette, többé sohasem említette leveleiben Petőfit; ha Pestre ment, nem látogatta meg, hanem leányának izent, hogy keresse fel a vendéglőben. Világos ebből, hogy a két férfiú nemcsak mélyen megsértette egymást az emlékezetes összeszólalkozáskor; hanem részben félre is értette, melyet aztán ily kis tréfa is csak növelni tudott. Mindakettő azt hitte a másikról,

meg 1849 október haváig.* Ez volt ez ifjú pár életsorsának biztosítása a következő két évre.

A lakás butorzata, melyet mind Petőfi vett, szerény és egyszerű volt, melyből csak a könyvtár vált ki. Díszkiadásban voltak meg benne aczélmetszetekkel Béranger művei, aztán Hugó Viktor, Heine, Shakespeare, a Girondisták története, Ossián, Byron, Shelley. A falakon a francziа forradalom nevezetes alakjainak kő- vagy aczélmetszetű képei függtek, melyeket utóbb a márcziusi napok után a megfelelő hangulat szerint változtatott; Lafayettet és Mirabeaut a köztársaságiak, majd Robespierre és társai váltották fel; de Mme

hogy lenézi, megveti. Ebből folyt, hogy már régóta épen nem szóltak egymáshoz. Midőn 1848 őszén Petőfi Erdődre vitte lebetegedni nejét, egy szót sem váltottak soha még ebédnél sem egymással s midőn később Szendrey Debreczenben fogadott az oláh mozgalmak miatt leányának lakást, szintén nem beszéltek egymással. A sértések emléke s a kölcsönös büszkeség örökre elválasztották őket; de az nem való, hogy Szendrey utóbb sem segítette leányát; az ismert adatok is tanúsítják, hogy véglegesen nem tagadta ki s egy kis közeledés könnyen elsimíthatta volna a multat. Szendrey utóbb is, ha néha emlegették előtte Petőfit, azt jegyezte meg: «Nagy költő lehet, derék ember is; de velem nagyon rosszúl bánt; emléke most is fájdalmat okoz.» (Gyulai Pál szíves közlése.) Szendrey † 1895 szept. 26-án 95-dik évében. L. *Vasárn. Ujs.* 41. sz. s az egyidejű lapokat.

* L. *Pet.-Muz.* II. 353. l.

Roland mellett ott függött Corday Sarolta képe is, talán felesége óhajtására.

Petőfiné, ki teljes mértékben osztozott férje életében és dicsőségében, elégedett és boldog volt; boldogította férjét is. Egyszerűen ólt; a fényűzéshez szokott, a szülői szeretettől és udvarlóktól körülrajongott nő békével hordozta a szerény életmód szűkös viszonyait. Mindig egyszerű fekete ruhában járt, haját mint női eszményképe, Sand György, rövidre vágva hordta. Egyetlen mulatságuk volt szinházba menni, ha Egressy játszott; látogatóba nem jártak, őket sem látogatták; nem volt a háznál sem virág, sem zongora, még csak dalos madár sem, mintha egymáson kívül feleslegesekké váltak volna az élet minden külső adományai. A közös ebédet, mert Júlia gazdasszonykodni nem szeretett, az Arany-sasból hozatták; bort egyikök sem ivott; az esték beszélgetésben töltek el thea mellett; Jókai és Petőfi felolvasták egymás műveit vagy egy-egy részt a franczia költőkből.* Azonban a költő, bárha nem szerette a Sand-féle nőket, mégis belevonta nejét is a szereplésbe, mely utóbb második természetévé vált s lényegesen befolyt eredeti hajlamai kifejlesztésére. Már október 11-dikéről Koltóról felküldte felesége naplóját az *Életképek*nek, mely

* Jókai: *Életemből.* 282. l.

okt. 30-dikán Jókai ragyogó előszavával meg is jelent.* Ugyan-e napról küldte fel egy másik *Naplótöredékét* a *Hazánknak* s amazzal egy napon jelent meg.** Ezt az *Életképekben* decz. 5-dikén az *Ábrándul* követte, melyet az *Ungar*, hízelgő szerkesztői jegyzettel, németül is adott.*** Az az álma tehát, hogy írónővé legyen, megvalósúlni látszott; hiszen már 1847 júl. 11-dikén írta az *Életképek*, hogy benne nem sokára «oly csillagát fogjuk látni a szépirodalomnak, mely még a Petőfi nevére is fényt vetend.» November 28-dikán pedig megígérte, hogy az 1848-dik év I. felében adni fogja arczképét, mint ki a *Hölgyszalonban* állandó munkatársa leend. Így jelent meg jan. 2-dikán *Halhatatlanság* czímű elmélkedése. Ezek mindenesetre fölébresztették benne a hír- s dicsszomjat s ez idő óta egyik sarkalója lett férjének és nem csekély része van azon túlzásokban, melyekre a költő a márcziusi napok után ragadtatott. Akkori csalódásai, a sikertelen küzdelmek

* *Petőfiné naplója* cz. a. 1847. II. 18., 19. sz. (*Pet.-Muz.* V. 47. l.)

** 129. szám, 515. l. 1847. II. Az elküldés idejéről l. levelét Kovács Pálhoz. *Petőfi újabb reliqu.* 94. l.

*** *Schmerz und Freude.* Ein Phantasiestück von Julia Petőfi cz. a. (Teutsch von D.) *Pet.-Muz.* V. 46. l. Petőfiné dolgozatait kivált az olvasónők nagyon kedvelték.

csak annál jobban bántották és növelték a nő elégedetlenségét.

Azonban ezekről egyelőre nem volt és nem lehetett szó. A költő nyugalmas és csöndes házi életét ekkor írt költeményei is tanúsítják, melyek közűl csak egyben vígasztalja és deríti nejét, valamikor 1847 decz. elejéről (*Mosolyogj rám!*); a többiben vagy a nyugalom boldog érzelme vagy a szenvedélyes szerelem állandósága nyilatkozik.* Valóban e boldogság elborulására nem is jutott ki a rövid, a gyorsan röpülő időből, mely a költő haláláig terjedt; csak röpkén, mulandólag jelent meg itt-ott az árny, a felhő. Annyi bizonyos, hogy Júlia naplójában már a koltói időből, okt. 3-dikáról e meglepő pár sort olvassuk:

«Olyat érezek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatlanul elveszett öröméről gondolkodnám, melynek édességét és keserűségét egyformán, az utósó cseppig kiittam már, és többé se jót, se roszat nem várhatok belőle».**

* Nejéhez írt költeményei ebből az időből: *Szép napkeletnek, Őszi éj, Rózsabokor a domboldalon, Állj meg, feleségem, Mosolyogj rám!, Feleségem nevenapján, Csendes tenger rónaságán, Még alig volt reggel, Szilveszter éje 1847-ben, Feleségek felesége, Mit csinálsz, mit varrogatsz ott, Szeretlek én, Minek nevezzelek?, Szerelemnek rózsafája, Hideg, hideg van ott kinn.*

** *Össz. M.* VI. 293 l.

E nyilatkozat bizonyos őszi hangulat kíséretében kerül tolla alá s nem említnők fel, ha a nő életrajzírói nem hivatkoznának rá. Egy másik jellemzőbb nyilatkozata ugyanez év őszén Laukához írt levelében olvasható, melyet az ő, «e csendesen buslakodó poeta» versére írt, mint Lauka mondja magáról, melyben így szól, nem minden romantikus képzelgés nélkül: « . . . egyike vagyok azon pusztító szellemeknek, kik örökös küzdelemben vannak a teremtő erővel, hogy mit ez teremt, ők szétrombolják» . . .*

Lehet-e azt az elégedetlenséget, sóvárgást, határozatlan vágyat kiolvasni e sorokból, melyeket már olvastak ki, nem akarjuk feszegetni. Mindenesetre az a valódi szempont, hogy mint minden ábrándozó természet, sokat képzelődött arról, mi nem volt birtokában, azon hit nélkül, hogy ha megkapná, elégedett volna-e valóban. Ez világos és ezért voltak még rosszabb perczei is e nyugalomban, melyben dologgal elfoglalni magát nem igen törekedett. Az is bizonyos, hogy a költő e töprengésekről nem tudott. Ő a házas élet egész súlyát érezve, kötelességeinek élt s egész erővel fogott a munkához. Abból a 35 ívből, a mennyit költeményei II-dik kötete gyanánt Emichnek eladott s 1848 folyamán át kellett

* Lauka: *A multról a jelennek.* 143. l.

szolgáltatnia, még sok volt hátra. Alig ért Pestre, már nov. 14-dikéről írták a lapok, hogy nagyszerű víg hőskölteményen dolgozik, t. i. *A táblabírón*,* melynek ekkor kapott folytatásába s úgy látszik, hogy egy általános typust akart Fegyveres Tamásban, a mű fő alakjában rajzolni a táblabírákról, mint a haladás és irodalom ellenségeiről.** Csakhamar abba hagyja e művet, *Bolond Istók*ba kap s novemberben és deczember hava első felében elkészíti. Hősének alakja és semmivel nem gondoló derült, deákos humora és vidorsága, mint azt az általános néphit fölfogja, már 1844-ben érdekelte, egyszersmind magát hozzá hasonlítja. E költeménye hősében valóban magát rajzolja, a mint küzd, csavargó módjára kóborol; de sem derült életnézletét, sem hitét el nem vesztve, végre révbe jut s magának csendes, boldog házaséletet teremt. E jellemrajz nagyon sikerült; ez a vidor szeretetreméltóság tulajdona volt neki is, ha jól találta magát; megvolt ugyanez a rendíthetetlen hite, «hogy míg az ember boldog nem volt, addig meg nem halhat» s bizonyosan joggal szólt így Bolond Istók ajakával, hogy «a kétségbeesés a bűnök koronája»; megvolt ugyanez a komolysága s ér-

* *Pet.-Muz.* IV. 302. l.

** Ugyane typus semmivel sem törődő, közönyös alakját *Pató Pál úr*ban rajzolta ugyanez időben.

zelmessége, melylyel őt bemutatja, a kinek rajza bőven kárpótol az elnagyolt meséért, melyet egy gyönyörű idilli kép zár be. Vad téli éj van, csak egy mécs világít a tanyában, hol boldogan ülnek a tűz körül a nagyapa, Bolond Istók, a menyecske s pár kis pajkos gyermek.

A menyecske fon s dalol; nagyapja
S férje játszik a két fiuval. —
Kinn süvít a tél viharja.... ott benn
Perg a rokka s vígan zeng a dal.... —

Ugyanebben az időben fogamzott meg *Lehel vezér* terve s már nov. 18-dikáról írták a lapok, hogy «nagy népkölteményen dolgozik».* A terv tehát már ekkor készen volt fejében, úgy a mint Aranynak írta 1848 jan. 29-dikéről: «Én most *Lehelt* írom elbeszélő költeményben, röviden, de egész életét Ázsiából az akasztófáig, olyan nyolcz soros alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid». Petőfinek kedvelt hőse volt Lehel; 1842-ben balladát írt róla s 1845-ben egy Béranger chansonjaira emlékeztelő költeményben a boszút dicsőíti, mely Lehel történetéből leginkább kiviláglik. Ez lett volna-e most kezdett né-

* *Pet.-Muz.* II. 48. III. 376. l. Ugyanakkor dolgozott hát rajta, midőn Arany *Toldi estéjét* írta, melynek befejezésére Petőfi őt váltig bíztatta.

pies modorú elbeszélésének is alapgondolata, a megmaradt töredékből inkább sejthetőleg tünik ki. Az bizonyos, hogy a mint írta is Aranynak, nem népies eposzt, csak elbeszélést tervezett, röviden tárgyalva le Lehel életét, kit az első énekben már minden különösebb compositio nélkül öreg koráig rajzol s úgy látszik, az augsburgi boszúló hadjáratra és a hős halálára akarta tenni a fősúlyt. Azonban ez a rész sohasem készült el; sőt általában is lassan haladt vele. Előbb *Bolond Istók* miatt tette félre; majd 1848 jan. havában újra elővette s febr. 10-dikéig megirt belőle 37 versszakot. Ekkor *Coriolanus* fordításába kapván, megint pihentette s végre is csak az I. ének 53 versszaka s a II-dikból 4 szak készült el; a beállott forradalom nem engedte meg a folytatást. Ebben a töredékben érezhető leginkább Arany hatása Petőfire, mely nemcsak a külformán látszik; azonban aligha lett volna nagyon sikerült mű belőle.*

E lázas munkásság idejében fogott hozzá *Coriolanus* fordításához is. A teljes Shakespeare lefordításának tervét 1847 deczemberében Vörösmartyval beszélte meg, ki *Lear király* fordítására

* Elkészítését Arany is sürgette febr. 6-án kelt tréfás költői levelében. (*Hátrahagy. irat. és lev.* III. 130. l.)

vállalkozott. Tudván azonban, hogy Arany már régebben fordította *János királyt* s a *Windsori vig asszonyokat*, őt is belevonta a tervbe, hogy hárman adják a teljes Shakespearet. 1848 jan. 2-án már azt írta Aranynak, hogy *Coriolanus* I. felvonásával e napokban kész lesz; e szerint deczemberben kezdett neki s febr. vége felé kész volt az egészszel. Febr. 10-én már mutatványt küldött belőle Aranynak* s 20-án az *Életképek*ben is kiadott egy részt (V. felv. III. jel.) mutatványképen. Az egész fordítás önálló füzetben is megjelent 1848 máj. 13-dikára a magyar irodalomterjesztő társulat kiadásában** s a czímlapon csakugyan az áll, hogy: Shakespeare összes színművei; angolból fordítják Arany, Petőfi, Vörösmarty, mi ellen Arany utóbb tiltakozott, mert ő egyik fordításával sem volt készen. A zavaros idők miatt csakis

* Egy részt az I. felv. I. jelenéséből, III. felv. II. jelenéséből, III. felv. III. jelenéséből.

** Ez a társaság 1848 elején alakúlt s jan. 16 án kezdte meg működését, ki akarván adni Kölcsey országgyűlési *Naplóját*; de nem történt meg. A Shakespeare-fordításokat is meg akarta venni, utóbb azonban csak kinyomatta s a költségeket a jövedelemből levonva, százalék nélkül árúltatta. Ennek ajánlta föl Petőfi az Arany *Toldi estéjét* is megvételre; de már áprilisban felfüggesztette működését júliusig s többet nem is ébredt föl.

ez a füzet jelent meg.* Petőfi lelkesedését, melylyel Shaksperebe fogott, meg lehet itélni abból, hogy le akarta okvetetlen fordítani még *Romeot*, *Othellót*, *III. Richárdot*, *Athenei Timont*, *Cymbelinet* s talán *IV. Henriket* és a *Téli regét*; de mindezekből csak egy töredéket ismerünk még *Romeo és Júliából*.**

E nagyobb munkákon kívűl számos költeményt írt és feszült figyelemmel kísérte az 1847 nov. 12. óta Pozsonyban ülésező országgyűlés tárgyalásait, a külföldi, hozzánk elhallatszott mozgalmak híreit. 1847 novemberében és deczemberében írta és fordította: *Szép napkeletnek*, *Oh, ne bántsd a költőt* (Moore után angolból), *Őszi éj*, *Bíró, bíró, hivatalod*, *Rózsabokor a domb oldalon*, *Pató Pál úr*, *Egy apához*, *Állj meg feleségem*, *Az éj*, *Okatootáia*, *Mosolyogj rám!*, *A magyar politikusokhoz*, *Feleségem nevenapján* (decz. 10), *Csendes tenger rónaságán*, *Honvágy* (Béranger után francziából), *Czakó temetésén*,

* Czímlap: *Shakespeare* összes színművei. Angolból fordítják *Arany, Petőfi, Vörösmarty*. I. Coriolanus. Pest 1848. Nyomatott Beimelnél. Második czímlap: *Coriolanus*. Fordította Petőfi Sándor. 12°, 182 l. Ára 1 frt pp. — A fordítást az eredetivel összevetve, kritikailag átvizsgálta Haraszti Gyula: *Petőfi Coriolanja* cz. a. *Egyet. Philolog. Közl.* 1889 okt. füz.

** I. felv. I. jel. (*Vegy. műv.* III. k. 133. l.)

(öngyilkos lett 1847 decz. 14.), *Vas-uton, A haraghoz, Kinn a ménes, kinn a pusztán, Még alig volt reggel, Szilveszter éje 1847-ben;* 1848 január havából valók: *A téli esték, Feleségek felesége, Egy könyvárus emlékkönyvébe,** *Adorján Boldizsárhoz,*** *Van-e egy marok föld, Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?, Egy emlék a kórházban* (Moreau után francziából), *Szeretlek én, szeretlek én téged, Minek nevezzelek?,**** *Álmodva,*† *A rab-oroszlán, A jó tanító, A puszta télen, Szerelemnek rózsafája, Ne feledd a tért*

* Szamváld Gyulát, Emich Gusztáv fiatal segédét érti alatta s az 1848 jan. 1-én kiegészített szerződés adott rá alkalmat. (Petőfi: *Összes költ.* III. 719 l.)

** Egy levél kíséretében küldte el 1848 jan. 6-án Adorjánnak, melyben egyszersmind kérte, hogy a mellékelt kemény lapra írjon neki is valamit: «firkants valami hozzád méltót ezen emléklapra, a mi énhozzám szóljon....» (*Petőfi újabb reliqu.* 104. l.) A levél és költemény kézirata jelenleg Ágoston József birtokában. (*Vasárn. Ujs.* 1880. 29. sz.)

*** Midőn *Minek nevezzelek?* cz. költeménye az *Életképek*ben 1848 jun. 25-én megjelent, a *Márczius tizenötödike* ezt írta róla: «Az európai irodalom évek óta ennél kedvesebbet és gyöngédebbet nem mutathat fel». (1848. 88. sz. jun. 26.)

† Utóbb kitörölte az alább idézett *1848* czímüvel együtt. Szerző elolvasásában megjelentek először *Budap. Szemle.* 1890 márcz. füz. és *Pet.-Muz.* II. 74—76. l.

(Moore után angolból), *Hideg, hideg van ott kinn, A völgy s a hegy, Olaszország, Rózsavölgyi halálára,* (jan. 29); febr. havából: *Az országgyűléshez, Anyám tyúkja,** *A tél halála, 1848, Kemény szél fúj, Beaurepaire.* Mindössze e pár költemény; mert e hóban *Coriolanus* foglalta el.

Petőfi itt felsorolt költeményei közül kivált a politikaikra kell itt figyelmet forditanunk, melyek részben az országgyűlési tárgyalásokkal állottak kapcsolatban. Ezek közül *Okatootáia,* melyben Magyarország állapotával gúnyolódik, részben a közös teherviselés elvének a főrendeknél való bukására vonatkozik, mely nov. 29-én került a rendek elé. *A magyar politikusokhoz* czímű decz. elejéről inkább általánosságban beszél a költők hivatásáról s ezek közt a mi költőink érdeméről a magyar nyelv megmentésében, kiket pedig ők lenézni hajlandók. De már *A haraghoz,* a kitörlött *Álmodva* s az allegorikus *A raboroszlán* czíműekben a jövendő sejtelmeiről szól,

* Egy váczi kirándulás emlékét őrzi, melyet szülőihez tett dr. Sass Istvánnal 1848 febr. végén. Szülőinek ugyanis Váczon fogadott lakást s anyja beteges levén, állapotáról alapos meggyőződést akart szerezni; ezért vitte magával Sasst. Barátja valóban megnyugtatta, a mi kitörő jókedvre hangolta a visszautazás alatt. (*Látogatás az öreg Petőfiéknél Váczon. Vasárn. Ujs.* 1884 52. sz.)

a harczokról a haza és szabadság elleneivel, melyeken ő is jelen lesz s a bilincsek összetörésének gondolata, mint *Vas-uton* czíműben, olykor sajátos kapcsolatban is fölmerül lelkében. *Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?* czímű̈ben a szabadságért való harczokat, mint a közeli jövő eseményeit jósolja meg s utóbb márcz. 23-án az *Életképek* azt írta róla, e költeményre czélozva, hogy a költők a világesemények látnokai. Egészen hasonló hangulat fordíttatja le vele Moore *Ne feledd a tért* költeményét. Az ösztönzés, korholás kivált két költeményében nyilatkozik: *Van-e egy marok föld?*, melyben Berzsenyi modorában beszél az elfajúlt utódokhoz és *Az országgyűléshez*, melyben a sajtószabadság megszerzésére buzdítja a követeket, mert ez a szabadságok legelseje, a kezdet kezdete.* Ez utóbbi költeménye az országgyűlés 1848 febr. havi vitáira vonatkozik az adminisztratori kérdésben, mely nagy vihart vert fel a jan. 30-diki királyi leirat következtében s kivált a febr. 5-diki szavazás miatt a leghevesebb kitörések és szenvedélyes harcz szülője lett, mely

* Petőfi itt tökéletesen ugyanazt mondja, mint *Lapok Petőfi Sándor naplójából* cz. utóbb május elején megjelent röpiratában, hol azt írja, hogy «logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót» etc.

csak febr. 29-én lelt végleges megoldást, midőn már a párizsi februári forradalom új és nagyobb vívmányok reményeiben ringatta a lelkeket. Többi költeményei közül *Olaszország* a jan. 6-án Messinában, 12-én Palermoban kitört sziczíliai s a 27-én kitört nápolyi forradalmakat üdvözli s elragadtatással látja közeledni a megjósolt harczok idejét a világszabadság érdekében. Ugyanezt hatásosabban fejezi ki a februári forradalom hatása alatt írt *1848, Kemény szél fúj* verseiben. Amaz szerint már látja a megjósolt nagy itélet közeledését, midőn a nagy Isten vérítéletet tart a szabadságért küzdők és zsarnokok fölött; emebben kéri az Istent, hogy a magyarnak adjon erőt a kenyértörés idejére. Így élt együtt a költő lelke az eseményekkel, melyekben képzeletileg együtt működött a legbátrabbakkal, a legodaadóbbakkal; míg végre rája is fölvirradt a tett ideje a márcziusi napok során.

VII. FEJEZET.

A márcziusi napok.

A reformok iránti élénk érzés a nemzetben. — A párizsi és bécsi forradalmak hatása. — Az ifjúság Pozsonyban és Pesten. — Az Ellenzéki kör s a 12 pont. — Petőfi e mozgalmakban. — Irja a *Nemzeti dalt*. — Az ifjak gyűlése márczius 14-dikén este. — Márczius 15-dikén reggel. — Az egyetemi ifjúság csatlakozása. — A Landerer és Heckenast nyomdája előtt. — Délután a városháznál. — Budán a helytartó-tanácsnál. — Stáncsics kiszabadítása. — A színházban. — A rendreügyelő választmány működése. — A márczius 16-diki kivilágítás. — Petőfi népszerűsége. — A pesti mozgalmak hatása az országgyűlésre. — Petőfi működése a márcziusi napokban: a sajtótörvényben, a népképviseletről szóló törvényben, a 29-diki királyi leirat miatti ügyekben. — A márcziusi ifjúság és Petőfi hangulata a megnyugvással szemben.

Az a törekvés, hogy nemzetünk teljesen szakítson a régi kormányzati rendszerrel, hogy népképviselet és felelős kormány által lássa biztosítva több század óta fenyegetett alkotmányunkat, hogy a népnek az alkotmány sánczai közé befogadásával, az úrbér eltörlésével s más középkori intézmények átalakításával alkalmazkodjék a XIX. század uralkodó eszméihez s feleljen meg a szabad-

ság és haladás általános követelményeinek; röviden, hogy a reform szellemétől minden hazafi át volt hatva már a 40-es évek elejétől és minden oly szólam, mint szabadság, egyenlőség, testvériség, függetlenség, democratia, republicanismus, melyek értelme alatt a szabadság és haladás valamely jelentését sejtették, már csak ezért is kedveltettek s annál nagyobb visszhangra leltek, minél régibb idő óta nélkülöztük a valódi haladást, minél nagyobb volt a kormány ellenállása a reformok iránt: ma már, midőn számos emlékirat került a 48-diki és 48 előtti viszonyokról napfényre, teljesen kétségtelen. Vegyük hozzá, hogy a költők és szónokok által oly hosszú időn a sír szélén alvónak rajzolt nemzet a Széchenyitől hírdetett új eszmék, a jövőben megnyitott nagyszerű távlat jóslatai, az irodalom megújúlt szelleme, Deák, Eötvös eszméi, Petőfi lelkesedése és lelkesítő költészetének hatása és a Kossuth által ragyogón tolmácsolt érzelmek befolyása alatt merész hitre, önbizalomra, sőt elbizakodottságra tett szert; az eszmék nem nyugodt megfontolás, mint inkább mámorító elragadtatás érzelmeivel fogadtattak s annál szebbeknek látszottak, minél általánosabban fogattak fel s mentől radikálisabbak, annál varázsosabbak voltak.

Az 1847/48-diki utolsó diétán, melyen Kossuth szelleme uralkodott, már az ellentállás és köve-

telés a kormánynyal szemben olyan volt, minő 300 év óta még egyszer sem nyilatkozott. Jelölte ez, hogy a régi rendszer és feudalismus maradványai felett a közérzelem már kimondta a halálos itéletet, mielőtt a törvény eltörölte volna őket s az országgyülés nem a vitát, csak az egyhangú döntés alkalmát leste, melyre az ifjúság Pesten és Pozsonyban alig türtőztethető haragos türelmetlenséggel sóvárgott és készült.

Azonban mindezek mellett is kétségtelen, hogy az elhatározó tett nem történt vagy nem így történt volna meg amaz általános forradalmi láz nélkül, mely egész Europát elfogta. Magok a követek, az országgyülés sem hitt sikerében, míg a februári párizsi s a márcziusi bécsi forradalmak nem adták meg az elhatározó lökést. Ezek hazánk gyökeres átalakítását az elméletek teréről egy pillanat alatt, átmenetek nélkül a gyakorlatba tették át; mert készen találták úgy a törvényhozást, mint az ifjúságot, ezt az ugyan törvénytelen, de azért lényeges és abban az időben Párizs példájára mindenütt elismert elemet.

A párizsi februári (22—24) forradalom híre febr. 29-én érkezett meg Bécsbe és márcz. 1-én Pozsonyba. Erre a márcz. 2-diki magán követi tanácskormányok után Kossuth 3-án a kerületi ülésben tüstént föllépett nevezetes indítványai-

val a felelős kormányról, melyeket 4-én az országos ülés is egyhangulag elfogadott s ekkor tartott beszéde a bécsi forradalom kitörésére is lényeges befolyással volt. Ezt némi halogatás követte a főrendek részéről, kik közűl többen Bécsbe utaztak; de a bécsi forradalom megtört minden ellentállást; 14-én d. u. ők is elfogadták a törvényjavaslatot s 15-én külön küldöttség vitte Bécsbe a királyhoz.

Az ifjúság azonban a januári olasz forradalmak hatása alatt már rég azelőtt türelmetlenné vált Pozsonyban és már január havában kimondta, hogy az országgyűlési huzás-halasztással elégedetlen. E nyilatkozat föllelkesítette a pesti ifjúságot is, mely február elején a Fillinger-kávéházban tartott tanácskozásán közös cselekvésre és együttérzésre hívta fel a pozsonyiakat egy Vasvári (Fejér) Páltól fogalmazott levélben; de az erre adott választ, mint akkor hitték, a postán elsikkasztották. Ekkor, márcz. 5-én, megbizták Nyáry Albertet, hogy írjon az «ifjú Magyarország» nevében egy második levelet, mely az egyetértés, összeköttetés és együttműködés «szentháromságát» ajánlja fel a pozsonyiaknak. Ekközben megérkezvén Pestre a februári forradalom és Kossuth indítványának híre, az *Ellenzéki kör* márcz. 9-én, franczia módra, nagy lakomát adott s ezen üdvözölte s helyeselte az átalakulás moz-

galmait. De a lelkesedést nyomban komor hangulat váltotta fel arra a különféleképp magyarázott hírre, hogy a főrendiház a tábla javaslatát tárgyalni vonakodik. Az ifjúság ekkor Francziaországra tekint, Párizsból veszi a példát, s 11-én a Fillingerben elhatározza, hogy mint a párizsi republikánusok a Champs-Élisées-n * tervezték, úgy fognak ők is a Rákos mezején márcz. 19-én (vasárnap) egy demonstrativ reformlakomát rendezni az egyetemi ifjúsággal, a néppel együtt, hogy a «haladás útját» megjelöljék. A meghívott *Ellenzéki kör* «a középponti ifjúság» felszólítására, nemcsak megigérte a részvételt, hanem a haladás legfőbb pontjait is megjelölte, midőn Irinyi József fogalmazásában elfogadta az ismeretes 12 pontot s a hozzá csatolt felhivást, melyhez 13-án az ifjúság is csatlakozott és ugyane nap d. u. az *Ellenzéki kör*ben tartott népgyűlés is elfogadott.**

* A reformlakomák elseje Párizsban tartatott 1847 júl. 9-én, melyet Francziaország városaiban 70 más követett s a forradalom előkészítése ezeken történt meg. Mivel pedig Duchâtel miniszter 1848-ban ezek betiltásával fenyegetődzött, az ellenzék febr. 22-dikére tervezte a fönt említett lakomát, melyet febr. 21-én a kormány csakugyan betiltott s tehát csak terv maradt. (Flathe: *Das Zeitalter der Restauration und Revolution* 1815—1851. 502—3. l.)

** A 12 pontból eredetileg hiányzott a jelenlegi

A reformlakoma tervében és rendezésében, melyre 80 meghívót bocsátottak ki és sok ezer aláírót szereztek, Petőfinek tevékeny része volt s talán az indítvány is tőle eredt, mint ki bárki másnál feszültebben irányozta figyelmét Francziaországra. Ő különben márczius elején nem volt Pesten; túl a Dunán Veszprém-megyében utazott, hol Veszprémben öcscsénél töltött egy pár napot,* a kit visszatérőben látogatott meg.

«Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos-Fülöpöt elűzték s Francziaország respublika!... kiált fel naplójában. Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg e hír szivemet, fejemet, lelkemet, idegeimet. — Vive la republique! — kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop. A mint eszméletemet visszanyertem, egy aggodalom kezdett bántani — a jelszó ki van

XI. pont s a X. pont volt 2 részre szakítva. A XI. pontot Vahot Imre indítványozta márcz. 14-én este az ifjak gyűlésén s ekkor a régi X—XI. pontot egybevonták és betoldták XI-diknek: «a politikai statusfoglyok bocsáttassanak szabadon». A bevezető felhívás a kinyomatott alakban Jókai Mórtól való.

* Petőfi e veszprémi látogatásáról l. Szuper *Naplóját* 63. l. Szerinte a költő «politikai küldetésben» járt ott. Ez világosan későbbi hozzátétel. V. ö. különben Baróti: *P. költ. első krit. kiad.* 35. l.

kiáltva, gondolám, ki tudja, mi nem történt vagy történik, mig én haza érek! nélkülem kezdődjék a forradalom? hah! Nyakra-főre siettem a fővárosba ... reszketve, lélekzet nélkül értem haza ... Általános volt a lelkesedés, de még semmi sem történt ... Nagyot lélekzettem, mint a buvár, midőn a víz alól fölmerül.»

Ez tehát Veszprémben történt márcz. 5-én s 7-én már a fővárosban volt. Naponként részt vett az ifjúság gyűlésein és 13-án megírta a reformlakomára szánva, utóbb legnépszerűbbé vált költeményét, a *Nemzeti dalt.** «Mig én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának».

Márczius 14-én az *Ellenzéki kör* közgyűlést tartott, melyen az ifjúság oly elhatározással jelent meg, hogy, mint Francziaországban tették a reformokkal, úgy itt is követelni fogja, hogy a 12 pontot petitió alakjában a reformlakoma résztvevőinek aláírásával terjeszszék föl egyenesen a királyhoz. Ezt elfogadta ugyan a gyűlés; de Klauzál Gábor indítványára elhatározta, hogy előbb az

* Először így kezdődött: «Rajta magyar»; de Szikra Ferencz, egyik ifjú odaszólt: «barátom, elébb talpra kell állítani a magyart, azután rajta». Erre tette aztán meg a változtatást. (Thallóczy: *Vasváry Pál s a pesti egyet. ifjúság.*)

országban köröztetvén, nagyobb súly kedvéért több 100 ezer aláírást szerez. Ez a halogatás mélyen elkeserítette az ifjúságot, el Petőfit is, ki nem lévén jelen, Jókaitól értesült a határozatról. Az ifjúság esti 7 órakor szintén gyűlést tartott a Fillinger kávéházban, az u. n. közvélemény asztala mellett. Itt hallották meg először 10 óra tájban, hogy márcz. 13-án kitört a bécsi forradalom és Metternich elűzetett. Ekkor vége volt a halogatásnak; Vajda János bezárta az ajtókat, hogy addig nem távoznak el, míg nem határoznak; Vasvári pedig kivonván tőrét, így szólt: «esküszöm a szabadság istenére, hogy mindaddig nem fogok nyugodni, míg a zsarnokság fenéjét gyökerestől ki nem irtottam.» Az esküt az ifjúság ismételte s elhatározta, hogy most már a 12 pont érdekében nem petitionálni, hanem megadásukat követelni fogja.

Az éj nagy részét otthonn Petőfi, neje és Jókai ébren töltötték. Petőfi elveihez híven első kezdetnek a sajtószabadságot tartván, elhatározta magában, hogy másnap ezt fogja sürgetni; ez az ő kötelessége s azzal a tudattal ébredt föl reggel, hogy az nap talán szuronyok előtt fog állani és meghalni. Felesége még bátorította; dicsőségre szomjasan ösztönözte; anyja, ki jelen volt, büszkén nyugodott meg benne.

Korán reggel az ifjak kávéházába sietett. Az

úton Vasvári Pált találván, Jókaihoz hívta. A kávéházba érvén, Bulyovszky Gyulát magával vitte szintén Jókaihoz, a többit arra kérte, hogy várakozzanak s az érkezőket tartsák együtt. A négy ifjú Jókai lakásán megegyezett a sajtó felszabadításában. Erre Jókai és Bulyovszky proclamatiót szerkesztettek a 12. ponthoz, Vasvári és Petőfi fel és alá sétált a szobában. Vasvári tüzes társalgás közben Petőfi tőrös botjával hadonászván, a tőr egyszerre egyenesen Bécs irányába kiröpült belőle. — Jó jel! kiáltottak egyhangúan. A proclamatio elkészülvén, megindúltak s ekkor Petőfi azt kérdé, micsoda nap van ma? — Szerda, felelt egyik. — Szerencsés nap, mondá, szerdán házasodtam meg.*

Mintegy 8 óra volt, midőn az ifjak kávéházába értek, hol azonban még csak néhányan várakoztak rájok. Először Jókai szólt, felolvasta a proclamatiót s a 12 pontot. Mindkettőt elfogadták. Utána Petőfi szavalta el a *Nemzeti dalt* elragadó lelkesüléssel, melynek esküsorait a jelenvoltak lelkesen ismételték. Erre egy darab ideig még várakozván, megindúltak az egyetem orvosi szakosztálya felé; mert azt határozták, hogy sorra járják az egyetemi ifjúságot és csatlakozásra szólítják fel. Az

* Utóbb Vasvári egy beszédében is fölhasználta a költő e megjegyzését.

elébb permetező eső most már szakadóvá lett s egész estig tartott. Az akkori orvosi egyetemhez érvén az Ujvilág-utczába, beszóltak a tantermekbe, mire a tanárok közűl Csausz Márton és Schordán szó nélkül, a többiek némi vonakodás után abba hagyták az előadást. Az ifjak az udvarra tódultak, hol Jókai székre állva, még egyszer elolvasta a proclamatiót s Petőfi újra elszavalta a *Nemzeti dalt*, melynek végszavait a nagyszámu ifjúság itt is lelkesen utána mondta.

Pesten épen országos vásár volt. Az ifjak vállalkozása magával ragadta a tömeget és zajosan követte őket a mérnöki egyetem felé. Itt a tanárok be sem várva őket, eltávoztak s az ifjúság itt is csatlakozván, a jogászokhoz és bölcsészekhez vonúltak a szeminárium épülete elé, hol már várták őket az előadások között Vidács János III. éves jogász által föllelkesített hallgatók. Itt a kar dékánja elébök állva szól: «Uraim, a törvény nevében kényszerítelek benneteket». Szavait azonban óriási zsivaj nyomja el, a hallgatók kitolúlnak az emberekkel telt térre. Itt először Vidács szólt, elmondván, hogy tanáraik eltiltották őket a reformlakomában való részvételtől. Kaczagás és boszankodó lárma hangzott fel. Jókai ismét felolvasta a proclamatiót, Petőfivel elszavaltatták a *Nemzeti dalt*. «Mindkettőt fanatikus lelkesedéssel fogadták, s a refrainben előjövő esküszünk-öt mindannyiszor

visszaharsogta az egész sereg, mely a téren állt.» (Petőfi.)

— «Most menjünk egy censorhoz, és vele irassuk alá a proclamatiót és a nemzeti dalt»! kiáltott valaki.

— Censorhoz nem megyünk, feleltem; (írja Petőfi) nem ismerünk többé semmi censort, el egyenesen a nyomdába. — Mindjárt beleegyeztek és követtek.

Ekkor már a tömeg és az ifjúság látván, hogy sem Lederer, az akkori várparancsnok Budán, sem a Károly-kaszárnyából a katonaság nem mozdúl, vérszemre kapott s kiáltások hangzottak, hogy a censorokat föl kell akasztani. Vidács csillapító beszédére azonban a Landerer és Heckenast-féle nyomdához indúltak, mely a hatvan-utczai Horváth-házban legközelebb feküdt. Jókait, Vasvárit, Petőfit és Vidácsot kiáltották ki küldötteknek, hogy a sajtót lefoglalják. Rögtön megtették a nép nevében. Landerer az eshetőségekre figyelmeztette őket; de az ifjak elvállalták a felelősséget s a nyomdát a nép védelme alá helyezték. Ez 10 óra után történt. A proclamatiót és a *Nemzeti dalt* azonnal szedni kezdték; * Jókai

* A 12 pont szedője egy Potemkin O. K. Alfonz nevű nyomdász csak nem rég halt meg 1891 júl. 7-én. (*Pet.-Muz.* IV. 159. l.) Az a történelmi nevezetességű

kilépett s jelentette a történteket. Utána beszéltek Vasvári Pál, Bulyovszky Gyula és Degré Alajos, ki vidékről csak épen ekkor érkezett meg. Petőfi közóhajra megint, már negyedszer, elszavalta a *Nemzeti dalt*, riadó lelkesedés közt s a tömeg fölemelt ujjakkal dörögte utána az esküt. «A dicsőített fiatal népköltőben itt, ezernyi sokaság előtt, szabad ég alatt, bátor homlokával s eltökélt arczkifejezésével, írja egy lelkes tanú, egy őskori látnokot képzeltünk magunknak, ki rabigába vert honfiait, véreit lánczaiknak összetörésére szólítja fel s ösztönzi — s hozzáképzeltük a halhatatlanság örökzöld borostyánjait halántékira!» Utána megint Irinyi József, aztán Egressy Gábor, Irányi Dániel, Vidács szóltak és valaki németül is beszélt. Fél 12 óra tájt a szabadsajtó első termékeit, a 12 pontot és a *Nemzeti dalt* Irinyi mutatta be a népnek, azt mondván, hogy bárminő szabadsága lesz is a magyarnak, már pedig most az alkotmányosság engedte jogokat mind meg kell nyernie, az a dicsősége mindig megmarad, hogy a legnevezetesebbet, a sajtószabadságot, magunk vívtuk ki magunknak. Nemsokára a *Nemzeti dalt* és a proclamatiót, az utóbbit rögtönzött német fordításban is, ezrenként osztották szét s a vezetők d. u. 3 órára

sajtó, melyen a *Nemzeti dalt* nyomták, a Franklin-társulat nyomdájában ma is megvan. *P.-M.* VII.

a muzeum terére népgyűlést hirdetvén, egy óra tájban a közönség csendesen eloszlott. Az egész oly nyugodtan folyt le, hogy a *Pesti Hirlap* szerint «még sétabotok is csak gyéren valának láthatók.»

Petőfi és pár társa innen a szépirodalmi és politikai lapok szerkesztőségeibe mentek, felkérvén, hogy lapjaikat ezután czenzura nélkül nyomassák; d. u. a 12 pont és a *Nemzeti dal* egy példányát elvitték Kubinyi Ágostonhoz, a nemzeti muzeum igazgatójához, hogy ezeket, mint a szabadsajtó első termékeit örök emlékül tegye el a levéltárba.

A délutáni népgyűlésre több ezeren jelentek meg, hol a két nyomtatványt magyar és német nyelven újra ezerenként osztogatták. Közhatározat szerint innen a városházához mentek, hogy a közgyűlés a polgárság nevében is fogadja el a 12 pontot. Itt a nép betódúlt a tanácskozó terembe, mint Párizsban; Nyári Albert, Jókai és Petőfi szóltak a nép nevében, melyekre Kacskovics Lajos főjegyző és Rottenbiller Lipót alpolgármester kijelentvén a csatlakozást, Szepessy Ferencz polgármester nyomban aláírta a 12 pontot s Rottenbiller az ablakból fölmutatta a népnek. Egyszerre az a hír terjedt el, hogy katonaság jön; senki sem ijedt meg; többen «fegyvert» kiáltottak. Szerencsére, a hír nem volt igaz.

Kétségbevonhatatlan, hogy még ekkor is egy szakasz gránátos az egész mozgalomnak véget vethetett volna; de a katonai beavatkozásért a felelősséget sem gr. Almásy, a királyi kamara elnöke, sem Lederer katonai parancsnok magokra venni nem akarták s tekintve a bécsi eseményeket, bizonyosan igazok is volt. A tanácskozás tehát a városházán akadálytalanul folyhatott tovább. Rögtön választottak egy rendre ügyelő választmányt, melynek tagjai lettek: Egressy Sámuel, Gyurkovics Máté, Irányi Dániel, Irinyi József, Kacskovics Lajos, Klauzál Gábor, Molnár György, Nyári Pál, Petőfi Sándor, Rottenbiller Lipót, Staffenberger István, Tót Gáspár, Vasvári Pál.* Elhatározták, hogy a 12 pontot, mint Pest városa óhaját, egy küldöttség vigye az országgyűlés és király elé, azzal a kívánsággal együtt, hogy az országgyűlés Pestre tétessék át; továbbá, hogy a helytartó tanácsnál tüstént sürgessék a sajtószabadság hivatalos elismerését, Stáncsics Mihály politikai fogoly szabadon bocsátását,** a katonaság beavatkozásának megtiltását; mert a város maga ügyel föl a rendre.

* Másnap Jókai és Emődy Dániel is tagok lettek s a választmány folyton kiegészítette magát, míg tagjai száma 60-ra ment. (*Pet.-Muz.* V. 91. l.)

** 1846-ban kiadott *Népkönyv* és *Józan ész* munkáiért volt fogva.

A küldöttség 1/2 5 óra tájt indúlt el Budára a helytartó tanácshoz, mely Zichy Ferencz ideiglenes elnöklete alatt ülésezett s mindhárom pontba tüstént beleegyezvén, «a rab-írót diadallal hozta át a tömérdek sokaság Pestre», a nemzeti színházhoz, honnan a kifáradt Stáncsics pihenőre tért, a sokaság pedig beözönlött a szinházba. Itt ez estve közkívánatra *Bánk bánt* adták; de e jelenetre felbomlott az előadás; a színészek nemzeti színű kokárdákkal kiléptek a színpadra s a zenekar a Rákóczi-indulót harsogtatta. Ekkor Egressy, mint Petur bán előlép s kérdi, hogy folytassák-e az előadást, vagy a közönség az Erkel *Hunyady László* operájának kedveltebb dallamait kívánja-e hallani? A közönség a Marseillaiset követelte. A színházi kar elébb ezt, azután pár áriát énekelt a *Hunyady László*ból; majd Egressy egyszerü fekete magyar ruhában a *Nemzeti dalt* oly hatással szavalta el, hogy a közönség nyomban megismételtette s «annak eskütartalmu szavait . . . itt is fölemelt ujjakkal s öröm- és magasztos lelkesüléstől áthatott arczczal utána dörgé», mire az énnekkar Egressy Béni, frissen, még az nap szerzett dallama szerint el is énekelte. Utána Füredy népdalokat dalolt, rá a kar a Szózatot és Hymnuszt énekelte el. A közönség még Stáncsicsot akarta látni, de Jókai jelentvén, hogy fáradt és beteg, nem je-

lenhet meg, a Rákóczi-induló mellett nyugodtan eloszlott.*

* A márczius 15-diki eseményekre az egykorú lapokon kívül a legjobb források: *Lapok Petőfi Sándor naplójából* és Petőfi más jegyzetei. Ezek mellett egykorúaktól: Birányi Ákos: *Pesti forradalom.* Pest. 1848.— *Magyarország ujjászületése.* (Névtelen) Budap. Geibel K. tulajd. — Zerffi Gusztáv: *Márcz. 15-ike 1848-ban Pesten.* — U. ő. *Der 15-te März 1848 in Pest.* — Kléh István: *A pesti forrad. tört. 1848.* — Nyári Albert: *A magy. forrad. napjai.* 1848. Ez 12 füzetre volt tervezve, de csak kettő jelent meg Vasvári és Bulyovszky Gy. arczképeivel. Az ifjúság ezt fogadta el hitelesnek; de nem az. Nyári nem volt mindenütt jelen s az egész feltünően bombasztikus. — Főképen őt használta, idézte Thallóczy: *Vasvári Pál s a pesti egyet. ifjúság 1844—1848/9.* Budap. 1882. cz. művében. — A Thallóczy előadása s általán is az ismert adatok ellen czikksorozatot írt Hamary Dániel, mint volt szemtanú, a *Hazánk*ban (V., VI. 1885, 1886) számos helyreigazítással. Ezek közül említésre valók főleg a következők: A márcz. 14-diki esküjelenet nem történt meg, csak elhatározták, hogy másnap 8 órakor a 12 pontot városszerte proclamálják. A határozatot Petőfi mondta ki; de az ifjúság nagyobb része, maga Vasvári is, aggódtak s általában balsejtelem uralkodott rajtok, a vezetőkön (Petőfi, Jókai) kívül. Másnap reggel az ifjúságnak csak kellett volna 8-ra a Fillingerbe gyűlni, de 8-kor még csak 6-on voltak (Petőfi, Jókai, Bulyovszky, Sebő Antal, Gaal Ernő, Hamary Dániel), s Jókai itt a proclamatiót nem olvasta fel és Petőfi sem szavalt; a Vasvári tőrös históriája nem igaz; Sükei nem volt ott, sőt Vasvári is csak a nyomdánál

Ezalatt a kiküldött választmány majdnem reggelig ülésezett s e miatt Petőfi a rá nézve oly kitüntető szinházi előadásnak nem lehetett tanúja. Még ez ülésből e napról keltezve két hirdetést adott ki, melyek alatt a költő aláírása is olvasható. Az egyikben röviden közli a történteket, a szükséges intézkedéseket, a sajtóra felügyelő

csatlakozott hozzájok. — A hat ifjú várt egy negyedórát, nem jött senki (!?). Ekkor elindúltak először a jogi, azután az orvosi egyetemhez s a jogászok előtt szavalta el Petőfi először a *Nemzeti dalt* és olvasta fel Jókai a proclamatiót. Egyebekben előadása körülbelől megegyezik a többiével. Így Hamary. Látható, hogy előadása sokban gyökeresen ellenkezik az egykorú lapok és Petőfi följegyzéseivel és tagadja olyan események megtörténtét is, melyeknél jelen nem lehetett (pl. a tőrös história.) Oly nagy távlatból némelyeket ő is elfeledett. Ezért, de mert Petőfi közvetetlen előadásában kételkedni egyáltalán nincs ok, mi inkább őt s az egykorú lapok adatait követtük, melyeket emlékiratok, naplók is támogatnak s hallottuk élőszóval is előadva egykoruaktól az eseményeket. (V. ö. Jókai számos adatát, Degré: *Visszaemlékezések* etc. etc.) Hamary azt is tagadni látszik, vagy legalább is nem említi, a mi márcz. 15-én d. u. a városházán történt, pedig ahhoz kétség valóban nem fér, egykorú lapokban bőven le van írva. Viszont nem ismeri (vagy nem említi) e nap fentebb előssorolt irodalmát sem. (Részletesebben l. Ferenczi Z.: *Petőfi a márcziusi napokban. Pet.-Muz.* III. 4—6. sz. 192., 257., 321. l. s IV. 10. l.)

bíróságot; a másikban jelzi a polgárőrség megszaporítását 1500 emberrel, a hová belépésre felhívja a polgárságot s egyszersmind márczius 16-dikán estére elrendeli a város kivilágítását. Márczius 16-án is lázasan folytatta működését: megválasztotta a Pozsonyba és Bécsbe menendő küldöttséget, felszólította ehhez csatlakozásra a városi tanácsot, küldöttséget indított a 12 pont elfogadása végett a budai tanácshoz és közgyűléshez, intézkedett a sajtóbíróságról, fogadta a budaiak küldöttségét, beosztotta a polgárőrséget laktanyák szerint, felvett bele 500 egyet. hallgatót, intézkedett, hogy ezután a nép kizárásával folytathassa üléseit.

Este 7 órakor fényben úszott mind a két város; a rögtönzött világítást fényessé tette a lelkesedés. Az útczákon körmenetek vonúltak végig, a házakról nemzeti lobogók lengtek, az erkélyekről díszbe öltözött hölgyek virágokat, szalagokat, kokárdákat dobtak alá, a színházban megint szavalták és énekelték a *Nemzeti dalt*. Emich könyvkereskedése fölött Petőfinek kivilágított képe függött, alatta egy sajtó, melyen «szabadság, béke, egyetértés» szavak voltak olvashatók. Landerer és Heckenast díszmagyarba öltözve mintegy 100 tagból álló nyomdaszemélyzetöket kék vászonzekében, fejükön piros, fehér, zöld papirsüvegekkel, ezerektől kísérve vezették végig

az útczákon. A menet megáll az *Ellenzéki kör* ablakai előtt s megpillantván a költőt, ovátióval szólásra hívja fel, a ki rekedten és fáradtan csak pár szóval fejezi ki háláját a közönség éljeneire s biztosítja őket, hogy mindig a szabadság zászlója alatt fogják látni.

A költő e két nap alatt a népszerűség legmagasabb pontjára emelkedett; politikai hatalomnak kezdték nézni, a lelkesedett nép vállain áll, mely hallgat rá és hisz benne. Költeménye, a *Nemzeti dal*, a 12 ponttal együtt bejárja az ország minden magyar városát, melyek csatlakozásukat jelentik a mozgalomhoz, lenyomatják és osztogatják a költeményt, mely csakhamar a magyar Marseillaise nevet nyeri; háromszor is németre, majd francziára fordítják, néhány nap alatt hat dallam jelenik meg róla, képekkel illusztrálják * s az ő neve forog minden ajkon. Poli-

* A *Nemzeti dal* számtalan kiadásai közül ma már nem mindenik ismeretes. Budapesten legalább 3 kiadásban sok ezer példányban osztatott szét; lenyomatták továbbá Pozsonyban, Győrött, Székes-Fejérvártt, Szegeden (a 12 ponttal együtt), Kolozsvártt (3-szor is), Deésen. Márczius 18-án Rottenbiller indítványára a rendre ügyelő választmány 10 ezer példányban osztatta szét s e napon felesketvén a pesti polgárőrséget a Szabadságterén (Városháztér), Kacskovics Lajos újból elszavalta «s a nagy esküt ismét ezeren hangoztaták». Egy példá-

tikai népszerűsége pedig egy pillanatra Pozsonyban megdöbbenést okozott. Ugyanis márczius 16-án feljutván oda a pesti események híre, azt beszélték, hogy Rákoson 30 ezer pór áll fegyverben Petőfi és Jókai vezérlete alatt s kikiáltatták a respublicát. Némelyek az irányadóbbak közül megbízták Kuthy Lajost, hogy puhatolja ki Petőfi jövő terveit a forradalomra nézve és csillapítsa őt. Kuthy valóban még márczius 16-dikáról írt Petőfinek, felhíván arra, hogy addig is, míg időt nyerhet a miniszterelnök «minden elveink» életbeléptetésére, írjon csillapító költeményeket a nép számára. Utóbb, mint Jókai írja, személyesen le

nyát, a legelsőt, mely a sajtó alól kikerült, Petőfi Aranynak küldte el, melyet Arany utóbb 1863 karácsonján Petőfi Zoltánnak adott s jelenleg a nemz. muz.-ban van Pesten. Németre fordította Zerffi Gusztáv: *Der 15-te März* röpiratában, (*Pet.-Muz.* IV. 251. l.), ugyanez megjelent a *Pester Zeitung*ban is (1848 márcz. 19), megjelent még márcz. 15-én röplapon németül Hoffmanntól (*Pester Zeit.* 1848 márcz. 18). V. ö. *Pet.-Muz.* V. 36. l. Francia fordítása ugyanakkor állítólag szintén megjelent. Zenét írtak hozzá: Egressy Béni és Szerdahelyi József márcz. 15-én, Kálozdy János a *Pesti Divatlap* részére (melléklet a 22. számhoz), Földényi Frigyes (előadták ápr. végén a nemz. színházban), Hajdu László 1848 májusában, (U. ő tőle egy másik a Rózsavölgyi *Honfihűségé*vel «összealkalmazva») végre Veres Pista czigányprimás. Ujabban is többször zenére téve. (*Budapesti Hirlap.* 1891 73. sz.)

is utazott Pestre Petőfihez, ki már sejtette jövetele okát. Itt Kuthy szokásos szeleburdiságával mindent össze-vissza kérdezett s közben, mintha csak szórakozottságból tenné, turkált a költő íróasztalán, ki nyugodt sarcasmusával így szólt: «Tudod, kedves barátom, jőjj hozzám máskor, most a feleségemre várok, a kinek légyottot adtam». Kuthy elértette, nem tért többet vissza; de Petőfit kikiáltották bolondnak.*

A pesti tulzó hírek nagyítása az országgyülést még nagyobb sietésre ösztönözte. Alig tért vissza Bécsből az országos küldöttség márcz. 17-én, már 18-dikán permanens ülésben tárgyalta le alapelveiben az úrbér eltörléséről, a közteherviselésről, a papi tized eltörléséről szóló törvényjavaslatokat s egyszersmind a fővárosi izgatottság megszüntetésére 22 tagú küldöttséget indított Budapestre, mely jelentse ki, hogy a főváros kívánatait törvénybe fogja rövid idő alatt igtatni, tehát a csend és nyugalom fentartására kéri. Ezek az intézkedések mindenesetre a hallott hírek hatását mutatják s Petőfi utóbb épen az ő nevéhez kapcsolt fenyegető hírnek tulajdonította, hogy a rendek a robotot eltörölték, mely állítás azonban e formában nem fogadható el;** csak annyi áll,

* *Pet.-Muz.* III. 169. l.

** Nem fogadható el azért, mert az urbér megszün-

hogy az úrbér eltörléséről szóló törvényt még márcz. 14-én bizonyos váltság kapcsán szándékozott az országgyűlés megoldani s a márcziusi napok és a költő csak az állami kárpótlás utóbb elfogadott formájára hatottak.

tetését már márcz. 14-én elhatározta az orsz. gyűlés és Szentkirályi M. meg is bízatott a törv. fogalmazásával. (L. e napról: *Nyilatkozata a követi karnak küldőihez.*) Sőt 15-én d. e. 8—10-ig már az állami kárpótlást is elvben a ker. ülés elfogadta s ezt a törvények kidolgozására kiküldött választmányhoz áttette. A pozsonyi küldöttség 19-én d. e. számolt be Pest közönségének küldetéséről. Az urbér eltörléséről szóló törv. meghozását ekkor is hangsúlyozta, melyet a 18-ki esti ülésen már a főrendek is csekély módosítással elfogadtak. Miféle hírek keringtek a főrendek ez és más tárgyban való ellenkezéséről Pesten, nem tudjuk, de ezek hatása alatt lett, noha csak szűkebb körben, ismertté Petőfi *A mágnásokhoz* cz. költeménye, melynek az Egressy Gábor szavaló könyvében levő másolat szerint eredeti czíme *1848 márcz. 11*, s e szerint még a márcz. 15-diki napok előtti időből való. (Baróti: *P. költ. első krit. kiad.* 6. és 44. l.) Ezt az ifjak körében föl is olvasta, de többek kérésére megsemmisítette. Újabban Békésy Károly közölte az erd. muz.-ban talált kéziratról (*Üstökös.* 1872. 12. sz.) L. még Jókai: *Az én kortársaim.* (U. ott 7—12. sz. és *Életemből* I.) Akkoriban csak Sükei Károly tudta, írja Jókai, mert ő egy hallásra meg bírta tanúlni. Két első sorát Széchenyi egyszer idézte tréfásan a főrendiházban. Megemlítendő itt, hogy Pest városának küldöttsége valami csodálatos véletlen folytán szintén

Egészben, ha bizonyos az, hogy hatásra, ha nem Pozsonyra, de Bécs felé szükség volt, az erre való törekvés Petőfinél nem hiányzott. A márcziusi napok alatt a szó valóságos értelmében mámorban élt; szeme előtt a franczia nagy forradalom jelenetei játszódtak le s vele együtt a nekimelegedett ifjúság mindenben utánozni akarta azt, a mi Francziaországban csak imént is a februári forradalom alatt lefolyt és a költő nem kevélység nélkül említi, hogy az ifjúságnak a márcz. 15-diki nagy napon vezére ő volt. Lelkesedésében a pesti rendre ügyelő választmányt comité du salut public-nek nézte s a köztársaság eszméje és lehetősége fogamzott meg lelkében, mint a valódi

18-án reggel indúlt Pozsonyba Kálóczy Károly vár. tanácsos vezetése alatt s 19-én délben fogadták a rendek, de csak kerületi ülésben. A szónok Hajnik Pál volt. (Kerületi ülés elnöke gr. Széchenyi István). Hajnik beszédére Kossuth felelt, melyben a párizsi sectiók uralmára s a tömegek benyomulására az országházba czélozván, azon éles szavakat mondta, hogy Buda-Pestet az ország szívének elismeri, de uránák nem; ez csak a nemzet maga, mely mindent, kinek olyan uralkodás jutna eszébe, «letiporni tudna» jogainak, hivatásának s rendeltetésének érzetében. E szavak Budapesten rosszalást keltettek; Nyáry Pál, a márcziusi napok egyik fő mozgatója, sohasem bocsátotta meg ezt Kossuthnak, Petőfi pedig nem tartotta valódi democratának. (*Pet.-Muz.* IV. 9—20. l.)

czél, melybe a francziák csak nem rég, némileg akaratlanúl is belementek.

Épen ezért tevékeny részt vesz a választmány ülésein s noha már 18-án sajnálattal látta, hogy neve a sajtóbíróság névsorából több jelentéktelen név mellett hiányzik, még pedig nem számítás nélkül maradt ki, nem kedvetlenedék el.* Ezért az állandó polgári foglalkozásért az üléseken, a költészetet is elhanyagolja, egész márczius második felében csak 5 költeményt ír.** Ő indítványozza 18-án, hogy a Hatvani-utczát Szabadsajtó-utczának, a Városháztért Szabadságtérnek, az Egyetemtért 15-ik márcz. terének nevezzék el, melyekhez az ifjúság, ugyancsak az ő indítványára hármat csatol: a Fillingert Szabadság-csarnoknak, Forradalmi csarnoknak, az Uri-utczát Diadalutczának s a Horváth-házat Szabadsajtó-udvarnak nevezte.

A márcziusi napok eseményeiből különösen háromban vett tevékenyebb részt: a sajtó- és a népképviseleti törvény tárgyalásában s azon királyi leirat ügyében, mely szerint a király külön

* Ellenben márcz. 21-én Pestmegye beválasztotta abba a bizottságba, melynek feladata volt a megyei nemzetőrség szervezése. Ebben századosi rangja lett. (*Pet.-Muz.* IV. 23. l.)

** *15-dik márczius, 1848, A szabadsághoz, Bordal, Föltámadott a tenger, A királyokhoz.*

pénz- és hadügyminisztert nem akart megerősíteni.* A sajtótörvényt márcz. 20-án fogadta el az országgyűlés, mely sok tekintetben reactionarius szellemű volt s 22-dikére Pestre érkezvén, a választmányban heves tárgyalásra adott okot, melyben Petőfi is részt vett, ki, mint láttuk, épen a sajtószabadságot tekintette a szabadságok elsejének. A nézet az volt, hogy az országgyűlés részéről ez márcz. 15-dike elleni reactio. Ekkor Pulszky Ferenczet futárként küldték Pozsonyba a miniszterelnökhöz, hogy sürgesse a törvény visszavonását, melynek egy példányát d. u. a Szabadságtéren elégették. Pulszky 25-én érkezett vissza s nyilt gyűlésen számolt be az eredményről a Szabadságtéren, hogy a törvényt megfelelő szellemben módosítják és még január végén készülvén, reactiónak nem tekinthető.

A népképviseletről szóló törvényt a választmány márcz. 26-án tárgyalta. Benne különösen a magasnak talált census és az keltett megütközést, hogy a nemesség qualificationak van kimondva, mely pedig a régi kasztrendszerre emlékeztetvén,

* Jellemző egy más felszólalása is, midőn a pesti német polgárok a zsidók beállását a nemzetőrségbe nem akarták tűrni. A választmány azonban márcz. 17-én elrendelte fölvételöket. Petőfi hevesen kikel a német polgárok ellen. L. *Lapok P. S. naplójából*, márcz. 20.)

a márcz. 15-én proclamált elvekbe ütközik. Petőfi, ki beszédében föl akarta Pozsonyba izentetni, hogy a tízparancsolat valamely pontját e módosítással hirdessék ki: tiszteljed a jogegyenlőséget, hogy *hosszú életű* lehess e földön: annál hevesebben beszélt e pontok ellen, mert míg a választási jog széles alapra fektetését democraticus szellemünek tartotta, más részt Francziaországban a februári forradalmat megelőző mozgalmak épen a Thiers-féle választási census leszállításából, sőt a mások által emlegetett általános szavazatjogból indúltak ki. Végre valóban a választási jog kiterjesztésében állapodtak meg s ennek követelésére Degré Alajost küldték követnek Pozsonyba.

Az a hír, hogy a király a fölterjesztett miniszteri névsorból a had- és pénzügyminisztert megerősíteni nem akarja, márcz. 27-én kezdett Pesten terjedezni. A választmány e tárgyban még e napról azonnal felhivást adott ki s d. u. 5 órakor a muzeum előtt népgyűlést tartott, melyen Vasvári, Perczel és Petőfi nagy lelkesedés közt tartottak szónoklatokat. Egyszersmind a választmány újabb fegyverkiosztás mellett szaporítni kezdte a nemzetőrséget. A márcz. 28-án kelt királyi leírat az elterjedt híreket igazolta; ennek következtében gr. Batthyáni Lajos 29-én leköszönt, a nádor pedig kedvező válasz kieszközlése végett Bécsbe utazott. Pest ezalatt viharos jeleneteket élt át.

Márcz. 28-án éjjel a nemzetőrök a Dunán 31 mázsa lőport foglaltak le; a központi választmány pedig Farkas Jánost és Perczel Mórt Pozsonyba küldte, hogy a minisztereket hívja Pestre; mások a pragmatica sanctio fölbontását s a választmánynak nemzeti conventté alakulását indítványozták, úgy hogy a mérsékeltebbek alig bírták kivinni a királyi leírat bevárását. Végre megjött márczius 30-án esti 10 óra tájban, melyet népgyűlésen azonnal felolvastak a Szabadságtéren. Hallatára óriási lett az elkeseredés és dűh. Petőfi s a többiek fegyverre szólították a népet, mely csak nehezen csillapodott le az országgyűlés erélyes határozatának és a nádor igéretének felolvasására. Petőfi e napok izgalmai alatt írta *Feltámadott a tenger* és *A királyokhoz* cz. költeményeit, mely mindkettő olyan volt, mint a vészharang zúgása. Ez utóbbit másnap már röplapon kinyomatva árúlták s hangja egyszerre bámulatot és megdöbbenést ébresztett. Másnap d. e. a választmány egy új, erélyesebb proclamatiót szerkesztett s ezt d. u. 5 órakor a muzeum előtt Petőfi magyar és Irányi német nyelven fölolvasták a mintegy 15 ezernyi sokaságnak. Az ifjúság s a hozzájok hajlók közűl sokan a republicanismus jeléűl karjaikra vagy fövegjeikre a nemzeti szín helyett vörös szalagot kötöttek, mint Párizsban az anarchisták, mi még növelte a békésebb hajla-

múak rémületét a bekövetkezhető eseményektől. Mikor Pesten ezek történtek, Pozsonyban márczius 30-án éjfél után 1 órakor már ismeretes volt a 30-dikán kelt kedvezőbb s a nemzeti követelményeket jórészben kielégítő második leírat; Deák, Eötvös, Kossuth azonnal ki is jelentették, hogy ez alapon belépnek a kabinetbe.

Másnap, 31-én délutánra Farkas János, a pozsonyi futárok egyike, visszatért Pestre, hol az izgatottság a legmagasabb pontján állt s jelezvén a kedvező leírat megérkeztét, jelentette, hogy Perczel és Eötvös hozzák magokkal az újabb királyi választ. Éjfélkor érkeztek meg. A sokaság ébren várta őket s fáklyavilágnál meghallgatván a leíratot, részben megnyugodva, részben fontolgatva oszlott szét. Másnap ápr. 1-én d. e. a nép részvétele mellett a megye házánál tartott megyei választmányi ülésen Nyáry Pál indokolt beszédben ajánlta a leírat elfogadását, mint olyat, melyen önálló magyar miniszterium kormányozhat. Hosszabb vita után általános lett a megnyugvás. Végül, mond Bulyovszky, Petőfi emelkedett föl a nép közül s tompa hangon ezeket mondá:

«Láttam remegést, láttam sápadt arczokat, nem szeretném továbbra is így látni nemzetemnek fiait, — azért most lekötve kardomat, elnyugtatom, de össze nem töröm» ; — s erre 12 órakor az elfogadtuk amenével oszlott el a tömeg, meg-

könnyebbülve, hogy nem kellett a polgárháborút választania. Ugyanazon nap d. u. a pestvárosi középponti választmány, 5 órakor pedig a népgyülés is megnyugodván a leiratban, a csend általános lett.

Azonban Petőfinek e megnyugvás nem tetszett, az ifjúságnak sem, mely lassanként e napok során a cselekvés teréről leszoríttatott. Tulajdonképen Petőfi a forradalmi hangulatban csak márcz. 18-ig érezte jól magát, míg t. i. Batthyáni miniszterelnök lett. Ez az esemény, valamint az országgyülés szabadelvű nyilatkozata a reformok iránt, egyszerre végét vetette Pesten a forradalmi láznak. Az országgyülés minden követelés előtt szótalan hajolt meg; sőt elöljárt minden szabadelvű törvény egyhangú elfogadásában. Ellene működni, iránta bizalmatlankodni nem volt ok s midőn Egressy fölvetette a választmányban, hogy minő a viszony e közt és az országgyülés közt, mint szükségtelen megoldásra, senki sem gondolt. Mikor pedig a király a második leiratban már kielégítette legalább a főbb várakozást, az ellentállás szüksége elmúlt itt is; a hangulat béküléken volt, a vörös szalagos ifjakat megtámadták,* a republicanusokat, kik ezzel tüntettek,

* A választmánynak ápr. 9-én külön felhívást kellett közzétenni, hogy a veresszalagosokat a polgárok ne bántalmazzák.

rossz szemmel nézték s ezért az ifjúság elhatározta, hogy a cselekvés teréről lelép. De Petőfi ápr. 1-én keseredett szívvel mond búcsút a lázas hangúlat és cselekvés aranynapjainak. Keserűen panaszolja, hogy e forradalmi tűzben két hétig kelle várni a nemzetnek a királyi szó beváltására. «Ily dologra sírva fakad a nemzetméltóság, és azt mondja: szégyen reánk!.... Szégyen, igen is, de e szégyen nem illeti az ifjúságot. Ne keveredtek volna csak jámbor, békés Lafayettek közénk, hagyták volna azokra az ügyet, a kik kezdeni mertek, nem esett volna e csorba dicsőségünkön!.... Meglehet, hogy vér folyt volna, de ti vérontás nélkül akartok átalakulni? Isten segítsen, hanem semmi sem lesz belőle».... «Most hát oszoljunk szét, ifju barátim, kik a két heti nyilvános életben oly bátran és oly csüggedetlenül működtetek, a mint csak ohajtottam, Isten veletek, a forradalomnak vége van.... de nem, a forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt.... a viszontlátásig!»

Ez a leszoríttatás a cselekvés teréről sokáig fáj a márcziusi ifjúságnak, mely többé nem is jutott szerephez; mert mint Vasvári találóan mondta utóbb: «A középponti ifjúság egyetlen egy hibát követett el. Tovább akart menni a tények mezején, mint mennyire nemzetünk el volt készülve». Valóban, a miniszterium megerő-

sítésével a közvélemény az egész hazában úgy gondolkozott, hogy ezzel vége van a forradalomnak s a forradalom szükségének is. A közvéleménynek vég volt az, a mit az ifjúság csak kezdetnek tartott, a melynek valódi végczélja volt vér árán is a respublica. Ezért nevezi őket Petőfi egy ápr. 16-án megjelent versében «megkötött szárnyú sasok»-nak, míg magát a tüzes lóhoz hasonlítja, mely ott benn fecsegő gazdájára prüsszögve és tombolva vár.

Azonban az ifjak legnagyobb része alkalmazkodott a körülményekhez. A főbb szereplők legtöbbje a miniszteriumokban vonúlt meg, mandátumhoz egy sem tudott jutni: Jókai szerkesztő maradt és miniszteriális, Vasvári szabadcsapatot szervezett s az erdélyi havasokban az oláhok ölték meg; többen nemzetőrök lettek és majdnem mind elhallgattak; beolvadtak nézeteikkel az általános hangulatba. Petőfi nem. Ő szent meggyőződéssel és a legszélsőbb republikánus szellemben hirdette tovább eszméit, nem gondolva meghallgatással, nem, népszerűsége elvesztésével, sőt az ellene fölkelt gyűlölettel sem.*

* V. ö. *Pet.-Muz.* III. 321, 379. IV. 23., 87. l.

VIII. FEJEZET.

Politikai programmja.

Petőfi respublikai programmja a franczia elméletek hatása alatt áll. — Respublikai programmja. — Királyellenes nézetei. — A királyok ellen írt költeményei. — *Az apostol.* — Személyi vonatkozások *Az apostol*ban. — Politikai optimismusa. — Egyéb forradalmi költeményei. — Mint pártember. — Csatadalai. — Egyéb költeményei. — Ezek gyöngéd, finom hangja.

A költő márczius előtti és utáni politikai szereplése közt tehát a fő különbség nem elveiben van; hanem abban, hogy előbb hallgatott velök, vagy szórványosabban fejezte ki őket, most szabadon, tartózkodás nélkűl nyilatkozott; és a mint alkotmányos átalakulásunk az elmélet teréről a valóságba lépett, úgy kívánt ő elveinek érvényt szerezni a gyakorlatban, mint küzdő hazafi és elszánt pártember. Ámde, ha a mint láttuk, hogy ő a szabadságok elsejének a sajtószabadságot, az eszmék szabad nyilatkozatát tartotta, ebből könnyen kivehető, hogy nézeteiben a nyugateurópai és főleg a franczia sajtó és közfelfogás

álláspontja az övé is. Ebből egyéb is következik; az, hogy respublicai programmjában is az általános és főleg Francziaországban divatos elméletek s a kor jelszavainak hatása alatt áll. A mint Saint Simon mondotta, hogy «az aranykor, melyet a vak hagyomány eddig a multban gondolt, előttünk van még» : azt hirdette ő is; de ezt csak a szabadság, az általános világszabadság valósíthatja meg, melynek eszköze a forradalom és csupán csak ez lehet. Ezért hírdette aztán *1848* (október végén) czímű költeményében :

«Nagy idők. Beteljesült az Irás
Jóslata : egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön : szabadság !
A ki mást vall, rettentően lakol.

Természetes, hogy ez elmélet terén ő is egészen az abstractió vonalán áll. A szabadság nála valami elvont lényeggé válik, egy korlátok által nem nyügözött eszménynyé. Ennél fogva politikai meggyőződése és küzdelmei, valamint hirdetett elvei nem concret, részleges javításokra vonatkoznak; ő nem ismeri a reformot, hanem mint a korabeli franczia elmélkedők, főleg Louis Blanc* és követői, csak a gyökeres átalakítást, csak a forradalmat, melynek éltető eleme a de-

* L. Louis Blanc műveit, kivált *Histoire de dix ans.*

mocratia, államformája a respublica s ennek czélja megvalósítani a democraticus socialismus elveit. Mi ma már az általános szabadelvűség és kormányzás dolgában nem hiszszük többé, hogy a respublica, csak mert az, több egyéni és egyesületi szabadságot biztosítana, mint a monarchia. Az akkori gyakorlati elméletek szerint azonban a respublica a szabadsági törekvések végczélja volt, s a romlottság és szolgaság, az aristocratia és conservatismus uralmát a királyban személyesítették meg. Azok ellen egyetlen panacea csak a respublica lehet, melyben azonban, mint könnyű belátni, már nem a szabadság, hanem az egyenlőség uralma volna a fő. A kettő között a különbséget akkoriban nem igen vették észre; sőt általában a szabadság fogalma feloszlott az egyenlőség fogalmában vagy legalább ennek alkatrészéül tekintették. Ez a felfogás annál inkább is terjedt, mert Francziaországban a restauratió óta 1848-ig három király uralkodott s a szabadság és egyenlőség ellen mindig ugyanazon gátakat emelték; valamint a democratia és respublica hívei is ugyanazon fegyverekkel küzdöttek a királyság intézménye ellen. Ezt a véleményt különösen a Lajos-Filep idejében uralomra jutott anyagiasság és erkölcstelenség terjesztette, a mint ez Louis Blanc *Histoire de dix ans* munkájából kiviláglik.

E szerint a respublica, mint történelmi és

szabadsági fejlemény a monarchia romjain, a király elűzésével: ez a haladás kívánalma, az emberi mivelődés fokozatos fejleménye. Vagy a mint Lamartine a franczia köztársaság elismertetéséről szóló utasításaiban mondja: «A monarchiai, az aristocratiai, az alkotmányos és köztársasági rendszerek a nemzetek szelleme lassankénti érlelésének kifejezései.»*

Ezek teszik a Petőfi republicánus elveinek is alapjait, a mint ő ezeket ismételten, noha egész általánosságban kifejezi.

«A monarchia a virág, a respublica a gyümölcs. Ez így van, és azért nem kételkedem én diadalmatokban, republicánus elveim!»

«Republicánus vagyok lelkestül, testestül; az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső lehelletemig... Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigoru erkölcsü ember valék, a mi egy szóval annyi, mint republicanus, mert a respublicának nem az a főjelszava, hogy «le a királylyal!» hanem a «tiszta erkölcs!» Nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetlen jellem, szilárd becsületesség a respublica alapja .... e nélkül ostromolhatjátok a tront, mint a titánok az eget, s le fognak

* *Manifestum Európához.* 1848 márcz. 3-dikáról. L. egész terjedelmében *Budap. Hiradó* 1848 márcz. 14.

benneteket mennykövezni; ezzel pedig leparittyázzátok a monarchiát, mint Dávid Góliátot.»

«Republicánus vagyok vallásosságból is. A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem, látom, mikép fejlődik, látom az utat, melyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen rá ér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen . . . a monarchiából a respublicába. Elébe álljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon és megsemmisítsen? nem! leborulok méltóságos színe előtt, fölkelek megáldva, bele fogózom szent palástjába és követem dicsőséges nyomdokát.»*

Ehhez teljesen hasonlón nyilatkozik május 27-dikéről:

«A mi *A királyokhoz* czímű versemet illeti, mely népszerütlenségem fő oka, az a republicanismus első nyilvános szava volt Magyarországban, és határtalanúl csalatkoznak, a kik azt hiszik, hogy az utósó is egyszersmind. A monarchia Európában vége felé jár; a mindenható Isten sem mentheti meg többé. Ha valamely eszme vi-

* *Lapok P. S. naplójából,* ápr. 19-dikéről 12. l.

lágszerüvé lesz, előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani. És ilyen most a respublica eszméje.»

«Azonban a monarchiának van még jövendője nálunk, sőt mostanában elkerülhetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a respublicát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza- és emberszeretet kényszerített a magam föláldozásával is. Igen, a haza- és emberszeretet.»*

A respublica eszméjének ez az elvont dicsőítése egyszersmind egy más, ezzel szorosan összekapcsolt elvet hozott a költőnél is magával, a királyságnak és királynak megvetését, elítélését; ösztönzést arra, hogy a királyt nem kell szeretni, el kell űzni, sőt meg kell ölni. Ez a gondolat, mely 1848-ban a márcziusi napok végén először *A királyokhoz* czímű költeményében még viszonylag

* *Pet.-Muz.* V. 35. l. Ez tökéletesen megegyezik azzal, mit Béranger hirdetett, a ki ezt az elvét Bonaparte Luciánnak 1833-ban így írta meg: «Lors de la dernière révolution, moi, vieux républicain, convaincu que la France n'était pas encore disposée à accepter la forme républicaine, j'ai désiré, pour achever d'user la vieille machine monarchique, qu' elle nous servit de planche pour passer le ruisseau».

szeliden nyilatkozott, folytonos fokozodó szenvedélyességgel ismétlődik költeményeiben. Hangját mind élesebbé teszi, gyülöletét fokozza azon viszony, melyben áll hazánk a bécsi kormánynyal és a királylyal szemben. A mint küzdelmeink sikertelenebbekké válnak, a mint Bécsben fogy az őszinteség irántunk s a mint nyiltabban és nyiltabban mutatkozik a reactio: annál hevesebben lép fel általában a királyok ellen, mig legvégül (*Akaszszátok fel a királyokat* 1848 decz. 10-dike tájt) a királygyilkolás buzdításig megy, melyben maga lenne a főszereplő.* Hogyne, mikor ezer-

* Jellemző adat, hogy 1848-ban classikusokból és egyéb írókból is gyüjtögette azon mondásokat, melyek a királyok ellen szólanak. Shelley művei főleg ebben az irányban is hatottak rá. 1848-ban Sallustiusból e helyet jegyzi ki, melyet sok formában kifejezett maga is: ..... *Impune quaelibet facere, id est regem esse.* (dr. Meltzl Hugó birtokában. L. *Petőfi republicai programmja és politikai optimismusa.* A költő 53. születésnapjára: 1876 jan. 1. *Magyar Polgár*). Ugyanitt Meltzl azt mondja, hogy főleg három eszmére vihető vissza a költő politikai költészete, melyek a következők: *a) abstract philantropismus,* mely szerint főkép az emberi méltóság elvont fogalmából indúl ki, *b) abstract theokratikus monotheismus,* mely szerint az emberiség sorsát egy jutalmazó és büntető kézbe teszi s ezzel nála együtt jár a perfectilismus sophistikus világnézlete; *c) abstract eudämonismus,* mely szerint az ember czélja, hogy

felé bús harczmező e hon, hol irtóztatón arat a halál; falúk, városok égnek, a levegő százezrek jajától zúg s mindez a halál, rablás a király miatt van!

Bárha épen e borzalmas költeménye nem jelent is meg; de a mint egyik legszentebb kötelességének ismerte a király és királyság eszméjének népszerűtlenítését: erre minden más alkalmat megragadott s valóban nem rajta múlt, ha jobban nem sikerült. Márczius utolsó napján kinyomatja röplapon *A királyokhoz* versét, ápril 5-én népgyűlésen szavalja el a *Készűlj hazám!* czíműt, május 18-án kiadja *A király esküjét* az *Életképek*-ben. Az okozott visszahatás egy időre elhallgattatja ugyan, de azért e hónapokban, mintegy neki késztilve, folyton írja a királyok elleni költeményeit. Elővészi a magyar történelmet s a *Nép barátja* czímű néplap számára ballada-féle költeményekben dolgozza fel különös előszeretettel népies modorban az oly eseményeket, melyekben a király ellentétbe helyezkedik a joggal, igazsággal, hazafisággal; melyekben a király esküszegő, zsarnok, kegyetlen, idegen befolyásnak hódoló vagy pedig pipogya, gyámoltalan báb felesége vagy mások kezében; és midőn elkövetkezett a

minél kevesebbet dolgozzék és szenvedjen s minél többet mulasson.

bécsi kormánynyal az általa megjósolt törés ideje, egymás után adta ki őket. Így jelent meg *Bánkbán (Nép barátja*, júl. 30), *Respublica (Életképek* aug. 13), *Kún László krónikája (Nép barátja*, szept. 3), *Dobzse László (Életképek*, okt. 8), *Élet vagy halál* (u. ott, okt. 15), *A király és a hóhér* (u. ott, okt. 22), *A királyok ellen (Márczius tizenötödike* okt. 26), *Ausztria* (u. ott, nov. 12), *1848 (Pesti Hirlap*, nov. 19), *Itt a nyílam, mibe lőjjem? (Munkások Ujs.* decz. 21), *Vérmező (Nép Barátja*, 1849 ápr. 28).*

E nézeteit fejezi ki abstract irány-elbeszélésében, legterjedelmesebb művében, *Az apostolban* is, melyet 1848 junius és július havában írt; tehát ugyanazon lázas, izgatott hangulatban, mint már jelzett költeményeit.** A mű hőse Szilveszter, egy

* E költeményeit többnyire korábban írta: *A király és a hóhér, Bánk bán, Ausztria* ápr. havából, *A király esküje* máj., *Dobzse László, Kun László krónikája* július, *Respublica* augustus, *Vérmező, Élet vagy halál* szept., *1848*, október, *Itt a nyilam, mibe lőjjem, Akasszátok fel a királyokat, Kont és társai* decz. havából valók, *A királyok ellen* czíműről azt írja maga, hogy még 1844-ben írta.

** Aug. 16-dikáról írja Aranynak: «Én a minap fejeztem be egy hosszú költeményt (valami 3400 sornyi), melynek czíme *Az apostol*». (Arany: *Hátrah. ir. és levelezése* III. 170. l.)

talált gyermek, kit bérkocsiba dugnak be; a bérkocsis leteszi Pesten egy külvárosi lebúj küszöbére, ott kijövet egy tolvaj megbotlik benne, haza viszi s tolvajnak akarja fölnevelni. A tolvajt fölakasztják, Szilveszter, mint 4 éves gyermek, az utczára kerül; egy koldúsasszony magához veszi, éhezteti, hogy megindítóbb arcza legyen s koldúltat vele. Innen egy nagy úrhoz kerül s szolga lesz fia mellett. Ez azonban durván bánik vele; de marad, mert tanúlhat. Végre fölébred benne az emberi önérzet; elmegy a háztól, végzi iskoláit s bár sok nagy úr hívja magához, ő inkább jegyzőnek megy. A falúban democratikus eszméket s főleg az egyenlőség elvét hirdette a népnek; ezért az uraság és a pap ellene lázítják a népet; mennie kell. A fővárosba megy, hová az uraság leánya, ki szereti őt, követi; itt padlásszobában laknak, két gyermekök születik; de Szilveszter nem tud nekik kenyeret keresni. Teljesen eszméi foglalják el; könyvet ír, melynél Rousseau művei sem különbek; de bár dícsérik, kiadni senki nem meri; írt több hasonló művet is, mialatt egyik gyermeke éhen hal. Végre egy titkos sajtón műveit kinyomatja, melyekben, a mint kivehető, köztársasági eszméket hirdet, szemben a papi uralommal és monarchiával, melyek szerint az embernek a szabadság nem csak joga, hanem kötelessége is. Ennélfogva a szabadság megrontóit nem csak

szabad, ki is kell írtani. Ezért 10 évre börtönbe dobják, neje utána hal, másik fia eltünik. Kiszabadúl s családját nem találván, azt kérdi: «Szabad-e legalább a nemzet, a haza?» Megdöbbenve látja, hogy az emberiség még mélyebbre sülyedt, s ekkor a királygyilkosság fogamzik meg fejében. Kísérlete nem sikerül, vérpadon hal; de az új nemzedék lerázza a szolgaságot s hálával gondol az érte küzdő bajnokokra.

A mű lázas lyrai hévvel, Byron némi hatása alatt van írva* a költő kedvelt formájában, anapæstusokkal vegyes, rímetlen jambusban; de alapeszméjében meglehetős zavaros. A republicanus elvekben a költő világosan Rousseau társadalmi szerződésére gondol, melynek végső logikája szintén elvezet a királygyilkolásig, de bár Szilveszter folyton csupán a szabadságot emlegeti, ő lényegesen mégis csak az egyenlőségért küzd s a költő világosan az akkori franczia socialismus eszméinek hatása alatt is áll, s talán épen a socialis respublicára gondol; legalább ekkori elveiből arra lehet következtetni. Annyi bizonyos, hogy Szilveszter valódi szándékaira és reformterveire nézve az általános, elvont szabadság emlegetésén kívül homályban hagy. De Szilveszter maga is csak

* Kivált *A chilloni fogoly*ból lásd a fogság rajzát. (Szász K. ford.)

abstractio, csak elvonás; valódi ember nem lehetne sem oly élhetetlen, sem oly őrjöngő s a valódi lángész soha sem cselekszik oly észszerűtlenűl; ezért a mű hősét rokonszenvünk nem is kísérheti. Inkább megható és festői lyrai részletei s általában az első rész concretebb rajza érdekes benne; de az egész is csodálatos tükre a költő ekkori fenekéig felkavart, felizgatott, mondhatnók, túlfeszűltségbe jutott lélekállapotának, mely egy alapjában képtelen alak megteremtésében a szabadság és respublica iránti rajongó elvekkel, talál kielégülést, s az egészet nincs ideje mélyen és következetesen kigondolni, hanem átengedi magát teljesen lázban égő lelke vezetésének. A mű e mellett számos egyéni vonatkozással van telve. Ő volt, a ki más gondolatait másolta,* a ki a maga forradalmi és királyellenes eszméit kénytelen volt fiókjába zárni, kit democratikus eszméiért a nép imádott, a népszerűség karjára vett, majd ledobott; ő, ki a polgárért magában egy időre elfeledkezett az emberről,** a ki kenyérért függetlenségét föl nem áldozta, ki megátkozta volna magát, ha egyebet ír, mint a hogy szíve érez; ő az a népimádó, a ki csalódásában, midőn a hálátlan nép

* 1843-ban Pozsonyban.

** L. *Itt benn vagyok a férfikor nyarában* cz. költeményét.

félreismerte, épen úgy szólt, mint Szilveszter, hogy a nép előtte szent, szent annyival inkább, mert gyönge mint az asszony s mint a gyermek.*

Tehát *Az apostolban* is, mint minden más hősében, nagy részben önmagát rajzolja: a heves, elszánt, szilaj republicanus Petőfit, a ki kész elveiért szenvedni vagy meghalni vérpadon vagy a csatatéren; ki semmiféle végkövetkezménytől vissza nem riad, ki előtt az eszmék annál szebbek, minél elvontabb, mondhatnók eszményibb alakban jelennek meg. Ne feledjük, hogy e republicanus rajongás Szilveszterben, ép úgy, mint Petőfinél, a legnaivabb és legkorlátlanabb politikai optimismusból táplálkozik, mely semminemű aggodalmakat nem ismer; ez épen oly bizonyítéka heves érzelmeinek, nemes fellángolásának, mint politikai tapasztalatlanságának. Azon emberek közé tartozott, kiknek mindig valamely hithez szenvedélyesen kell ragaszkodniok, ez életszükségök s a milyen volt szerelmében, olyan volt politikai meggyőződésében: szenvedélyes, áldozatra kész, mindent kizáró. Ez egyszersmind megmagyarázza azt a magába vetett hitet, hogy rá a forradalomban nagy szerep vár; ő a végzet katonája, kinek hivatása van a szabadság kivívásában, nemzete

* L. levelét bukásáról 1848 jun. 15-dikéről.

megmentésében. Midőn a politikai szereplésről leszorúl, azzal a hittel megy a hadsereghez, hogy ez a szerep ott vár reája s ezért újra és újra visszatér az elhagyott útra.

Ez a politikai optimismus és naiv lelkesedés nem hagyja el egy pillanatra sem, nem, az utolsó perczig, gyakorlatibb irányú forradalmi költeményeiben sem, t. i. azokban, melyekben bíztatja és lelkesíti a haza fiait a csatára, a döntő törésre. A mint politikai elvei szoros kapcsolatban álltak azzal a vallásos hittel, hogy a világ felett egy igazságos, büntető és jutalmazó bíró uralkodik, a ki elhozza az ítélet napját, s hogy ez az idő épen 1848-ban következik be: épen úgy meg volt győződve nemzetünk győzelméről is. E költeményeit egész szenvedélylyel írta az eseményekre, kíséri őket, mint halhatatlan szózatuk, s mindeniknek kimutatható eredete az események hullámzása szerint. Épen ezért haragszik mindazokra, kik e végkifejlés útjában állanak; kik bízva a békés kiegyezés lehetőségében, folyton csillapító és békítő véleményeket hangoztatnak. A végső kifejlés miatt nem aggódik, csupán az emberek iránt bizalmatlan, kik a folytonos halogatással és erélytelenséggel a kedvező időt elmulasztják, s őt is ócsárolják merészebb hangjaiért. (*A gyáva faj, a törpe lelkek,* 1848 május hó.) Ezekben részben a magyar, s főleg a székely bátorságra

hivatkozik, a nemzeti önérzetet sarkalja, az ősök erényei által ébreszti a büszkeséget; máskor meg szeretetreméltó hetykeséget és lenézést hirdet az ellenség iránt, vagy szigort és megvetést azok ellen, kik nemzetünk erőteljes kifejlődését gátolják vagy csak elő nem segítik. Ezekben egyszersmind a politikai pártember nyilatkozik. Ő kezdettől fogva minisztériumellenes volt. A Batthyáni-miniszteriumról az volt a meggyőződése, hogy tétlenségével fog a haza vesztére működni; s ő, ki a nagy franczia forradalom folyamára gondolt, a miniszterium politikáját táblabíró-politikának, sőt annál is veszélyesebbnek tartotta; mert nem áll a helyzet szinvonalán. Magát Kossuthot sem találta elég szabadelvűnek, s főképen nem elég democratának és határozottnak. Egyébként is ragyogó szónoklata kevéssé hatott rá, kinek főelve az egyszerűség volt. E mellett rá épen az előbbi okokból még korábbi időből neheztelt.

Ugyanis 1844 végén az *Életképek*et az ellenzék a kormány ellen pártfogásába vévén, s többen tagjai közűl munkatársakúl ajánlkozván, midőn a szerkesztő fölsorolta munkatársait, s köztök Kossuth és Petőfi nevét is, Kossuth visszakérte czikkét, s azt mondta, hogy amolyan színészféle emberekkel nem ír egy lapba. Erre meg Petőfi fölpattanva azt felelte, hogy tartsa ő

dicsőségének, ha vele egy lapba írhat.* Még kevésbbé volt most miniszteri magatartásával megelégedve úgy az olasz ügyben, mint a hadsereg kérdésében. Midőn aztán elérkeznek a szeptemberi napok, midőn a szakadás végre nyilt lesz: akkor szeptember 10-én egész hévvel kiált fel *Jőj el végre, valahára* czímű költeményében, hogy nemzete valahára kardot foghat kezébe. Ez idővel kezdődnek azon költeményei, melyekben a politikai és párt-színezet háttérbe szorúl és a csatákat énekli meg vagy a győzelem kilátásával bíztatja nemzetét. E költeményei közűl nehány nagy tetszésben részesűlt, s a költő egész régi népszerűségét visszaszerezték, milyenek főleg a Bem csatáira vonatkozók: *Négy nap dörgölt az ágyú, Csatában, Bizony mondom, hogy győz most a magyar, Péter bátya, Az erdélyi hadsereg, Vajda-Hunyadon, A székelyek, A honvéd;* vagy az, melyben büszkén írja, hogy míg Európában elzúgtak a szabadságharczok, a magyarok megmaradtak a szabadság egyetlen híveinek (*Európa csendes,* 1849. febr. hó), vagy *Csatadala,* melyet már abban az időben együtt énekeltek a *Nemzeti dal*lal.**

* V. ö. Frankenburg: *Emlékezések P. Sándorra. Főv. Lapok.* 1883. 52. sz.

* E költeményeit abban az időben nemzeti ünnepeken mindig szavalták; többre dallamot írtak s énekelték őket.

De e költemények, melyekben az események visszhangja nyilatkozik, felfogva egy lángszellem és lángszív érzelmeiben, s melyek a márcziusi napok után írt költeményei nagyobb részét teszik; noha ezekben épen oly sokoldalú és gazdag, mint maga ez a csatáknak, nemzetek haragjának, borzalmas meghasonlásoknak csodás éve: mégsem fejezik ki lelki életét egészen, még ez izgalmakban oly gazdag hónapok alatt sem. Lantjának szelid, utolérhetetlen finomságú, gyöngéd húrjai épen úgy megmaradtak, mintha nem kezdte volna el a harczi harsonát fúni vagy a pártember merész, vad hangú húrjait pengetni.

Ha családja körében marad, ha halhatatlan szerelméről énekel, ha a természettel beszélget, utolérhetetlen gyöngédség és érzelmesség szól költeményeiből. Néha a pártszenvedély csapongásai közt, a lázadó idők viharában, vagy a nyugalom, csöndes, enyhe perczeiben megpendíti e méla húrokat, e gyöngéd érzelmeket, melyek költői szellemének ép úgy alapvonásai, mint amazok, s ilyenkor mintha örökre felejtené a szilaj indulatokat, vagy mintha örökké csak ily szelid érzelmeknek élne: dala tiszta, lágy, érzelmes, gyöngéd, mint az erdei kápolna esti imára hívó harangjának ezüstcsengése. Sőt mintha e vad idők szüneteire, a pillanatnyi csönd számára a viharban, tette volna el legédesebb hangjait: soha oly

gyöngéd nem, mint nehány akkori ily költeményében.

Édesebben nem szólhatna a pacsirta május reggelén, mint a hogy *A tavaszhoz* költeményében, melyet a *Király és hóhér* czíművel majdnem egy időben írt, énekel a vén tél ifjú leányáról, a kikeletről, fölszólítván, hogy vonja föl a kék ég alatt a fák zöld lombjait; s a tavasz minden bűbája benne van abban a költeményében, melyben ugyanekkor feleségéhez szól *(Ilyen asszony való nékem)*.

Néha ezekben is együtt szólal meg a költő és hazafi, mint *Feleségem és kardom*, s az említett *A tavaszhoz* költeményeiben. Legtöbbször azonban egy pillanatra elfeledkezik bennök arról a pályáról, melyet eszméi, mint polgárnak és hazafinak kijelöltek; sőt el is kíván rólok, el még a dicsőségről is feledkezni. Egész szívével és ábrándos lelkesedésével csak költő akar ilyenkor maradni, kire a szerelem, a költészet istene, az ifjúság mosolyog még és minden óra, melyet el nem fogad tőlök, «egy elpazarlott örök üdvösség». *(Miért kísérsz? Itt benn vagyok a férfikor nyarában)*.* Ez az érzelem szüli egész sorát, noha kisebb számban, e gyöngéd költeményeinek, melyekbe egyetlen zűrzavaros hang sem vegyűl.

* Amaz 1848 máj., ez szept. havából.

A csalogány dalai ezek a viharban. S a mi talán még jellemzőbb, ezek gyakran nyomon kísérik legszenvedélyesebb forradalmi költeményeit. Így követi a *Miért kísérsz?* a *Fekete-piros dalt*, s utána így jönnek a *Király esküje, Föl!, A gyáva faj, a törpe lelkek*, melyek után az *Uton vagyok* megint a szerelem egész gyöngédségével szól hozzánk, s a *Szülőföldemen* czímű̈t lehelletszerű finomsággal a mélabús, nyájas emlékezet sugallta. Ilyenek *Kis-Kunság* (juniusból), *Ma egy éve, Három madár* (augusztus havából), *A hegyek közt, Tudod, midőn először ültünk* (szeptember havából), *Ti ákáczfák a kertben, Hideg idő, hűs őszi éj, Hogy volna kedvem, Elpusztuló kert ott a vár alatt* (novemb. havából). Ugyane hónapban a legszenvedélyesebb költeményeivel együtt, midőn fölizgatott hazafi szenvedélyében a királygyilkolás gondolata jelenik meg verseiben, írta *Szeretlek kedvesem* ragyogó dithyrambját, melyet a legforróbb szerelmi szenvedély sugallt, milyen csak valaha férfi-szívben lakott, s ugyanekkor oly lágy altató dalt dalol az alunni készülő őszi természetnek *(Itt van az ősz)*, melynél édesebbet nem sughatna a nyáresti szellő a fáradt alkony fülébe.

Ez így megy fölváltva vagy egymás mellett egész 1848-ban. Volt-e valaha szív és költészet ennyire az idők és érzelmek tanúja; volt-e valaha

a benyomások iránt érzékenyebb kedély, mely ezerféle hang kifejezéséhez ennyire és ilyen változatban értett volna? A lyra királya szólal meg ez örökváltozatú dalokban, kinek költészete Vahot Imre találó megjegyzése szerint olyan, mint Nero császár, kiről azt írják, hogy sohasem vett egy öltönyt kétszer magára. Maga a költő is teljes tudatával bírt lantja e csodálatos tulajdonának, s midőn megjön az év vége, mely rövid életében annyiszor töltötte el komoly, töprengő gondolatokkal, küzködő eszmékkel; egy fölséges önjellemzéssel, melyben benne van mindaz, a mi való, a mi sejtelmes, a múlt emléke, a jövő előre érzése, így szól lantjához:

Zengj tehát, zengj, édes lantom,
Zengd ki, a mi benned van,
Szólj vadúl, és szólj szelíden,
Ragyogóan és sötéten,
Szomorúan és vigan.

Légy vihar, mely haragában
Ősi tölgyeket szakít,
Légy szellő, mely mosolyogva
Csendes álomba ringatja
A mezők fűszálait.

Légy tükör, melyből reám néz
Egész, egész életem,
Melynek legszebb két virága
A múlandó ifjúság s a
Múlhatatlan szerelem.

Adj ki minden hangot, lantom,
A mi benned még maradt....
A nap is, midőn lemégyen,
Pazarolva földön égen
Szétszór minden sugarat.

S szólj erősen, lantom, hogyha
Már utósó e dalod;
Hirtelen ne haljon ő meg;
Zengjék vissza az időnek
Bérczei, a századok.

IX. FEJEZET..

A küzdő polgár.

A királyokhoz czímű költemény hatása. — Válaszok. — *Készülj hazám.* — Naplója. — A május 10-diki macskazene. — A május 12-diki népgyűlés. — Czikke május 27-dikéről. — Követjelöltnek lép fel a Kis-Kunságban. — Bukásának története. — Folyamodás a választás ellen. — Eredménye. — Hatása kedélyére. — Csalódása a nemzetgyűlésben. — Az olasz ügy. — Az újonczozási törvényjavaslat. — Czikke augusztus 10-dikéről. — *A nemzethez* cz. költeménye. — A magyar hadsereg kérdése. — Vörösmarty a kormánynyal szavaz. — *Vörösmartyhoz* czímű költeménye. — Vörösmarty felelete. — Petőfi viszonválasza. — Meghasonlása Jókaival. — Az «Egyenlőségi társulat»-ban. — A szeptemberi napok. — Proclamatiója. — Czikke szeptember 17-dikén. — A következetlenség vádja. — A *Nemzetőr* gúnyos megjegyzései. — *Hallod-e szív, szívem!* költeménye. — A hadseregbe lép.

Nem hiában írja ismételten Petőfi, hogy inkább lesz «bátran és kérlelhetlenűl kimondott meggyőződésének martyrja, hogysem gyávasággal vádolhassa magát», ő, ki önmagával akar békében élni, s nem a világgal: ez rajta a márcziusi napok után szószerint be is teljesedett, mint hirdetett politikai programmjának egyenes következménye.

Alig terjedt el április elején a külön röplapon kiadott költeménye *A királyokhoz*; alig oldatott meg kedvezően a márcz. 30-diki leírat által a minisztérium ügye és váltotta fel a legnagyobb ingerültséget a leglázasabb öröm: a közönség és főképen a vidék nem vett tudomást róla, hogy ez a költemény a forrongó napok, bárha tulságos, de természetes gyümölcse; csak annyit értett belőle, hogy Petőfi megtámadta a jámbor, jóságos Ferdinánd királyt, csak mert király és elszörnyűködött rajta. Holott a költemény nem is egyenesen ellene, hanem respublikai programmja nevében a királyság intézménye ellen volt intézve;* de ezt legtöbben vagy nem vették észre, vagy ha igen, egyre ment; mert a monarchicus érzelmű nemzet előtt a respublikának még neve is félelmetes volt. Ezek voltak okai, hogy e költemény általános visszahatást keltett az egész országban, s tüstént rá Werfer Károlynál Kassán, szintén röplapon, *F * * * Király Petőfi Sándorhoz* czím alatt válasz jelent meg költemény-alakban, mely visszaútasítván a gyűlölet vádját, különben elég szeliden azt fejezi ki, hogy ő, Ferdinánd, e költe-

* Már a kortársak is észrevették ezt. L. *Pet.-Muz.* III. 368. l. «Ha Petőfi szeretett jó királyunkról szólna: ám megérdemlené. (Az ellene írt költeményt t. i.) De ő ezt nem teszi.» etc.

ményre nem szolgált rá.* Ennél nagyobb hatást tett egy *Honfi szózat* czímű (Petőfi *Királyokhoz* czímzett verse ellen), Debreczenben a *Debreczen-Nagyváradi Értesítő*ben «Mező Dániel, h.-böszörményi nemzetőr, s társai» aláirással április 21-én megjelent költemény, mely rövid időn nagyon népszerű lett, s nemcsak a lapszámot kapkodták el; hanem többen saját költségükön több ezer példányban röplapon terjesztették. Ebben a költő «éretlen»-nek, «hűtelen betyári nyelvű»-nek, «esküt törő»-nek, «áruló szavú»-nak, «zavar-halász»-nak, «szemtelen»-nek van mondva.** Ugyanott utóbb Z. L. polgárhölgy aláírással egy másik költemény is jelent meg junius

* Kiadva *Pet.-Muz.* II. 291. l.

** L. közölve *Pet.-Muz.* II. 292. l. Utolsó szaka így szól:

Megkonduland hűtelen! fölötted,
Mit megingatsz, a halálharang;
Egy hű nemzet ennyi sérelemről
Hozzáillő büntetést adand.
Addig millió magyar szivében
Borzadást szül átkos éneked,
S kebleikben hon s király szerelme
Föllobog, mi téged eltemet.

A költemény szerzője h.-böszörményi ügyvéd volt, ki alkalmilag verselgetett. Ismeretes belőle máj. 2-dikáról egy pesti lenyomat is, megvan Széll Farkasnál Debreczenben. Géresy Kálmán úr szíves közlése. Petőfi említi e verset naplójában.

elején a költő ellen, s azon a vidéken annyira dühösek voltak rá, «hogy tán agyon is ütnék, ha oda tévedne», írja egy levelező.* De az ellenszenv nem korlátozódott Debreczenre; általános volt az egész országban. Nagy-Bányáról azt olvassuk, hogy a király születése napján a katholikus templomban egy jezsuita a szószékről is kikelt ellene és «istentelen» verséért «lángsugarakból font ostorral» szerette volna megkorbácsoltatni.** Általában pedig azt hiresztelték, hogy megbolondúlt.

A költő azonban e visszahatással nem törődött; ment a maga útján, mint meggyőződésének rabja és áldozata. Ezért, habár felszólították, s híre is volt, hogy hivatalba lép: kijelentette, hogy a képviselőségen kívül egyebet el nem vállal.

* *Pet.-Muz.* V. 148. l.

** U. ott IV. 77. l. Részletesebben e költeményről l. u. ott még III. 367—70, IV. 39, 77, 150. V. 16—17, 147—148. l. A költemény azonban mégis terjedt; a székelyföldön lithogr. példányokban terjesztették, mire a kormányzó, gr. Teleki József, Brassóba, Szebenbe, M.-Vásárhelyre árultatását tiltó rendeletet köldött. Midőn ez nem használt, a rendeletet ismételte s az erd. kanczelláriát is értesítette róla, mely V. Ferdinándhoz fölterjesztést tett, mellékelvén egy példányt, ki ezt helyeslő tudásúl vette. Jakab Elek adata. *Ország-Világ.* 1880. 218. l. (*Pet.-Muz.* II. 292. l.)

Ugyane napokban nemcsak megírta második királyellenes költeményét, *Készülj hazámat*; hanem midőn április 6-án délután a muzeum terén a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek ünneplésére népgyűlést tartottak, s a közönség őt is hallani kívánta, egy rövid beszéd kíséretében el is szavalta, bárha a gyűlés már be volt zárva. Beszéde Bulyovszky Gyula följegyzésében így szólt:

«A mostani szónokoknak, úgy látszik, hivatása lett titeket mindenkor nyugtatni, csöndesíteni; betegápolónál, mondhatom, ez gyönyörű erény! Én valójában nem tudom, mit mondjak; de annyit mindenesetre mondhatok, hogy ezen örök nyugtató nyomokat követni nem tudom, mert én úgy vagyok teremtve, mint az onka, mely, ha vész van, kiabál, — mint a förgeteg, mely a hullámokat vihar idején fölkorbácsolja, — . . . azért, hogy mégis hiába ne léptem (légyen) elötökbe, elszavalom nektek egy versemet! — *Készülj hazám!*»* . . . A költemény zajos tetszéssel találkozott; de azért a közvélemény lázításnak vette, s hogy nagyobb visszahatás nem követte, csak annak tulajdonítható, hogy nyomtatásban nem jelent meg.

Ugyanez időtájban kezdte írni naplóját a

* *Pet.-Muz.* IV. 27. V. 98—99. l.

márcziusi napokról, melyben, a miniszterek április 14-diki fogadtatásának alkalmából, nyiltan kimondja, mint láttuk, hogy ő republicánus és röviden adja már idézett politikai programmját. Utóbb megrójja, hogy sem azt nem találja új törvényeinkben, hogy a katonaság föleskűdjék az alkotmányra, sem lépést a minisztérium nem tett még az iránt, hogy katonáink Olaszországból visszahivassanak. Pedig ez az utóbbi legelső kötelessége; mert nagyon lehet, hogy katonáinkra rövid időn nekünk is szükségünk lesz; de ha nem volna is, őket ott a szabadság elnyomására használják. Általában e jegyzetekben már, melyek április 29-dikéig terjednek, nem egy erős nyilatkozat van a miniszterium erélytelensége ellen. Vegyük figyelembe, hogy e lapok május elején nyomtatásban is megjelentek, és szintén alkalmasok voltak annak a hitnek terjesztésére, hogy a költő lázít; lázít most már nemcsak a király, hanem az ország bámúlt és szeretett férfiai, a miniszterek ellen is.

Ez még inkább kitűnt a május 10-diki budai vérengzés után, a 12-diki népgyűlésen tartott beszédéből, mely szintén általános rosszalásra talált. Ugyanis párizsi mintára a fiatalság divatba hozta Pesten a macskazenéket, s ezt akart adni május 10-én Lederer Ignácz katonai parancsnoknak is Budán. Lederer neszét vevén a dolognak, kapúját

több napon át elrejtett katonákkal őriztette. A mondott napon, esti 10 órakor, a tömeg akadálytalanúl ért a várba Lederer lakása elé, a Szentgyörgy-téren; de a macskazene kezdetével a házból és a szomszéd útczákból lovas és gyalog katonák rontottak a fegyvertelen népre, s német káromlások közt vagdalni kezdték, kik közt a legdühösebb «mészárlók» a magyar gránátosok voltak. Leirhatatlan lett a zavar és jajveszéklés. A tömeg a «forradalmi csarnok» elé menekült, s minthogy a katonaság kirendeltetett, félreverték a harangokat, a nemzetőrök a nép védelmére kivonultak. Már-már véres útczai harcztól lehetett félni; azonban a nádor elrendelvén a vizsgálatot, s a katonaság visszavonulását, az ingerültség engedett. Másnap valóban megtörtént minden lehető: elhatároztatott a katonaság fölesketése az alkotmányra, elrendeltetett a törvényes vizsgálat Zoltán János belügyi államtitkár elnöklete alatt s az ifjúság fölfegyverzése külön ezredben; végre Ledererт elmozdították, ki titokban Bécsbe szökött. Azonban május 12-én délelőtt Petőfi fölhivására a népgyűlést mégis megtartották a múzeum-téren. Ezen ő hosszabb beszédet tartott, melyben a miniszterium ellen «veszett dühé»-ben, mint maga írja, így kiáltott fel: «én e miniszteriumra nem a hazát, de egymagamat, sőt a kutyámat sem bíznám». Ennélfogva a következő két indítványt

tette: Miután a mostani minisztérium, mint a tapasztalás szomorúan tanusítja, oly gyenge, melynél fogva nem hogy egész állam, de még csak egyetlenegy egyén törvényes biztoslétéről sem bír intézkedni: a népgyülés küldöttség által szólítsa föl, hogy a nemzeti conventet a legesleg-rövidebb idő alatt hívja össze; másodszor a vizsgáló-bizottsághoz menjen egy másik küldöttség, mely követelje, hogy az ifjúság részéről is fogadjon be két képviselőt * és sürgesse, hogy a vérengzésben részt vett katonák, de kivált a magyarok a legpéldásabb büntetést kapják, hogy ne jusson többé eszökbe saját testvéreiket gyilkolni. Az első küldöttség vezetője és szónoka a költő maga volt a miniszterelnök előtt, ki megnyugtató ígéretet tett, s az ügy tovább folyt a maga útján.

Petőfi szavai azonban a minisztérium ellen, melyek különben a népgyülésen egyhangú elfogadásra leltek, villanyszerű hatást és fölindulást keltettek nemcsak Pesten, hanem országszerte; mert teljesen ellenkeztek az egyetemes közvéleménynyel. Azonnal meg is termették gyümölcseiket. A budai vegyes bizottság nem a költőt hívta meg tagjai közé az ifjúságból; midőn pedig máj. 16-ikán a város a minisztérium fölhívására megújítja a rendreügyelő választmányt, a költő nevét

* Be is vette Lauka Gusztávot és Korányi Frigyest.

szintén hiában keressük a névsorban. E mellett a *Pesti Hirlap* máj. 16-ról s utóbb több czikket írt a minisztérium ellenségeiről, a túlzókat «saját pártunk uszályának» nevezvén, s azt vetvén szemökre, hogy nem akarva is a reactio malmára hajtják a vizet. «És a kik bírnak tehetséggel, mond, talán épen a költőre czélozva, és szólnak kegyelet nélkül azokról, kik edzett hazafiak, fogadjanak el tőlünk egy őszinte szót: vigyázzanak, hogy a reactiót ne szolgálják, és imádkozzanak, hogy kísértetbe ne jussanak.»* Végre az említett népgyűlés határozatának ellensúlyozására aláírási íveket hordoztak szét a városban, melyeken ezerek és ezerek szavaztak bizalmat a minisztériumnak.

Ezek azonban csak a nyilvános tények voltak. A szóbeszéd sokkal nagyobb volt a költő ellen, kivált conservativebb körökben; de mindegy. Alig következik be a máj. 15-diki második bécsi forradalom, mely elől Ferdinánd Innsbruckba költözik, a költő czikket ír a respublica érdekében, vagy a királyok ellen s beküldi a *Pesti Hirlap*ba Kemény Zsigmondnak, épen akkor, midőn e lap és a minisztertanács azon buzgólkodik, hogy a királyt Budára hívja lakni. A czikket Kemény barát-

* *Pesti Hirl.* máj. 17. és köv. számaiban is. (V. ö. *Pet.-Muz. Petőfi hirlapi czikkei* szerzőtől. V. 63. s köv. l.)

ságos levélben visszautasítja ugyan, nem is jelent meg sehol; de nem kevéssé jellemző Petőfi minden ingadozást kizáró jellemére.* Midőn azonban mind erősebben hangzék fülébe a vád, hogy a józan ész, sőt a hazafiság ellenére lázít a király és minisztérium ellen, ekkor egy rendkívül nyugodt hangú nyilt levelet tesz közzé máj. 27-ikéről keltezve jun. 11-én az *Életképek*ben; más részről pedig ugyane hatás alatt írta *A gyáva faj, a törpe lelkek* cz. költeményét és kiadja majdnem egyszerre még jun. 4-dikén. E czikkében elmondván, hogy ő most a leggyűlöltebb emberek egyike *A királyokhoz* írt verse s a népgyűlésen a minisztérium elleni föllépése miatt: tagadja, hogy ezért a minisztérium ellensége volna, sőt ő és a minisztérium birálói egyaránt «legőszintébb barátai»; előbbi költeményére vonatkozva pedig,

* V. ö. Kemény Zsigmond levelét s hozzá írt fejtegetéseimet *Pet.-Muz.* III. 171. l. Hasonló hangulatúak ez időbeli költeményei. Április havából valók: *Készülj, hazám!*, *Megint beszélünk s csak beszélünk*, *A király és a hóhér*, *Rákóczi* (ápr. 21.), *Feleségem és kardom*, *A tavaszhoz*, *A magyarok istene*, *A conservativok*, *Ilyen asszony való nékem*, *A ledőlt szobor*. Május havából: *Már mi nékünk ellenségünk*, *Kis fiú halálára*, *Bánkbán*, *Ausztria*, *Mit nem beszél az a német*, *Fekete-piros dal*, *Miért kisérsz*, *A király esküje*, *Föl!*, *Megjött az idő*, *Toborzó*, *A gyáva faj, a törpe lelkek*.

mely népszerűtlenségének főoka, nem ismeri el, hogy lázított volna. A republicanusok nem lázítottak s nem is fognak, «mert tudják, hogy a minek meg kell lennie, meglesz». Egyszersmind ismétli respublikai programmját.

Ily előzmények után lépett föl a költő a Kis-Kúnságban követjelöltnek, mely szándékát már máj. 25-dikén közölte Bankos Károlylyal Kún-Szentmiklóson. «Isten látja lelkemet, nem dicsvágyból vagy önérzetből óhajtom a követséget, hanem egyedül azért, hogy a hazának szolgálhassak, a mennyire tőlem telik». Mert okos emberek lesznek az országgyűlésen; de most lelkesedettek és lelkesíteni tudók kellenek, . . . «fanatikus lelkesedés kell, hogy világítson a nemzet előtt, mint világított Mózes bujdosó népe előtt a tűzoszlop a pusztában». Fordúlhatna követségért többfelé, de ő csak szülőföldе, a Kis-Kúnság ajtaján kopogtat.* Már jun. 3-án az ő ajánltatása érdekében érdekes vezérczikk jelent meg a *Márczius Tizenötödiké*ben, úgy látszik, Pálffy Albert tollából, melyből világos, hogy ő az ifjú pártra és népies elemre kivánt támaszkodni.** Jun. 5 vagy 6-dikán *** le is utazott a kerületbe, még pedig

* Halasi: *Pet.-reliqu.* 70. l.

** *Pet.-Muz.* III. 279. l.

*** V. ö. *Márcz. tizenötödike.* 69. sz. és *Radicallap,* jun. 7.

Félegyháza felé kerülve, meglátogatta Szent-Miklóst, Laczházát, Fülöpszállást és Szabadszállást; nyomtatott proclamatiót osztott szét, mely egyszerű népies modorban van tartva s a nép, melyhez szólt, nagy rokonszenvvel fogadta és néhány barátja is vele tartván, ügye elég jól állott;* ámbár proclamatiójának mindenesetre megvan az a hibája, hogy ismerve a nép hajlamát, nagyon is egyszerű s az őszinteséget benne fölöslegesen is gyakorolja.** Erre 8-dikán, abban a meggyődésben, hogy ügye jól áll, visszatért a fővárosba s 11-én újra leutazott feleségével együtt Kún-Szentmiklósra. Ide későn este megérkezvén, a választók közűl többen fölkeresték s kérésökre megígérte, hogy másnap beszédet fog tartani. Azonban közben a szabadszállási ref. pap fia, Nagy Károly is jelöltnek lépvén fel, kit a hivatalos közegek, Szent-Miklós és Szabadszállás tanácsa majdnem kizárólag pártoltak, már előre elkövettek mindent, hogy a költőt népszerűtlenné tegyék választói előtt. Elhíresztelték, hogy republicanus, hogy ő az az ember, a ki ellensége a királynak és a minisztériumnak, a mely nem is bánná, ha agyonütnék. Midőn ezek nem használtak, azt mondták

* Bankos Károly, Lesták Ambrus, orv. Kún-Szentmiklóson s a szabadszállási jegyző ezek közé tartoztak.

** L. teljesen közölve *Pet.-Muz.* V. 91. l.

hogy neki Pesten már szólnia sem szabad, sőt onnan ki is tiltották, hogy el akarja adni az országot az orosznak s tót királyt óhajt. Már Szentmiklóson többen el voltak szánva, hogy ha ott szólni mer, vagy magok vagy a választók által csúfot űzetnek belőle. Ezeket Bankostól hallván, már-már lemondott a másnapi beszédről; de a választók vagy 200-an hozzájövén, velök ment s a városháza előtt beszédet tartott, melyre a bíró, Virágh Dénes* megadta ugyan az engedélyt, de csak úgy, ha a rágalmakról nem szól s ellenök nem védi magát. Ezt valóban nem is tette. Délután átment Szabadszállásra is, hol egy tanácsbelitől azt hallván, hogy a nép ott is, Laczházán és Fülöpszállásán is mellette van, nyugodtan visszatért Szentmiklósra. Úgy látszik, hogy Szabadszálláson a tanács csakugyan aggódott Nagy Károly miatt. Tudni kell továbbá, hogy mind a négy város majdnem tisztán református lakosokból áll, kikre nézve a szabadszállási ref. pap fiának megválasztása becsületbeli dologgá vált; ennek sikerűlnie kellett. Az uribb részt bántotta volna, hogy egy tót eredetű embernek bármily híres fia választassék is meg, kinek apjára még jól emlékeztek s kit midőn Szabadszálláson lakott és birtokot szerzett, mindig tót jövevénynek hívtak; most

* L. Hentaller: *Petőfi, mint követjelölt.* 15. l.

pedig egyiköknek sincs még csak redemtiója sem. Elhatározták tehát a költő «tolakodása» ellen a nemtelenebb eszközök felhasználását s a hivatalos erőszakoskodást is.

Jun. 12-én e szerint a szabadszállási tanács majd éjfélig ülésezett s népgyülést tartott, melyen sikerült a népet felingerelni a költő ellen; e mellett hivatalos formában jun. 13-dikáról a tanácsülésből figyelmeztető és elijesztő levelet küldtek Bankoshoz Szent-Miklósra, melyben óvják Petőfit a választás napján a Szabadszálláson megjelenéstől; mert a nép «méltó haragjáról» jót nem állhatnak. A költő azonban 14-én estefelé mégis átment s nejével egy ismerőséhez szállt, hol szerfölött megijedtek jelenlétén. Egy rokona (Herpainé) szintén ijesztő híreket hozván, a költő már-már eltávozott volna, de felesége lebeszélte; sőt ösztönzésére fölment a városházára is. Ekkor az ellenpártiak egész éjjel itatták a népet, mely reggelig zajongott. Midőn reggel újra fölment a városházára, ott a részeg tömeg körülvette, szóhoz sem engedte jutni, agyonveréssel fenyegette s a követválasztási elnök és tagok is sértegették, mire elhatározta, hogy távozik s visszamegy Szent-Miklósra. Rögtön szállására kisérték, kocsit adtak; felült nejével s a kocsis a kapott utasítás szerint egy mellékúton vitte Szent-Miklósra, nehogy odavaló választóival útban találkozván, ezek vissza-

hozzák. A szentmiklósiak megérkezvén Szabadszállásra, már előre többen elejökbe mentek s a Nagy Károly pártjára hívták őket, azt mondván, hogy Petőfit agyon akarta a nép verni s maga kérte a tanácsot, hogy fedezet alatt küldje el a városból. Midőn a szentmiklósiak Bankos vezetése mellett megmaradtak a költő pártján, fenyegetésre fogták a dolgot, hogy félreverik a harangokat, ha be mernek menni s mindnyájokat agyonverik; sőt a követűl bement Bankost, ki Petőfi érdekében szólt, szintén fenyegették. Ekkor a szentmiklósiak haza indúltak s habár a következményektől megijedt választó-bizottság két követet is küldött értök, hogy csak bátran menjenek be a választásra, ezek keseredetten eltávoztak. A költő pedig még az napról részletes levélben megirta bukása történetét a *Márczius Tizenötödiké*be, hol 19-én meg is jelent; onnan némi szelidítéssel egész terjedelmében átvették a többi lapok is és általában a legnagyobb indignatióval irtak az ellene elkövetett gyalázatos eljárásról.*

* Közölte *Pesti Hirlap* jun. 21, *Életképek* jun. 25, *Jelenkor* jun. 25 és 27. A többiek kivonatosan adták. A közfelfogás és közhangulat azonban nem volt mind mellette; bizonyítják ezt azok a névtelen levelek ellene, melyeket a *Radicallap* mindenfelőlről kapott, de nem

A költő elkeseredése leírhatatlan volt s elhatározta, hogy körömszakadtig fog küzdeni az új választás elrendeléseért. E végből még pár nap Szent-Miklóson maradt, a kizárt választókkal egyetértve, petitiót szerkesztett a képviselőházhoz, melyet 176 választó írt alá s Pestre Deák Ferencz igazságügyminiszterhez küldöttség vitt fel, melyet a költő maga vezetett. Ezalatt a választókerületben jun. 18-án az ellenpárt a nép előtt Petőfiellenes proclamatiót olvastatott fel; azt a hírt is terjesztette Szent-Miklóson, hogy őt, a mint Pestre ért, a minisztérium becsukatta a küldöttekkel együtt, kiket Petőfi nem is Deákhoz, hanem egy színigazgató vagy szerkesztő pajtásához (Pálffy Albert) vitt. E rágalmakra jun. 27-én válaszolt a *Márczius Tizenötödikében*, azzal fenyegetvén a híresztelőket, hogy «meg fogja nyúzni őket, mint Apolló Marsyast»; a szabadszállásiakhoz pedig jun. végén nyomtatott *Búcsúszót* intézett.*

Mig ezek történtek, Nagy Károly is felelt jun. 21-iki kelettel; de egy lap sem adván ki, végre júl. 5-én a czikk a *Pesti Hirlap* hirdető rovatába került, még pedig a mint a szerkesztők, Csengery és Kemény, júl. 6-án kinyilatkoztatták, az

adott ki s az *Alföldi Hirlap* megjegyzése jul. 5-ről. (*Pet.-Muz.* IV. 181. l.)

* *Pet.-Muz.* V. 114. l.

ő tudtuk és beleegyezésök nélkül. Ekkor Petőfi a már Pesten lakó Nagy Károlyt a czikk sértő, gyalázkodó szavai miatt Jókai és Pálffy által pisztolypárbajra hívatta ki. Ő elébb kitért a párbaj elől, sőt Petőfit, mint életére törőt, Perczel Mór rendőrosztályfőnöknél feladta; másnap azonban igérte, hogy elfogadja a kihívást, de csak kardra. Ezt a költő segédei nem fogadhatván el, a szokott módon nyilatkozatot tettek közzé a *Márczius Tizenötödiké*ben;* Petőfi pedig júl. 8-dikán az országgyűlés tagjai közt egy kis nyomtatott lapot osztatott szét *A nemzetgyűlési követek*hez cz. a., melyben felhívja őket, hogy «*e megbélyegzett emberrel* senki közülök egy sorba ne üljön, nem az iránta való szívesség vagy barátság, hanem azon tiszteletnél fogva, melylyel e testület magának tartozik».**

Ugyane napon tárgyalta a szentmiklósi választók kérelmét a képviselőház. Hosszabb vita után elrendelte a vizsgálatot s erre három tagot küldött ki: Besze Jánost, Bonis Sámuelt és Asztalos Pált.*** Erről júl. 9-én értesítette a költő Bankost; de mert már a következő napon a szent-

* Júl. 8. *Pet.-Muz.* IV. 73. l.

** U. ott. Több lapban megjelent; *Pesti Hirl.* 1848 júl. 9, *Radicallap,* júl. 7, *Reform,* júl. 9.

*** *Pet.-Muz.* IV. 182. l.

miklósiak a ráczok ellen indúltak s velök ment Bankos is, azt válaszolta tehát, hogy halasztassa el a vizsgálatot, mert főképen az ő hívei távoztak el. Petőfi hajlott a jó tanácsra s a vizsgálat aztán a zavaros időkkel véglegesen elmaradt s így Nagy Károly igazolás nélkül is megtartotta képviselői székét, melynek birtokát azonban Petőfi s az akkori lapok majdnem kivétel nélküli elítélései keserűvé tehették számára.

Ez a bukás, mely lényegében *A királyokhoz* írt költeményének s a máj. 12-diki fellépésének volt eredménye, bárha valószínűen máskép is bekövetkezett volna: soká és mélyen fájt Petőfinek; mélyen fájt nemcsak a kudarcz miatt, hanem főleg, hogy ez szülőföldén, a szeretett Kis-Kúnságban és épen a nép részéről érte őt, a nép leghívebb s legodaadóbb bajnokát. E bukás hatása alatt született *Az apostol,* melynek szenvedélyes hangján az e miatti fájdalom nyilallik át. Ez foglalta el bukása után egész idejét augusztus elejéig; a szenvedés mint mindig, most is növelte erejét és termékenységét s szilárdította akaratát.*

* A költő e fáradozása a követségért valóságos kár volt a költészetre, mert e miatt junius havában keveset dolgozhatott. Juniusból valók: *Két ország ölelkezése, Uton vagyok s nem vagy velem, Szülőföldemen, A márcziusi ifjak, Kis-Kúnság, A magyar nép, Dobzse László,*

A mi mást lehangolt, az őt fölemelte és ha már ő nem jelenhetett meg az országgyűlésen,* lelkét igyekezett elküldeni oda *A nemzetgyűléshez* költeményében, mely a megnyitás napjára jelent meg júl. 5-dikén a *Pesti Hirlap*ban.

De bár fájt a bukás, az az erős tudat, hogy neki a forradalomban fontos, nagy hivatás van kijelölve, nem hagyta pihenni. Nem ragyogni, használni akar, s pedig érzi, hogy sokat tehet a hazáért. Ne zárják hát el e tettre szomjas vágy elől az útat, kiált fel július közepén egy költeményében,** midőn egyszersmind föllelkesedik azon, hogy júl. 11-én a nemzetgyűlés egyhangúlag meg-

Ausztria (*Életk.* 1848 II. nov. 12, a cz. a. zárójelben: *Junius 1848*), *Föl!* (*Országgy. Emlék.* 1848 133. l., a cz. a. zárójelben: *Junius 1848*). Júliusból valók: *Ismét magyar lett a magyar, Miért zárjátok el utamat?, Kun László krónikája.* — *A márcziusi ifjak* költeményében is épen a mellőzés keserve tör ki, hogy sem ő, sem az akkor szerepelt ifjak közül senki sem lett képviselővé; hogy míg a küzdelem tartott, ők és társai becsben álltak, de azóta becsüknek, hírüknek «vége lett nagy hirtelen.»

* Az akkori lapokban olyasmi olvasható, hogy midőn jun. 16-dikán Kún-Szentmiklósról Pestre utazott, a dunavecsei kerületben több faluban képviselőjelöltnek hívták fel; de egyebet róla nem tudunk. (*Pet.-Muz.* IV. 159. l.)

** *Miért zárjátok el utamat?*

szavazza a 200 ezer ujonczot.* Azonban a kormány és képviselőház e lelkes föllépését nem követték hasonló jelenetek. Mind a kettő állandóan rabja volt a legnehezebb körülményeknek s ezért a történelem mindig föl fogja említeni, hogy ily fontos időkben lényegtelen kérdések tárgyalásával töltötték az időt. Mindjárt kezdetben több napot a házszabályok foglaltak le; erre jött júl. 20—22-dikéig a válaszfelirati vita, melyben az olaszügy először hozta gyökeres ellentétbe az ultrademocratákat a miniszterialis párttal. Az olaszok elleni segélyt Batthyány, midőn jun. 5—12. közt Innsbruckban járt, megígérte; most, kivált Kossuth és Szemere ellentállására, belenyugodott, hogy a pragmatica sanctio értelmében a válaszfeliratban a segély ugyan igértessék meg, de föltételekhez kötve, t. i. csak miután Magyarország belzavarai lecsöndesednek s azután is csak oly békés egyesség megkötésére, mely, úgy a trón méltóságának, valamint az olasz nemzet alkotmányos szabadságának és méltányos kívánatainak megfelel. Az e pont fölötti vita júl. 24-dikén dőlt el 233 szóval 36 ellen. De bár a segély megajánlásának e formája lényegileg annyi volt, mint annak megtagadása; a radical párt s épen Petőfi, ki e pontot már naplójában érintette ápr. 22-éről

* *Ismét magyar lett a magyar.*

és a forradalmazó olaszokat költeményben üdvözölte, mégsem volt vele megelégedve; sőt a minisztériumot a nemzet óhajtásának kijátszásával vádolta, épen akkor, midőn a helyzetet végzetessé bonyolította Radeczky custozzai győzelme júl. 23—25-én.

A másik, mi a radical párt haragját fölidézte a minisztérium és a nemzetgyűlés ellen, az ujonczozási törvényjavaslat tárgyalásának halogatása volt. Ugyanis Mészáros már júl. 20-dikán letette a törvényjavaslatot a ház asztalára s a központi bizottság javaslatával aug. 1-én vették először tárgyalás alá; de Kemény Dénes indítványára levették napirendről, hogy a vele szorosan összefüggő s az általános hadikötelezettségről és a költségvetésről szóló törvényjavaslattal együtt tárgyalják. Így vette elé a nemzetgyűlés a népnevelési törvényjavaslatot, melynek szenvedélyes tárgyalása aug. 3—10-dikéig tartott. Ezalatt a nemzetgyűlés júl. 25-dikén egy 31 tagú követséget küldött a királyhoz, hogy őt a reactio karjaiból kimentve, az országba hívja. Ez azonban aug. 8-dikán nemcsak kitérő választ nyert; hanem azt a meglepő igéretet is, hogy a király szept. 7-ikén lejön Pestre s bezárja az országgyűlést.

E kudarczot s a folyton fenyegetőbbé vált veszélyt a radical párttal együtt Petőfi is a halogatásnak rótta fel s ezért aug. 10-dikéről szenvedé-

lyes czikket írt a *Márczius Tizenötödikébe.** Ebben mig egy részről keserűen említi meg, hogy a minisztérium elleni felszólalása népszerűsége elvesztésébe került, holott most a közvélemény neki ad igazat, más részről csalódásait panaszolja el a nemzetgyűlésben. «Mit nem vártam én a nemzetgyűléstől! — kiált fel — soha ennél nagyobbszerű reményeim nem voltak és sohasem csalatkoztam oly csúfondárosan, mint e nemzetgyűlésben!» Fölhányja neki a késedelmet, az ujonczozási törvényjavaslat halogatását, az olaszsegély megszavazását s végűl halálunkat jósolja meg, «ha a nemzet minél előbb föl nem serken, s ki nem ragadja kormánya és képviselői kezéből azon hatalmat, melyet nekik jóhiszeműleg átadott, s melylyel azok részint nem tudnak élni, részint rútul visszaélnek».

Ezt a hangulatát fejezi ki augusztusban írt költeményei közűl *A nemzethez* czímű is, melynek versszakai e czikkének kifejezéseivel párhuzamba állíthatók. Ebből már a franczia forradalom vértszomjazó szelleme szól, melynek végsoraiban a déli harcztéren árulóknak tartott vezetőink («áruló testvérek») ellen sürgeti a halálos ítéletet.**

* Megj. aug. 11-én. *Pet.-Muz.* V. 67. l.

** Augusztusból való költeményei: *Ma egy éve, Lenkei százada, Respublica, Három madár, A nemzethez,*

Azonban elkeseredését még fokozta az ujonczozási törvényjavaslatnak aug. 16-dikán végre megkezdett tárgyalása, mely végre is a kívánt kiegészítések nélkül került a ház elé. E javaslatban, mint ismeretes, Mészáros a besorozandó ujonczokat, tekintve a már meglevő német keretekre a hadseregnél, osztrák rendszer és német vezényszó alatt hagyta volna, míg békésebb idők a hadsereg magyarrá átalakítását megengedik. A központi bizottmány részletesen indokolt javaslata szerint pedig csak a Magyarországon működő ezredek 3-dik zászlóaljai egészíttettek volna ki és maradtak volna egyelőre a régi rendszer alatt, míg az új ezredek már magyar szervezetet nyertek volna. A radicálok rögtön egészen magyar szervezetű katonaságot követeltek. Mészáros tárczáját kötötte a maga álláspontjához, ezen állott a minisztérium többsége is; az országgyűlés többsége a központi bizottság javaslatát pártolta; Kossuth és Szemere a radicálok nézetén volt. A minisztérium kebelében is napokig tartott a meghasonlás; végre aug. 19-dikén Kossuth a központi bizottság javaslata alapján közvetítő indítványt tevén, egészben véve ezt Mészáros is elfogadta s a részletes szavazásnál, aug. 21-én éjjel, a kor-

Béranger legújabb dala, Vörösmartyhoz, Forradalom, Hány hét a világ? Vérmező.

mány javaslata 222 szóval 117 ellen elfogadtatott.* A kormánynyal szavazott Vörösmarty Mihály is.

A költő, ki már hetek óta a legnagyobb izgalmak közt élt, ki már a vita kezdetén, aug. 18-dikáról felháborodva ír Mészáros tervéről Bankosnak; midőn az aug. 21-diki szavazásnál Vörösmartyt is a kormány mellett hallotta szavazni, azonnal megírta költeményét *Vörösmartyhoz*, melyben szenvedélyesen elítéli az emberben a költőt e refrainnel:

Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.

Meghozta tehát elveinek a legnagyobb áldozatot; elítélte Vörösmartyt. A kész verset másnap Emődynek** és Jókainak mutatta meg. Mindkettő

* A történeti igazság kedvéért megjegyezzük, hogy Kossuth közvetítő javaslata úgy szól, hogy a jelenlegi ezredek 3-dik zászlóaljai egészíttessenek ki német rendszer szerint (ca. 12 ezer ember) s a nehezebben betanítható huszárok is maradjanak német vezénylet alatt. Mészáros javaslata, mely elfogadtatott, a 3-dik zászlóaljak mellett még 2 tartalékszázadot is kívánt s a lovasságnál egy osztályt és egy tartalékszázadot; tehát a Kossuth javaslatánál többet.

** Ekkor a *Pesti Hirl.* s. szerkesztője volt s Jókaival egy házban lakott.

tiltakozott kiadása ellen; Jókai igyekezett meggyőzni s ez végre sikerült is; Petőfi megígérte, hogy nem adja ki. Ez augusztus 22-dikén történhetett. Jókai, a ki néhány napra esküvője előtt Laborfalvy Rózával, a mely szept. 4-dikén történt, a fővárosból eltávozott: ez időre a szerkesztést Petőfire bízta, ki már a legközelebbi számban, aug. 27-dikén közreadta a költeményt a következő jegyzettel:

«Én, ha verset írok, nem írom a magam mulatságára, hanem írom azért, hogy kiadjam, hogy mások gyönyörködjenek benne vagy okuljanak rajta. (Elérem-e czélomat, vagy nem? az nem tartozik ide.) Sokan voltak, kik e költeményem kiadását ellenezték. Nem tehetek róla. Én érzem a legnagyobb fájdalmat, hogy erre kényszerűlve vagyok, mert én szerettem, én tiszteltem legjobban Vörösmartyt mindazok között, kik őt valaha szerették és tisztelték, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tisztelem, mint őt. Szívem sajog és vérzik, de kérlelhetetlen maradnék, ha elvérzeném is bele. Brutus talán sírva szúrta le jótevőjét, apját, Cæsart, de leszúrta. Hogy Vörösmartyt elítélem, nagy áldozat, melyet szívem tesz elveimért, de bármily nagy ez áldozat, kész vagyok és mindenkor kész leszek sokkal nagyobbakat is tenni értetek, szentséges elveim!»

Jókai többször elbeszélte e költemény történetét s Petőfit általában elítéli, hogy távollétében adta ki az *Életképek*ben, igérete ellenére. Ez igaz. De a költő Jókai eltávozása után megnyugodni nem bírt; talán felesége is ösztönözte a kiadásra. Előbb azonban elment Vörösmartyhoz, nehogy úgy tűnjék fel, mintha kihallgatás nélkül ítélné el s Vörösmarty próbálta is, de nem bírta szavazása helyességéről meggyőzni; a költemény megjelent. E körülmény fölemlítése lényeges.

Vörösmarty, bárha előre megmondta, hogy felelni fog, nem válaszolt rögtön, csak szept. 6-dikán, a *Kossuth Hirlapjá*ban. Úgy látszik, hogy csak külső rábeszélés után hajlott a feleletre. Válaszának eleje higgadt, férfias; midőn azonban Petőfihez fordúl, ő is elfeledkezik magáról. Kicsinylést fejez ki benne Petőfi iránt; elbizottnak és könnyelműnek mondja; gyanusítja, hogy versében idétlen szánakozás van, melyre ő nem szorúlt; hogy megragadja az első alkalmat a kárhoztatásra, holott még mind eddig róla soha egy jó szót sem mondott. Válaszát így végzi: «A sajtó azért van, hogy írjunk. Petőfi elmondta rólam véleményét, én most mondom el. Ő engem vétkes politikusnak tart, én őt igen gyarlónak és könnyelműnek. Vádja súlyosabb, mint az enyém. Az idő ítélni fog köztünk. S hogy én is verset mondjak, egy jó tanácscsal végzem szavaimat:

Légy buzgó, de szerény, bírónak még te kicsiny vagy,
Élj, küzdj és munkálj s várd el itéletedet.» —*

Petőfi méltán mondhatta viszontválaszában,* hogy ezek a gyanúsítás és lenézés fegyverei, melyek Vörösmartyhoz nem is méltók; s joggal utasíthatta vissza azt a vádat, mintha ő Vörösmartyról sohase mondott volna jót, vagy hogy e verse «nem a legtisztább baráti és hazafiúi fájdalom, hanem Isten tudja miféle rossz indulat kifolyása» volt volna. De reméli, hogy mint Vörösmarty is mondja, a jó viszony köztök megmarad továbbra is; de ha nem volna úgy, nem tehet róla, véleményét mindig kimondja; mert inkább akar ezután is, mint eddig, «bátran és kérlelhetlenül kimondott meggyőződése martyrja lenni, hogy sem gyávasággal vádolhassa magát». És valóban, úgy is volt; a barátság, mely erős alapokon épült, megmaradt köztök; Petőfi utóbb kéziratából kitörölte költeményét; Debreczenben majdnem naponként együtt voltak; midőn jan. 17-dikén Erdélybe indúlt, családját Vörösmartyra bízta s mindig azt mondta, ha elesik, Vörösmarty gondot visel fiára.

* A dolog elvi kérdéséről Bajza is egy hosszabb nyilatkozatot csatolt a Vörösmarty válaszához. (*Kossuth Hirlapja*, 58. sz.)

**. U. o. szept. 8,

Jókai szerkesztői tiltakozása, hogy távollétében s akarata ellen jelent meg a költemény, melynek «kiadatását rosszalja», a szept. 3-diki *Életképek*ben olvasható, melyre Petőfi 10-dikén felelt, kijelentvén, hogy a társszerkesztőségről az év végén lemond. Jókai viszontválasza, melyben kíméletlenséget vet Petőfi szemére, azt téve hozzá, hogy «ő arról nem tehet; ő úgy született», szept. 18-án jelent meg s ezzel köztök a barátság örökre felbomlott. Egyébként ez már elébb hidegséggé változott a miatt, hogy Petőfi nem csak nem helyeselte Jókai házasságát, hanem okait Jókai anyjának is megírta, ki szintén ellene volt fia nősülésének, még pedig, mint Jókai sejteti, épen e beavatkozás miatt.*

A költő politikai működése a lefolyt hónapok alatt, a leírtakon kívül, főkép az *Egyenlőségi Társulat*ban nyilvánúlt. E club, mely a sokféle forradalmi clubok közül a márcziusi napok után a legfontosabb szerepre jutott, kivált a két Madarász (József és László) vezetése alatt állott s a franczia forradalom jakobinus-clubjának akart másolata lenni.** Közlönye elébb a Mérey Mór *Radicallap*ja

* L. Jókai: *Petőfi eszmecsírái. Nemzet.* 1891, jan. 7. Reggeli lap. Az egészet részletesen szerzőtől: *Petőfi fellépte Vörösm. ellen* 1848-ban. *Pet.-Muz.* IV. 3—5. szám.

** E clubok közűl fontosabbak voltak még a régi

volt, melybe beolvadt a Madarászék *Népelem*je, a Nádaskay-Zerffi *Reform*ja, s azután *Radicallap, Népelem* kettős czímmel jelent meg. A költő a közgyűléseken állandóan részt vett, noha a hosszú parlamenti beszédeknek barátja nem lévén, nem tartozott a fő szereplők közé s egyetlen beszéde sem jelent meg a *Radicallap*ban, mely a fontosabb szónoklatokat rendesen közölte. A club működése inkább csak augusztus hó második felétől fogva lett hevesebb és tetőpontját a szeptemberi napok alatt érte el.

A szeptemberi napok izgalmainak előzményei a következők: Deák és Batthyáni aug. 28-diki sikertelen bécsi útja a pénz- és hadügyi törvények megerősítése tárgyában; Temerin és Jarek felégetése az ellenség által, aug. 30—31-dike közti éjjel; az aug. 31-diki királyi leirat s a bécsi miniszterium emlékirata; ugyane napon Fiume elfoglalása Jellasics által s a Jellasics kiáltványa, hogy nehány nap múlva Magyarországba tör. Ezek voltak a főbb események, melyek egyszers-

*Ellenzéki-kör*ből (azelőtt *Nemzeti kör*) lett *Radical kör*, melynek Petőfi választmányi tagja volt, a *Democraticus club* a *Forradalmi csarnok*ban júl. 2-ikától. Az *Egyenlőségi Társulatra* jun. 26-dikán adatott ki az első felhívás, de csak júl. 16-dikán alapúlt meg s gyűléseit a megye termében tartotta. (*Pet.-Muz.* IV. 117. l.)

mind megmutatták a nemzetnek, hogy a megerősödött s most már magában bízó reactio levetette álarczát. Ekkor az országgyűlés is elhatározóbb cselekvéshez nyúlt. Szept. 2-dikán manifesztumot határozott a horvátokhoz, Európához és a külhatalmakhoz; 4-dikén száz tagú küldöttséget indított a királyhoz végső és határozott válaszért a függő ügyekben, mely 24 óra alatt végezzen; 6-dikán pedig Kossuth az öt forintos bankjegyeket a törvény megerősítése előtt forgalomba hozta.

E határozatok már lényegileg forradalmiak; de még forradalmibb volt a közhangulat. Petőfi Egressynek a déli lázadásról egy heves röpiratát akarta kiadni, mely azonban a rendőrség részéről némi akadályokba ütközött s végre is a *Köztársasági lapok* mellett jelent meg, mint önálló melléklet s a kedélyek felizgatására volt szánva.* Az *Egyenlőségi Társulat* pedig szept. 8-dikán elhatározta egy honvédsereg fölállítását Perczel

* *A rácz lázadás és a magyar ügy* cz. a. okt. 20-dikán (?) a 3-dik sz. mellett. Ez az ügy 1848 szept. 6-dikán fordúlt elé az *Egyenlőségi Társulat*ban. E szerint Petőfi jelentette, hogy Hajnik Pál rendőrfőnök bekívánta a kéziratot átolvasás végett. (*Der Ungar.* 1848. 210. sz., szept. 8.) Megelőzőleg különben a *Der Ungar* kiadta németűl szept. 1., 2. és 3-diki számaiban. (V. ö. *Pet.-Muz.* IV., 122. l. *P. az Egyenl. Társulat*ban cz. czikkben.)

Mór fővezérsége alatt, melyben Petőfi kapitányi rangot nyert; továbbá kiküldött egy közjólléti bizottmány félét, mely az Aranykéz-utczai kávéházban 6—6 taggal felváltva, «az események felett viraszszon», melynek Petőfi is tagja lett s úgy látszik, hogy a társulat mindenben a jakobinusokat akarta volna utánozni, de Hajnik rendőrfőnök 10-dikén működését betiltotta.

Ezalatt egész Pest feszült várakozásban volt a száz tagú küldöttség működése iránt. Petőfi 10-dikén a legnagyobb izgalomban várva az óhajtott döntő perczet, *Jőj el végre valahára* költeményét irja.* Végre aug. 11-én megjön a döntő percz; a király kitérő, határozatlan válasza köztudomású lett, a kormány leköszönt, az *Agramer Zeitung* kiadta a király szept. 4-diki levelét Jellasicshoz, melyben jun. 10-diki, őt kárhoztató rendeletét visszavonja. Most végre minden világos. Az országgyűlés ekkor elhatározza, hogy az öt forintos bankjegyek forgalmát megerősíti, a serget toborzás útján gyűjti össze; az új miniszterium kinevezé-

* Szeptemberből valók még: *Itt benn vagyok a férfikor nyarában, Golyók sivítnak, kardok csengenek, A hegyek közt, A bokor a viharhoz* (mindkettő szept. 8-dikáról, mely napot, vagy többet is, a Zúgligetben tölté feleségével), *Jőj el végre, valahára, Hallod-e szív, szívem!, Mit daloltok még ti jámbor költők?, A székelyekhez.*

séig Kossuthot és Szemerét megbízza a kormányzással s a közvélemény Kossuthot miniszterelnökül jelöli ki.

A radicalpárt ujongással fogadta ezt a merész fordulatot; szept. 12-dikén Madarász a néphez beszélő Kossuthnak vörös tollas kalapot nyom a fejére. Ideje volt, hogy estve az ülésen Batthyáni bejelentse a nádor kéziratát, mely megint őt bízza meg az új miniszterium alakításával, s ő e megbízást el is fogadta, ha Jellasics parancsot kap a visszavonulásra. E napon este érkezett meg Csányi sürgönye, hogy szept. 11-én a bán Légrádnál átkelt a Dráván.

Batthyáni ez új kineveztetése mindenesetre azt bizonyította, hogy a kiegyezés minden reménye nincs elveszve. Csaló remény. Míg önkéntesek toborzva mennek a következő napokon a bán elleni táborba, 15-dikén a király németnyelvű válaszban kijelenti, hogy a miniszterium leköszönését s Batthyáni új miniszterelnökségét elfogadja; de Jellasics eljárását nem roszalhatja s megrójja a nemzetgyűlést, hogy a törvényes rend megsértésére okot adni merészelt. Ekkor Batthyáni leköszönt ugyan, de az országgyűlés bizalmat szavazván neki, megtartotta állását s másnap már közölte az új minisztérium névsorát, melyből Kossuth neve hiányzott. Míg ezek történtek szept. 16-án és 17-dikén, a fővárosban már 15-dikén

este felolvasta Batthyáni a Csányi levelét, mely szerint gr. Teleki Ádám kijelentette, hogy Jellasics ellen, kivel egy eskü köti, harczolni nem fog. Maga a nemzetgyűlés egyhangulag kiáltotta: «hazaáruló, halál a fejére!» A közönség hangulata leírhatatlanná lett.

Az események ez izgalmai, a szept. 11-diki nagyszerű nemzetgyűlési határozatokra fölülkerült megfontolás, a következő napok megdöbbentő híre, Teleki árulása, a király német levele: megint megszólalásra bírták a költőt. Szept. 16-dikán éjjel fogalmazza meg fölhivását, melyet az *Egyenlőségi Társulat* 17-diki közgyűlése riadó lelkesedéssel fogad s elhatározza kiadását magyar és német nyelven; e napon közli egyszersmind utolsó hírlapi czikkét a *Márczius Tizenötödikében*. Ez utóbbiban keserűen említi meg, hogy az események neki adtak igazat és már nem lelkesít, hanem boszúra bíztat; és reményt jósol abból a tudatból, hogy a magyar nemzet nem gyáva s tehát nem lehet elvesznie; a múltban küzdött az emberiségért, tehát nem is szabad elvesznie.

Proclamátiója általános érthetőségre törekszik s népiesen van tartva. Maga az egész egy harczra fölhívó szózat. «Bánat és harcz szól belőlünk; olyanok a mi szavaink, mint mikor a szél belesüvít a félrevert harang zugásába. Tűz van, tűz van . . . nem egy falu, nem egy város,

hanem az egész ország ég. Fölharangozzuk az egész nemzetet. Talpra legények! ha most fel nem keltek, fekünni fogtok a világ végéig.» Ezek a kezdő sorok. Áttekint aztán röviden a nemzet történetén, a honfoglaláson; bővebben kitér az ausztriai házzal kötött szerződési viszonyra, ennek megszegésére, a márcziusi napokra, az akkor megnyert törvényeinkre, a reactió legújabb ármányaira s Jellasics betörésére. Végre újból fegyverre szólítja a nemzetet.*

E napok egyszersmind döntöttek a felett is, hogy minő módon szolgálja ő a hazát a forradalomban, mely íme, most egész valóságában megjelent; megjelent véresen és rémítőn a nemzet előtt. Elhatározza, hogy katona lesz; a honvédseregbe lép.

Nem kétség tárgya, hogy e gondolattal, a mint az első kardot kivonták s az első ágyút elsütötték a déli harcztéren, állandóan foglalkozott. A közvélemény elvárta tőle, hogy a csaták tüzében a harczosok élére álljon, hogy a márcziusi napokban proclamált forradalmi eszmékért ne csak tollal, hanem, a mint igérte, fegyverrel is küzdjön. A közvélemény mintegy kijelölte a már-

* Megjelent magyarúl és németűl külön röplapon, l. még *Népelem*, szept. 20. (L. szerzőtől: *Petőfi az Egyenl. Társulatban. Pet.-Muz.* IV. 117—128. l.)

cziusi ifjak közül őt és Vasvárit egész végzetszerű következetességgel, hallgatag, de annál követelőbb ostracismussal, hogy a mint a harczok ideje eljön, tüstént indúljanak elveikért meghalni s a csaták véres angyala elfogadta kijelöltetésöket és martyrságukat.

Kivált, midőn augusztus 10-diki hírlapi czikke s az idők hatása alatt pár erősebb hangú költeménye megjelent: a közvéleménynek az a roszszabb akaratú része, mely gáncsolni és gyanúsítni alap nélkül is szeret, egész türelmetlenné vált, hogy még mindig a fővárosban van, hogy nem állanak ki Vasvárival együtt az első buta rácz lándzsa vagy puska elé. Elébb csak suttogások voltak hallhatók, a jó barátoknak tettek megjegyzéseket a költő következetlenségéről, a költészete és élete közti ellenmondásról. Majd nyilvánosan és nevén nevezve őt meg Vasvárit, megjegyezte aug. 25-dikén az *Ungar*, mint sok ember észrevételét, hogy épen azok a szabadsághősök, mint ők, kik annak idején a legelkeseredettebb beszédeket tartották s legszenvedélyesebb éljent kiáltozók voltak, most leghanyagabbak nemzetőri szolgálatukban. «Honnan ez az erkölcsi fásultság? Vagy talán ez csak physikai?»

A költőre felriasztólag hatott e gúnyos és kiszámitott megjegyzés. Rögtön *Golyók sivítnak, kardok csengenek* költeményében felelt rá, nyu-

godtan és önérzettel mondván, hogy ne magyarázza senki, tudja ő nagyon jól, hogy hol a helye s ha a fővárosban elvégezte kötelességét, a csatába s a pokolra is elmegy. Ezt szept. elején írta. Megjelenik azonban Vörösmarty ellen írt költeménye, mely, bárha általános rosszalásra talált, úgy ezt, mint a két költő egész vitáját, a titánok harczát, szótalan szemlélte a sajtó; azonban a következetlenség vádja, melylyel ő Vörösmartyt illette, egyszerre határozottabb formát öltött. Ő vádolja Vörösmartyt következetlenséggel, elvtagadással? Ki tagadja meg jobban elveit azzal, hogy a fővárosban kötekedik, mint ő?

Az általános vádnak Vahot Imre adott gúnyos, támadó és fölháborodást affectáló hangon kifejezést *Nemzetőr* cz. zuglapjában szept. 10-dikén, egy világosan általa sugalmazott czikkben, «egy önkéntes» aláirással, melynek mélyen bántani akaró czélzatát minden sora mutatja.

«Petőfi Sándor, mond a czikk, miután már oly sok hitvány költőt feldicsőitett kobzával, verset írt Vörösmartyhoz, melyben letépni erőködik a legnagyobb magyar költő babérját s meggyalázni becsületét azért, mert ez mint törvényhozó a hadsereg kiállítására nézve nem a vak légyként mindennek neki rohanó Madarászokkal, hanem Kossuth becsületes és eszélyes indítványára a többséggel szavazott. Vörösmarty válasza min-

dentől eltekintve, nagyon higgadt és szerény; ő ilyforma epigrammal felelt volna: Sándor öcsém, te minden versedben szabadságunk elnyomói, ellenségünk vérét szomjazod, te keservesen panaszkodál, hogy nem akkor születtél, midőn alkalma volt a magyarnak dicskoszorút szerezni a harczmezőn.* Ime, most nyakunkon a háború, minden ép karra szüksége van a hazának, — te katona voltál, gyermeked nincs, — s roppant kardod, melylyel a márcziusi napokban annyira csörömpöltél, mégis hüvelyében rozsdásodik. No de azért édes öcsém, nem irígylem költői babérodat.»

Így ír a Vahot lapja, melyben a szerkesztő csillag alatt azt jegyezte meg, hogy ő ismeri a költő gondolkozását s azért nem megy a háborúba, mert a ráczok ellen folytatott hadműveleteket nem tartja annak. Az egész közlemény szándékos és elevenre czélzó vágás. Vahot igen jól tudhatta, hogy ekkor a költő már el volt régen határozva a hadseregbe lépésre s e végből, mivel a tüzérségnél kívánt szolgálni, több ifjúval és Vasvárival együtt részt vett az Új-épületben

* Czélzás *Mért nem születtem ezer év előtt* költeményére, mely 1845 elején a *Pesti Divatlap*ban jelent meg, melyhez Vahot I. akkor egy képmellékletet csatolt *Régi magyarok* czimmel. (1845. 2. sz., jan. 5.)

Mack százados által az ily önkéntesek számára naponként rendezett gyakorlatokon, a mit az *Ungar* pl., mely szintén támadója volt, örömmel vesz szept. 23-dikán tudomásúl.* De egyszersmind Vahot tudhatta azt is a jól értesült írói körökben, melyek akkor épen nem voltak nagyon kiterjedtek, hogy már eddig is csupán családi körülményei tartották vissza; nem akarta feleségét elhagyni és felesége sem engedte, hogy szülése előtt pár hónappal magára hagyja, mert kire bíznia egyáltalán nem volt. Tudta ezt az okot mindenki; de ezt nem oknak, csak ürügynek tekintették s nem elégített ki senkit; legalább nem a rosszakaratúakat. Mit gondoltak ők azzal, hogy egy szenvedésekben megőszült ifjúság után joga lehetett a költőnek arra, hogy a családi érzelmek szentségének áldozzon! Egressy egyik leveléből egész terjedelmében megítélhetjük ezt a hangulatot, ezt a kétértelmű vádaskodást, melyből még barátai sem vonták mind ki magokat.**

Mennyire fájt ez a költőnek, bizonyítja a Vahot közleményének hatása alatt írt *Hallod-e szív, szívem!* czímű költeménye, melyben ugyanaz a gondolat, mint már említett *Golyók sivítnak* kezdetű költeményében. De míg ott az egyszerűbb,

* *Pet.-Muz.* VI. 24. l.
** *Egressy levelei P.-hez.* (*Pet.-Muz.* III. 47. l.)

inkább élczelő hírlapi megjegyzésre egy nyugodt öntudat nyilatkozatával felel, itt a sebzett szív szólal meg, melyet a higgadt önérzet, mely érzi, hogy nemességében ily rágalmaktól sebezhetetlen, nem tud nyomban lecsillapítani, megfékezni; akaratlanúl is háborog; az érzelmek reactiója heves, indulatos, viharzó. Csillapítja azonban szívét, mert be fogja bizonyítani, hogy az egész czudar, gaz rágalom s csak azt restelli, hogy akkor, győző-ünnepén, ócsárlói éljenezni fogják és nemes emberszeretettel így végzi:

Ily hitvány az ember, ily hitvány valóban!
Csak miljomod része, a mi közte jó van.
Menjetek! .... kívánom, hogy boldoguljatok,
Küzdök is érte, de nem kell jutalmatok.

Úgy látszik, hogy a költő nyomban beadta kérelmét a hadügyminiszteriumhoz kineveztetése végett; költeménye pedig okt. 1-sején megjelent az *Életképek*ben, mely, a mint látjuk, a főokot gyöngéden elhallgatja. Ezt csak deczemberben írja meg *Egész világ a harczmezőn* cz. költeményében, melyet azonban kéziratából szintén kitörölt.

De a rágalmazó *Nemzetőr* sem e költeményről, sem utóbb, midőn okt. 15-én kapitánynyá kineveztetése a *Közlöny* okt. 16-iki számában megjelent, nem vett róla tudomást, hogy a költő

fölövezte harczi kardját s ugyanakkor a végzet trombitája megharsant feje fölött, kijelölvén benne forradalmi csatáink legnagyobb áldozatát. Nem vettek róla tudomást többi lapjaink sem; sőt midőn szept. 24-dikén a fővárost elhagyva, a Székelyföldre indúlt, csupán az *Életképek* jegyzett meg róla röviden ennyit: «Petőfi is elutazott, kötelességét, mint becsületes hazafi, teljesíteni.» (Jókai M.) * Igen; eltávozott, de nemcsak ezért; hanem hogy vérével tanúskodjék azon kijelentés mellett, mely költői és polilikai hitvallása volt.

* 14. sz. 441. l. Bővebben l. szerzőtől *Adatok Petőfi Hallod-e szív, szívem! cz. költeményéhez. Pet.-Muz.* IV. 265—276. l.

X. FEJEZET.

Belsőbb viszonyok.

Szülőit Váczon helyezi el. — Látogatás Váczon. — Sass István tudósítása. — Szülőit magához veszi. — Meghasonlása Jókaival. — A lövész-útczai lakás. — Szereplése. — Szerkesztőtárs az *Életképek* mellett. — Szónoklatai. — Neje szereplése. — Káros hatása férjére. — Petőfiné népszerűsége. — Megjelenik arczképe. — Jellemző tulajdonai előtérbe lépnek. — Hasonlóságok és különbség az ő és férje természetében.

A lefolyt márcziusi napok után, míg a költő zajos és sokoldalú közéletet élt, annál egyszerűbb és csöndesebb volt házi, családi élete, bárha nem apróbb kedvetlenségek nélkül. Családi teendői közűl a legfontosabb volt szülőiről való gondoskodása. Ő a mint írta és mondta többször, különösen *István öcsémhez* költeményében még 1844 nyaráról:

Mért nem szeret ugy engem istenem?
Hogy volna mód sorsán enyhítenem.
Agg napjait a fáradástól én
Mily édes-örömest felmenteném; . . .

a gondoskodást apjáról és anyjáról csakugyan egyik legfőbb kötelességének tartotta. Láttuk ezt, midőn a dömsödi szerencsétlenül sikerült bérlet alkalmával segélyezte őket 1846 végén. Ez a bukás okozta, hogy szülei másodszor is és véglegesen tönkre jutván, új bérletre már nem is gondolhattak. Ekkor, hogy rajtok körülményeihez képest segíthessen, előbb Czinkotán,* majd 1847 elejétől fogva a csöndes, olcsó és mégis közelfekvő Váczon helyezte el, hol egy kis emeletes házban fogadott nekik egy szobából és konyhából álló lakást és gondoskodott tehetségéhez képest minden szükségökről, hogy feledtesse velök bukásukat s szenvedéseiknek főleg azt a részét, melyet ő okozott nekik. Ez az utóbbi teljesen sikerült. Az öregek büszkén vallhatták magokénak az országos hírű költőt, kire azonban keserüen s talán mindennél mélyebben hatott, hogy szülei elszegényedtek és ő szorult helyzete miatt nem tehet értök annyit, mint szerette volna.

E váczi időszakból megható esetet beszél el Sass István. 1847 tavaszán t. i. hírét vevé anyja betegségének s ő Sasshoz futott, hogy együtt menjenek azonnal Váczra. Haladék nélkül ültek a vonatra s az aggodalomtól elfoglalt költő komor

* L. levelét Várady Antalhoz 1846 okt. 28-ról. *Budap. Hirl.* 1893. 130. sz. Baróti: *Petőfi-ereklyék.*

hallgatásba merülve húzódott meg a kocsi szögletében. «Sürgős levén megérkezésünk, folytatja dr. Sass, a mint Vácznál megállt a vonat, azonnal szülei lakására siettünk. Útunk egy kis emeletes házba vezetett. Konyhán át jutottunk egy szobácskába, melynek tisztasága lakója rendszeretetére s a két kis ablakban zöldelő muskátli virágkedvelőre vallottak. Az öreget asztalnál ülve, olvasás közben leptük meg. Kanapén üldögélő nejének tartott épen felolvasást az asztalon szétszórva heverő lapok egyikéből. Rövid köszöntés és bemutatás után Sándor leült anyja mellé, végig simítá kezével sovány, redős arczát, s átölelve, mellette maradt, megkezdvén kérdezősködését egészségi állapota felől. A szót az öreg gazda vevé át, látva, hogy köhécselő nejének nehezére esik a beszéd.»

A hír az anya betegségéről, bárha gyönge szervezetét a szenvedések hosszú sora és makacs tüdőhurutja megviselték, túlzottnak bizonyúlt s a költő megnyugodva derültebb lőn, a társalgás megélénkült. Az apa vitte a szót. «Eleinte a lapokról, az azokban megjelent czikkekről, imerősökről beszélt, végre Sándor viselt dolgaival kezdett előhozakodni az öreg, mi közben felállt, s a szobában sebesen fel-alá járó fiát kísérte szemével, neje pedig észrevétlenűl kiosont, az ebédkészítéshez megadni utasítását».

Szóból szó lett, s folyt a beszéd az öreg ajakáról; a Sándor ifjúkori kalandjai egész sorát mondá el, míg az anya szótalan köhécselve hallgatta, vagy sóhajtozott; a költő szivarozva járt fel s alá, néha elmosolyodva a részleteken; végre megállt, s kedélyesen szólt: nem haragszik-e még, s kibékült-e már korhelynek tartott fiával? Az öreg elérzékenyülve felel, hogy megverné az Isten, ha nem feledte volna el akkori keserűségeit; most már nincs panaszuk, sőt naponként kérik rá Isten áldását. Így tölt el a nap, s midőn délután visszatértek Pestre, a megnyugodott költő majdnem túláradó kedélyességre hangolódott a vasuton.*

A költő szülei 1848 tavaszáig laktak Váczon. Ekkor abban a házban, melyben ő lakott a Dohány-utczában, egy külön szobát fogadott, s szüleit odaköltöztette. Ezóta úgy itt, mint utóbb lövész-utczai lakásukban közös háztartásban éltek. Amaz előbbi lakáson volt vendége Arany János,

* L. e kedves részletet: dr. Sass: *Látogatás az öreg Petőfiéknél Váczon.* (*Vasárn. Ujs.* 1884, 52. sz.) Ekkor irta-e Váczon kelt az *Anyám tyúkja* költeményét vagy egy más látogatásakor, meg nem határozhatjuk. Ha ekkor írta, akkor e látogatás 1848 febr. elején történt. Ugyancsak tudjuk, a költő is említi egyik levelében Aranyhoz 1847-ből, hogy testvérét, Istvánt is segélyezte. (*Hátrah. Irat.* III. 94. l.)

ki 1848 májusában hét-nyolcz napra felrándúlt a *Nép barátja* ügyében. «Ő akkor a Dohány-útczában lakott, írja e látogatásról Arany, elég kényelmes szálláson, hol szülei is vele laktak, ő látta el asztal- s szállással őket. Tisztességes szobája volt a két öregnek külön, — Petőfi a leggyöngédebb fiúi tisztelettel bánt velök.»* Ez az együttélés azonban nem épen a legszerencsésebb volt. Petőfiné nem élt teljes békében az öregekkel, a mi, egyéb bajai mellett, nem egyszer keserűséggel töltötte el a költőt, s egyéb okok mellett ezért is utóbb meglehetős komorrá változott. Anyja egész nap csak őt gondozta, főzött, varrt, mosott, s a költő mindig csókkal búcsúzott el az anyától, kinek egyetlen gondolata ő volt. Utóbb Petőfi meghasonlott Jókaival, s ez pünkösd másodnapján (jun. 12.) elköltözvén, szülői foglalták el az általa bírt szobát. Jókai a meghasonlás okát részletesen elbeszélte *Petőfi eszmecsírái* czímű felolvasásában.** E szerint pünkösd első napján egy olasz császári ezred fellázadt a Károly-kaszárnyában, s véres verekedés fejlett ki köztök és a magyar katonák közt, melyet véglegesen csak másnap délben lehetett lecsendesíteni; az olasz katonák letették a fegyvert s Komáromba kísér-

* *Hátrah. irat. és lev.* III. 149. l.
** *Nemzet.* 1891 jan. 7. Reggeli lap.

tettek. Az összetűzés este kezdődött, lármadob és trombitaszó hívta össze a nemzetőrséget, s Jókai, ki szintén nemzetőr volt, hazafutott szuronyos puskájáért. Petőfi otthon volt. Midőn meghallotta az esetet, ő is menni akart; vette kétcsövű vadászfegyverét és széles fringiáját, hogy Jókaival menjen. Petőfiné ekkor bement Jókaihoz s rémülettel így szólt:

— Az égre kérem önt, siessen! ne várja meg Sándort. Zárja be a lépcsőajtót, s vigye el magával a kulcsot.

Jókai valóban ezt tette, s a költő kénytelen volt otthon maradni. Csak másnap szabadúlhatott ki, midőn Jókai hazaérkezett, kalapjában egy nagy vörös tollal, melyet későbbi neje, Laborfalvy Róza tűzött oda. Petőfi elébb összeszidta, hogy bezárta, majd összetűzött vele a vörös toll miatt, midőn megtudta, hogy kitől kapta, s Jókai még az nap elköltözött a Hatvani-útczában ugyanazon házba, hol jegyese lakott, s a két jó barát többé sohasem látogatta meg egymást. Petőfi komolyan megharagudott Jókaira tervezett házasságáért.* Ezt az elhidegülést aztán a *Vörösmartyhoz* czímű költemény, s az emiatt keletke-

* Jókai kétszer is elbeszéli ezt az esetet, egyszer márcz. 30-dikára téve. *Életemből. Az én kortársaim.* 237. l.

zett tollharcz teljes szakadássá változtatta. Petőfi nem akarta többé ismerni.*

Utóbb, 1848 augusztus elsejére Petőfiék a Lövész-útczába költöztek a 391. számú ház első emeletére, hol két keskeny kis szobában laktak, szülői külön szobáján kívül. Az előbbi drágább lakást a költő ezzel az olcsóbbal cserélte föl; mert neje várandóssága miatt úgy is Erdődre készültek le. Petőfiné egyik rokona, Bathó Ignácz, Jász-Ladány főjegyzője, itt kereste fel őket egyszer 1848 nyarán, hogy magához hívja falura. Egyszerű, szűk, csakis a legszükségesebbekkel ellátott két kis régi festésű, kopott szobából álló lakás volt ez, s Bathó szerint az ifjú pár csakugyan szűkös viszonyok közt élt, és ha ugyan nem csalódik, előadása sejteti azt az elégedetlenséget is, mely a nőn lassanként erőt kezdett venni, kinek férjhezmenetelét nemcsak a saját, de még a Térey Mária szülői sem tudták megbocsátani, s leányukat a vele való levelezéstől eltiltották.**

* L. erről Jókai elbeszélését az *Összes költ.* előszavában. LXXI. s köv. ll. Csak kétszer találkoztak még, egy esküdtszéki tárgyaláson s a Buda bevétele utáni búcsú-lakomán.

** Szendrey Júlia levele Térey Marihoz 1848 márcz. 24-ről. (*Szathmárm. Közlöny* 1887, 17. sz.) V. ö. Ifj. Nagy György: *Petőfi S. életéből.* Bathó Ign. elbeszélése után. (*Koszorú.* 1884, I. 158. l.)

A márcziusi napok egy időre teljesen fölforgatták a költő előbbi nyugodt családi életét, s a forradalom mámorától elragadtatva, majdnem csak polgári kötelességeinek élt.* Ülésekre járt, szónokolt a népgyűléseken, s általában elébbi szokása ellenére keveset ült otthon. Gyakran neje is elkísérte, kit a forradalmi láz épen úgy hatalmába kerített, mint férjét. A költő irodalmi szerepléséből kiemelendő, hogy márczius 23-dikától fogva társszerkesztő lett az *Életképek* mellett; de neve csak április 20-dika óta jelent meg a lapon s ezért havi 100 frtot kapott. «Különben csak a verses részre ügyelt, a többit Jókai vitte.»**

Ez a közös vállalat azonban nem ütött jól ki. Ugyanis csupán szépirodalmi lapot akarván adni, elhagyták a divatképeket; ez sokat ártott. De ártott főleg a minden érdeklődést lefoglalt politika és Petőfi népszerűtlensége a márcziusi napok után. Jókai több helyt említi, hogy márczius előtt még 1500 volt az előfizetők száma, most leszállt 400-ra,*** s a kiadó felmondott az év

* Rendesen széles karddal járt, melyet Jókaitól kapott. Rajta szűz Mária képe s kettős kereszt volt vésve feliratokkal. Br. Eötvös egyszer azt mondotta neki: ez nem kard, hanem guillotin s e név rajta maradt. Jelenleg Hentaller Lajos birtokában. *Pet.-Muz.* IV. 216. l.

** Arany: *Hátrah. Iratai.* III. 163. l.

*** *Kossuth Hírlapja* 431-et mond. (122. sz. novemb.)

végére, midőn a lap meg is szünt. Részt vett, mint bizottsági tag és felügyelő a *Nép barátja* alapításában is; Aranyt ő ajánlta szerkesztőnek.* Közéleti szereplése kezdő sikerei mellett is, de kivált utóbbi kudarczai és csalódásai miatt, károsan hatott idegzetére és egészségére. Sokat gyöngélkedett most, s utóbb katonáskodása alatt is. Arcza sápadt és beesett volt; a beszéd fölhevítette és ideges izgatottságát növelte, kivált ha a népjogról, hazáról, szabadságról, respublicáról, lelke legmélyét elfoglaló tárgyairól szólt. Ilyenkor szemei villogtak, s beszédét heves kézmozdulatokkal kisérte. Az egykorúak szerint kivált a márcziusi napokban tartott népgyűléseken, s a rendre ügyelő választmányban mindegyre szót emelt. Beszédeit «velős rövidség s metsző él jelölik, mond a *Reform*, arczképe kiadása alkalmából, melyek megannyi villámok politikánk viharnehéz egéről, s melyek mindig találnak, s a népet leglángolóbb lelkesedésre gyujtják. Petőfi töké-

* Az általános felhívás máj. 10-dikén kelt. A szerkesztésre Nyári Pál elnökl. alatt gr. Teleki László, Vörösmarty, Fényes Elek, Friebeisz István és ő ügyelt föl. Írt is belé, ott jelentek meg: *Bánk-bán* (júl. 30.), *Lenkei százada* (aug. 20.), *Kun László krónikája* (szept. 3.), *Péter bátya* (1849 márcz. 29.), *Vérmező* (ápr. 28.). A szerkesztőséget neki ajánlták fel; de ő az *Életképek*hez levén lekötve, nem vállalkozhatott.

letes democratikus jellem; erő, nyíltság és szilárdság teszik fővonásait; rendíthetlen becsületesség legfényesebb erénye». Democratismusból volt valódi philoszemita is; beszélik, hogy ezért egyszer nagyobb összeggel is megkinálták, melyet felháborodva utasított vissza, mig szegénysége daczára május havában könyvei egy részét árvereztette el 65 frton, hogy a hadi pénztárhoz ő is járulhasson valamivel.

Neje, mint egyik fő ösztönzője és heves forradalmi érzelmű nő tünik ki e napokban. A mozgalmakban egyik szereplő. Részt vett a nemzetőrség zászlójának készítésében, s belevonatván a nyilvános szereplésbe, utóbb egy pár felhivást is adott ki a magyar nőkhöz, melyekben honleányi kötelességeikre figyelmezteti. Így buzdította férjét is a márczius 15-diki mozgalomban, utóbb a követválasztási ügyben, a minisztérium elleni fellépésében, Vörösmarty ellen írt költeménye kiadásában, a hadügyminisztériummal való ismételt összetűzéseiben. A szenvedélyes és dicsvágyó nő szerette volna, ha férje valami nagyobb szerepet játszik a forradalomban, mint minőhöz jutott, s erősítette abban a hitében, hogy neki végzetszerű hivatása van, melynek minden alkalmát meg kell ragadnia. Ezek lényegesen belejátszodtak a költő túlzásaiba, szerepének félremagyarázásába. Egyszer egyik barátja

figyelmeztette, hogy e szenvedélyes túlzásokkal csak magának árt, s nem használ a hazának; mert népszerűtlenné lesz, s nem hallgat senki rá. A költő azt felelte: «Nem ismered, barátom, az én feleségemet; azt hiszed, tudnék-e nyugton maradni, még ha csöndesebb természetem volna is?» Valóban neje befolyása annál nagyobb volt, mert, mint minden heves képzelődésű embernek, bátorsága a vakmerőséggel és meggondolatlansággal volt határos; e mellett imádta nejét, s véleményét mindenkié fölébe helyezte.

Csakugyan maga Petőfiné is már a márcziusi napokban hírnévre jutott, mint szenvedélyes honleány, még pedig nemcsak a költő verseiből. Arczképét férjéével egyszerre rajzolta kőbe Barabás 1848 májusában s egyszerre is jelentek meg egyforma lapokon.* Ez az egyetlen ismert egykorú kép róla ez időből, mely rövid hajjal, egyszerű öltözetben ábrázolja, míg Petőfi szakál nélkül, kihajtott inggallérral, nyakkendő nélkül, mellén kokárdával, balkezével széles kardjára támaszkodva van rajzolva.

A nő ez időben életének aranykorát érte. Az ifjúság csaknem annyira ünneplé mint férjét s ha a tömegben megjelent, megéljenezték, még pedig nem csak a lelkes honleányt, hanem mint az a nőt

* *Pet.-Muz.* II. 281. l.

is, a ki férje kedvéért elhagyta az anyagi jóllétet, hogy megoszsza vele a szerelmet, dicsőséget s a szegénységet. Ha a gyűléseken jelen volt, egyik kezében fekete keretű szemüvegét tartva, komoly arczczal figyelt a szónokra, s helyeslőleg vagy tagadólag inte fejével, mintegy érezve, hogy őt, a Petőfi nejét, figyelemmel kisérik s mozdulatainak súlya van. Ekkor már öltözni is feltűnőbben kezdett s neki is megvolt férjének az a tulajdona, hogy öltözetével is magára vonta a figyelmet. Vahotné írja, hogy egyszer fekete nehéz selyemruhában látta, derekán széles nemzeti színű szalaggal, kokárdával mellén s ugyanily szalagból készült magyaros főkötővel fején. Jókai pedig említi, hogy egyszer vörös phrygiai sapkával ment szinházba s Petőfi el volt általa ragadtatva.

A forradalomban épen úgy a legszélsőbb elveket vallotta, mint férje; valamint bizonyos lázzadó szellem volt természetében a társadalmi szokások ellen is, melyeket lenézett. Hevesen gyűlölte az aristocratiát s minden olyast, a mi véleménye szerint korlátozza a független szabadságot és mint nő, a teljes önállóságra törekedett. Igy is élt utóbb Debreczenben, míg férje a hadseregnél volt. Egy-egy hasonló gondolkozású nőismerősével gyűlésekre járt vagy az útczán sétálgatva szélső republikánus szellemben politizált, bírálgatta a szereplőket s a háziasság rovására mindinkább

a közéletbe vegyült. E belső vonásokban megleljük magyarázatát a nő későbbi életének, valamint annak is, hogy a forradalom végső napjai s a fegyverletétel utáni hónapokban, midőn minden vezető kéz hiányzott mellőle, mindazon excentricus szokásoknak, minő férfi ruhában járás, szivarozás sat. hódolt, melyekre egyébként akkoriban nem egy nő adott példát.

Egykorúak említik azt is, hogy az 1848-dik év második fele óta a költő nem egyszer zördült össze nejével s néha társaságban is szótlan búskomorsággal vonúlt félre, alig bírva rossz kedvét palástolni. Bathó is említ 1848. év nyaráról egy ily jelenetet, melynek tanúja volt; a költő komorságát pedig majdnem minden egykorú tanú följegyzi, hol családi bajainak, hol egyéb körülménynek tudva be. Azonban ez adatokból, ha hitelök kétségbe nem vonható is, következtetést vonni arra, mintha már ekkor a férj és nő közti belső viszony bomladozni kezdett volna, nem lehet s nem is felelne meg a valóságnak. Mindvégig, míg a költő a hadseregnél távol volt, a legszenvedélyesebb szerelemmel gondol mindig nejére. Bauer őrnagy, ki mint Bem hadsegéde, állandóan érintkezett a költővel a táborban, hagyja ránk, hogy folyvást vagy a hazáról vagy nejéről és fiáról beszélt, kiket a haza után legjobban szeretett. Neje arczképét szíve felett hordta s mindegyre

nézegette; róla «mindíg a bálványimádással határos ábránddal beszélt, és leveleit nemcsak magában, hanem előttünk hangosan is gyakran olvasta föl, mindannyiszor irígyelvén azt magamagától (sic!), miután — mint mondá — emberi lény méltatlan hozzá».*

Ez adat hitelét költészete is tanúsítja. Noha 1849-ben alig pár költeményt írt s a hadi és politikai események foglalják el, márcz. 8-án Bethlenben írt *Pacsirtaszót hallok megint* költeményében így kiált fel:

Es álmodom, és álmaim
Oly kedvesek, oly édesek....
Te rólad álmodom, hív angyalom,
Kit olyan híven szeretek.

Ehhez teljesen hasonlót hagy ránk Orlay a mező-berényi végső napokból. Ha tehát föl lehet is tenni, hogy ha a költő tovább él, köztök a természetes ellentétek kifejlődtek volna, ezek most még nem nyilatkoztak. Mert annyi egyébként mindenesetre igaz, hogy azon csodás végzet daczára, mely őket összehozta s melyben a közhit annyira keresi és leli meg a sors kezét, a két ifjú nem volt egymásnak szánva. Nagyon is hasonlítottak belső

* Bauer őrnagy: *Hagyományai.* 1870, 121. l.

tulajdonaikban, hogysem állandóan boldogok lehettek és egymást kiegészíthették volna. Petőfinében azonban hiányzott férjének mély erkölcsi vonása, mely őt minden csapásból megerősödve emelte ki. A kóbor szellemű, változékonynak látszó költőből szerető, hű férj, pedánsságig otthon ülő gondos apa vált, ki azelőtt is áldozó testvérnek és fiúnak mutatta magát. Barátai nem egyszer gúnyolták is pedánsságáért.* Sőt ha ifjúkori fellobanásait, a megénekelt nőket házas korában itt-ott fölemlegették, meg is haragudott, mond Orlay. E lényeges különbségből folyt, hogy a férfias hajlamú és férfi mulatságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai, a folytonos hurczolkodások, az ismerősöknél el-elmaradás, utóbb a férjétől megfosztatás és a szükség is, melyek kevésbbé ábrándos hajlam mellett, mást erkölcsi erejében felemeltek s fájdalmukban megszenteltek volna: őt mindinkább kihozták szelid nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csiráik már most fejledezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő

* L. a Jókai által elbeszélt részletet, *Petőfi eszmecsírái, Nemzet.* 1891 jan. 7. Hasonlót Berecznél is: *Visszaemlékezések, Magyarorsz. s a Nagyvil.* 1872.

Juliskája is, mond jellemzőleg Dékániné és kétségtelen, hogy ha a költőnek nem vagy kevéssé adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.

XI. FEJEZET.

Bem táborában.

A Székelyföldre akar menni. — Október elején visszatér Pestre. — A párndorfi táborban. — Erdődre megy. — Időzése Debreczenben. — Újra Erdődön és Debreczenben. — Fia születése. — A C· -- Áttételi magát Bemhez. — Gondoskodása családjáról. — Első erdélyi útja. — Bem és Petőfi. — A szelindeki és vizaknai csata. — Visszavonulás Déváig. — Visszatér Debreczenbe. — Összeütközése Mészárossal. — Családja Szalontára megy. — Második erdélyi útja. — A medgyesi csata. — Útja Kolozsvárra és Szalontára. — Harmadik erdélyi út Szebenbe. — Szászsebes[illegible] [illegible]let kap. — Előnyomulás Lugosra [illegible] [illegible]onvédben. — Temesvár alatt. — Debreczen[illegible] [illegible]enete Kossuthtal.— Összeütközése K[illegible] [illegible] Ennek következményei. — Le[illegible] mondása.

A költőt 1848 okt. 15-én nevezte ki Mészáros a 28-ik zászlóaljhoz századosnak; mert e rangban szolgált márcz. 21-dike óta a nemzetőrségnél is. Közben azonban több napig távol volt Pesttől. Ugyanis Jellasics közeledtének hírére Kossuth a szept. 24-iki nemzetgyűlésen még a tárgysor előtt méltó boszúsággal emelt szót, hogy a bán alig 40—45 ezer emberrel kardcsapás nélkűl ejtse

hatalmába a fővárost és az országot; ez ellen valamit tenni kell; ő tehát elébb Czeglédre majd falúról falúra megy hadat toborzani s felhívta a képviselőket, hazafiakat, hogy kiki ugyanazt tegye az általa ismert vidéken. Ő azonnal elindúlt s több képviselő utána. Ekkor Petőfi elhatározta, hogy toborzani és lelkesíteni a Székelyföldre megy. Ide Kossuth Marosszék követét, Berzenczey Lászlót, a költő egyik ismerősét, még auguszt. 17-én leküldte, hogy a lovas-határőrök közt 1500—3000 lovast toborzzon, a ki [illegible]vid időn oly népszerű lett, hogy okt. 16-dikára általános székelygyűlést hírdethetett egy nagy tábor alakítása végett Agyagfalvára, mely meg is tartatott. Ezen akart jelen lenni Petőfi is és már előre *A székelyekhez* czímű lelkes költeményét írta meg.* Szeptember 24-én indúlt ő is [illegible]ét előleges megállapodás szerint Debreczenen [illegible] Erdődre vivén, maga a legközelebbi úton Nag[illegible]ya felé akart a Székelyföldre menni.** Alig ért N.-Bányára, Teleki Sándor grófától s az odamenekűlt kővárvidéki és krasznamegyei uraktól azt hallotta, hogy

* Akkoriban sehol sem jelent meg.

** Elutazásának napja ismeretes egy e napon kelt falragaszból. E nap utazott el Vasvári is. *P.-M.*. VII. 44. l. A *Nemzeti Ujs.*-ban azt írja valaki szept. 28-ikáról, hogy a napokban utazott Debreczenen át. (1848, 124. sz.)

a naszódi biztatásokra a vidék oláh lakói már mind fölkeltek s tovább nem mehet. Ekkor szept. 30-án Erdődre tért vissza. Útközben Szinfalúból még e napon értesitette Ötvös Mihály szathmármegyei alispánt a történtekről; fölhívta általános népfölkelés szervezésére, mert az előre küldött pár száz nemzetőr s néhány ágyú nem elég; írja, hogy ő is ott marad s velök harczol. Este Erdődre ért s más nap tapasztalatait megírta a *Pesti Hirlap*nak is.*

Felhivásának sikere nem levén, okt. elején kineveztetése végett Pestre tért vissza. Ezalatt megtörtént szept. 29-dikén a sukorói ütközet, mely után hadseregünk a brucki vonalon előre nyomúlt Bécs felé és nehány nap mulva, okt. 9-dikén, az ország határán, Parndorfnál ütött tábort. Tudjuk, hogy Kossuth terve az volt, hogy a magyar hadsereg adjon segitséget Bécsnek s ezt határozta okt. 8-án az országgyűlés is; azonban igen sokan s köztök Petőfi is, nem helyeselték ezt a tervet, főképen pedig úgy vélekedtek, hogy a honvédsereg

* Megj. okt. 10. E pár napi időzése alatt írta Erdődön: *Tudod, midőn először ültünk* s a legközelebbi napok benyomásai alapján *Élet vagy halál* cz. költeményeit. Ez utóbbi Buda elfoglaltatása után, 1849 máj. végén, megjelent külön röplapon s osztogatták a katonáknak. Egy lenyomatot Havas is említ Székes-Fejérvárról 4 l. 8° év n. (Petőfi: *Összes költ.* III. 645. l.)

a haza határain kívűl táborozásra nem kötelezhető. Ezért ő is Parndorfra útazott s bejárván a tábort, heves szónoklatokat tartott a bécsi hadjárat ellen, melyek hatása akkora lett, hogy a tisztikar és Csányi László kormánybiztos tanácsot tartottak, mitevők legyenek vele; némelyek hadi törvényszék elé állítását is javasolták. Pár nap múlva azonban, úgy látszik, Csányi közbelépésére odahagyván a tábort, Pestre tért vissza.* Innen aztán kineveztetésével zsebében, szüleit Orlay gondjára bízván, Erdődre útazott, miről 18-án tudósítja Orlayt és Aranyt. Most, midőn október 17-dikén újra Erdődre érkezett, okt. 22-ig maradt ott. Ekkor írta apja dicsőítésére *A vén zászlótartó* cz. költeményét, ki bárha ekkor 58 éves volt már, mint a Vasvári-féle pesti önkéntes csapat zászlótartója, részt vett a Jellasics elleni sukorói ütközetben s csapatával tartott Bruckig és vissza.** Itt

* Petőfi e parndorfi időzését részletesen l. *Petőfi a parndorfi táborban.* Éjszaky Károly elb. után Csernátoni Gyulától. (*Pet.-Muz.* III. 341. l.)

** E költeményét eredetileg Bajzának küldte el a *Kossuth Hirlapja* számára s nem jelenvén ott meg, Orlaynak írt, hogy az *Életképek*nek adja. Megj. nov. 19. (*Vegyes műv.* III. 297. l. Levele Orlayhoz 1848 nov. 3.) Okt. 10-dikéről írja valaki a *Márczius Tizenötödiké*nek a Parndorf alatti táborból, hogy «Zászlótartónk a még ifjú vérű Petőfi, versent gyalogol velünk.» (182. sz,

a költő *Bucsú* cz. megható költeményében elbúcsúzván nejétől, okt. 22-én Nagy-Károlyon át (L. *Ti ákáczfák e kertben* költeményét) Debreczenbe zászlóaljához útazott, hol nov. 16-dikáig maradt. Itt ujonczok betanításával foglalkozott. «Egészségem tökéletesen jó, írja Orlaynak nov. 3-dikáról; de mennyi a dolgom? arról csak annak lehet fogalma, a ki tudja, mit tesz az: két száz parasztból két száz katonát csinálni.»* Itt és ekkor írta következő költeményeit: *Tiszteljétek a közkatonákat, 1848.*, *Hideg idő, hüs őszi éj*, *Milyen lárma, milyen vigalom! Itt alszik a költő* (Moore után angolból), *Hogy volna kedvem*, *Szeretlek, kedvesem.*

A legutolsó e költemények közül, mely egyszersmind talán a legforróbb és legismertebb a feleségéhez írtak közt, ez a dithyrambikus rajongás, a mint a költemény is mutatja, tulajdonkép válasz nejének egy levelére s valóban neje utóbb, mint annak a korlátlan hatalomnak jelét, melylyel férjén uralkodott, e költeményt különös becsben tartotta. A költő zászlóalját ugyanis Nagy-Becskerekre rendelték a szerbek ellen s Debre-

okt. 14. 1848, 730. l.) E szerint a költő találkozott is a táborban apjával. Ez önkéntes csapat szervezéséről l. u. o. 179. sz.

* *Vegyes m.* 296. l.

czenből nov. 17 én kellett útnak indúlniok. Neki első elhatározása az volt, hogy zászlóaljával megy s ezt megírta nejének Erdődre, ki szemrehányó levélben felelt, hogy őt szüléséhez oly közel elhagyja s vádolta, hogy már nem szereti. A költő e levélre válaszként írta költeményét, melyben e csodálatos odaadásról szóló sorokat olvassuk: «Lemondanék minden Dicsőségről érted, S megszerezném érted minden dicsőséget, Nekem nincsen vágyam, Nincsen akaratom, Mert a mit te akarsz, Én is azt akarom, Nincs az az áldozat, Mely kicsiny ne lenne Éretted . . .»

Valóban nov. 17-én nem ment Becskerekre, hanem Erdődre s ezzel már 15-én tisztában volt. Ezt azonnal megírta a honv. bizottmánynak s egyszersmind január közepéig szabadságot kért. Nemsokára azonban Orlaytól értesült, hogy fönn bevádolták, mint szökevényt s törölni akarják a kapitányok sorából. Erre ő decz. 12-éről megütközve válaszolja Orlaynak: «Az igaz, hogy én, miután egyátalában nem kaptam engedelmet, engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de azért nem volt szükség bevádoltatnom, mert magam azonnal tudtára adtam a honvédelmi bizottmánynak. Ha ezért engemet kitörölnek a kapitányok sorából, fogadom, hogy én meg őket kitörlöm moraliter az élők sorából.» Szeretne Pestre menni, hogy személyesen igazítson ügyében, de legalább

10 nap kellene: nem mehet. Orlayt kéri, hogy kérdezősködjék s tudósitsa az eredményről.* Kellemetlensége ezúttal nem lett; az engedélyt, úgy látszik Orlay utána járásával, megkapta.

Erdődön nov. 31-dikéig időzött, hol *Itt van az ősz, itt van újra* páratlan gyöngédségű költeményét s az *Elpusztuló kert ott a vár alatt* czíműt írta; az utóbbit épen nov. 30-án. Nov. 31-én az egész család Debreczenbe ment. «Bejöttem Erdődről perepútyostól, mert a környékbeli oláhok nagyon szerelmesen mosolyognak az odavaló magtárra és pinczére, s én nem akartam, hogy családom utjokban legyen: különben emberhúsra is nagy gusztusuk jött» — írja Aranynak decz. 1-sejéről. Itt a Harminczad-utczában (Ormós szabó háza) együtt lakott felesége szüleivel, «békességben, bár nem minden panasz nélkül».** A napok egyhangúságába változatosságot hozott Aranyék látogatása, kik decz. 4—9-ike közt voltak nálok; de Pestre kellvén utazniok, tovább nem maradhattak. Igy történt, hogy nem ők tartották keresztvízre a költő egyetlen fiát, ki nehány nappal ezután, decz. 15-én délben 12 órakor született s a mint a költő leírja, majdnem az anya életébe került; a gyermek is «gyönge, oly rideg, oly kicsiny, mondhatná oly alaktalan volt, hogy az első pillanatban halva-

* U. o. 299. l.

** Arany: *Hátrahagy. ír. és lev.* III. 181. l.

születettnek» vélte. Gyöngeségét még növelte, hogy harmadnapos korában beteg lett s csak nehezen javúlt; hanem aztán szemlátomást gyarapodott. De azért az apa elragadtatását alig lehet leírni. «Kedves barátom, írja Aranynak, csak két szót írok: apa vagyok, a többit olvasd a fehér papirosról; szintúgy leolvashatod, mintha ráirnám. Ma délben született fiam, kit holnap vagy holnapután fognak megkeresztelni. Keresztapja és keresztanyja bizonyos Arany János és Arany Jánosné. A fiú neve Zoltán». Elragadtatását még inkább mutatja *Fiam születésére* czímű költeménye.

A költő ez alkalommal 1849 január közepéig maradt családjánál Debreczenben; de gondjai miatt a szokottnál kevesebbet dolgozott. Itt írta *A csámpás legény,** *Itt a nyilam! mibe lőjjem? Csatadal, Egész világ a harczmezőn,** *Akaszszátok*

* Mindkettőt s az alább említendő *A nagy-szombati csata* czíműt utóbb kitörölte, szerző olvasása szerint megjelentek először *Budap. Szemle* 1890 márcz. füzet. (V. ö. *Pet.-Muz.* III. 65—90. l.) Közülök az *Egész világ a harczmezőn* czíműt Petőfi fogalmazásából kiadta Majláth Béla. (*Vasárn. Ujs.* 1880, 31. sz.) Aligha csalódunk, ha azt mondjuk, hogy e költeményt Orlay azon tudósitására írta, hogy eltávozásáért bevádoltatott a honvédelmi-bizottmánynál s ez törölni akarta a kapitányok sorából. Erre vonatkozik az, hogy gyermeke még meg sem született, már is «gyalázatot» hozott nevére. E szerint decz. 8—12 közt, a *Csatadal* után írta.

fel a királyokat, *Kont és társai*, *Fiam születésére*, *Vesztett csaták, csufos futások!*, *Az év végén*, *A nagy-szombati csata*, *Európa csendes, újra csendes*, *Új év napján, 1849.*, *Buda várán újra német zászló!* költeményeit, nagyrészben az ekkor történt s a hírlapokból értesült események hatása alatt.* Közülök a *Csatadalt* 1848 decz. 8-án egy

* Ezek közül *Akasszátok fel a királyokat* s a vele szellemben rokon *Kont és társai* czímüt decz. 11—15-dike közt írhatta, mindenesetre 15-dike előtt, melyekre az akkor olvasott Tacitus is befolyással lehetett. Közvetetlen hatással rájok egyrészt az országgyűlés decz. 6. és 7-diki ülése volt, melyeken Kossuth indítványára a decz. 2-diki lemondást és trónváltozást érvénytelennek mondta ki, viszont törvényteleneknek a nov. 6. és 7-diki, most újra megerősített két manifestumot; másrészt a feldunai hadseregnek ugyanerről hasonló tartalmú nyilatkozata decz. 10-én. Lamberg megöletett szept. 28-án Pesten a hajóhidon, Latourt Bécsben okt. 6-án az *Am Hof* téren egy gázlámpára akasztották. *Vesztett csaták, csúfos futásokat* az év végi csatavesztésekre és visszavonulásokra írta. Ezek: Nov. 23-án Katona Miklós őrnagyot Urbán Dézsnél 15 ezer emberével csata nélkül megszalasztotta (*Közlöny*. decz. 6. L. levelét Aranyhoz 1848 decz. 1-ről.); decz. 5-én Kis Ernő megveretett Tomassováczon, Pulszky Sándor alezredes Kassánál Schlick által; 14-én Máriási csatát vesztett Aradnál s a tisztek elsők voltak a futásban; ezekhez járult a főhadnak Windischgrätz előtt való folytonos visszavonúlása a Duna mindkét partján. *A nagy-szombati csata* decz. 16-án

rövid levél kiséretében Pestre a képviselőházhoz küldte kinyomatás és szétosztás végett. A levél így szól:

Képviselő polgárok! Milyen nagy fontosságu lehet egy kis költemény, bizonyitja egy franczia tábornok levele, ki azt írta a conventnek, hogy vagy küldjenek neki tetemes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a marseillaiseből. — Ha elég buzdítónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, a menynyit szükségesnek fognak látni, s küldjék szét országszerte a magyar táborba. Részemről igen óhajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadipályától személyemet, legalább lélekben az alatt is részt vegyek nemzetem harczaiban.

történt, hol Guyon, Makk és Pusztelnik 1700 emberrel feltartóztatták Simunics 15 ezernyi osztr. hadát; kivált az Erneszt gyalog-zászlóalj tüntette ki magát s a zászlószázad jelvénye mellett hullt el, melyért decz. 20-án a képviselőház Görgey ajánlatára köszönetet és babérral koszorúzott új zászlót szavazott meg nekik. *Európa csendes* 1849 jan. elejéről az egész Európában lecsendesült forradalmakra vonatkozik; még csak Magyarország volt fegyverben. *Budavárán újra német zászló* azon alkalomból, hogy jan. 5-én Windischgrätz újra benyomúlt kardcsapás nélkül Budára és Pestre. (Az egykorú lapokon: *Közlöny, Pesti Hirlap, Kossuth Hirlapja* stb.-in kívül l. főleg Görgey István: *1848 és 1849-ből* művét.)

Pázmándy Dénes elnök decz. 14-én mutatta be a költeményt a képviselőházban, mely tetszéssel fogadta s a honvédelmi bizottmányhoz tette át kiadás végett; ez azonban aligha intézkedett a nyomban beállott zavarok miatt. Ezért nem lehetett belőle az a magyar marseillaise, minek a költő eredetileg tervezte.*

Időközben rendezte ügyeit hadi szolgálatára nézve. A honvédelmi bizottmány távozását tudomásúl vevén, szabadságát január közepéig megadta. Egy Kossuth Lajoshoz intézett leveléből (jan 13.) tudjuk azt, hogy hivatkozva költői érdemeire, a democratia és szabadság eszméinek terjesztésében tanúsított munkásságára, előléptetést kért. Úgy látszik, hogy ez iránt Vetter Antal tábornoknál is járt, ki azonban elutasította, sőt gorombán szólt hozzá. A honvédelmi bizottmány sem teljesítette kérelmét. Ekkor január 13-án újra ír egyenesen Kossuthnak.** «Kérelmem

* V. ö. *Pet.-Muz.* IV. 78. l. Megj. több lapban u. akkor: *Közlöny*, decz. 20, *Pesti Hírl.* decz. 21, *Nemzeti Ujs.* decz. 20, *Alföldi Hirlap* 1849, jan. 1. Önállóan is megjelent 1849. ápr. 17-én Káránsebesen, melyből 2 pl. van Pesten a Petőfi-szekrényben (Nemz. Muz.). Ezt hihetőleg a költő maga adta ki, mert ő akkor Káránsebesen volt.

** Ekkor Kossuth és az egész kormány már január

inkább Vetter tábornok elé tartozik tán,* mint Ön elé, írja itt, de azzal az emberrel egyszer beszéltem és többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilisálatlanabb emberek a világon. A história bizonysága szerint némely emberek arra vannak kárhoztatva, hogy minél többet tesznek a hazáért, annál több lealáztatást

elejétől fogva Debreczenben volt, Pestről jan. 1-én indúltak el.

* T. i. Vetter Antal tábornok volt a déli hadsereg főparancsnoka s a hadügyminiszterium I. oszt.-nak feje. A Vetterrel való összeütközés történetét l. Vachott Sándorné: *Rajzok a multból* II. 104. l., de világos tévedéssel a Mészárossal való összeszólalkozás utánra téve. Szerinte ez az összetűzés is a nyakravaló nem viselés miatt történt. Ekkor, 1849 jan. elején t. i., Vetter helyettes hadügyminiszter volt. Petőfi kard és nyakravaló nélkül szabadságideje meghosszabbítása végett jelent meg s a megrovásra goromba feleletet morogva, távozott. Ezt Vetter bejelentvén Kossuthnak, ő Vachott Sándort hivatta fel, hogy hasson a költőre abban az irányban, hogy bírja lemondásra. Petőfi hajlott volna is rá; de felesége közbeszólt: Egy Petőfi Sándort kímélni csak kötelességök még a czopfos uraknak is. Ezért marad Sándor továbbra is katona, s nem fog viselni sem kardot, sem nyakravalót. Ez épen nem csillapító szavakra Vörösmarty megrovólag szólt, mert ő is jelen volt, megjegyezvén, hogy ily módon veszélybe keverheti férjét s az ő fel-

és méltatlanságot szenvedjenek, s én ezek közé tartozom. Úgy hiszem, van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra, mert (nem prætensiót, hanem tényt mondok) a magyar köznép között az én dalaim voltak a szabadság első leczkéje, megjelenésem előtt hírét sem hallotta ennek az eszmének, a melyért most harczol, és ezért nem volt egyéb jutalmam, mint a folytonos megalázások, de soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter. Windischgräcz kölönben viselte volna magát irányomban. Azért Önhöz fordulok: ha meghallgat Ön, jó, ha meg nem hallgat, úgy az Isten sem kívánhatja tőlem, hogy még tovább is járjak házról-házra a végett könyörögni, hogy legyen szabad karom és fejem erejével a hazának szolgálni. Nem előléptetést kérek többé, nem is fogadom el mindaddig, míg hadi tetteim azt követelni nem fogják; csak arra kérem Önt, tetessen át a 28-dik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harczolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember».

Ha azonban ott nem volna üres kapitányi

adata a csillapítás volna. Inkább elviselek egy kis veszélyt, mint hogy Sándor megalázza magát, mondá erre elbízottan s férje, mint mindig, neki adott igazat.

hely, néhány 100 frtot kér a végre, hogy a katonáskodást Bem mellett tanúlhassa, mint magán ember, «s ha megtanúlta, le fogja róni tetteivel e kölcsönt, mert neki meggyőződése, hogy egyike lesz a haza megmentőinek». Végűl személyes értekezésre időt kér tőle. Ez, úgy látszik, megtörtént; a költő az áthelyezést pár nap alatt megnyerte.

A közéletben tapasztalt szenvedéseihez járúltak családi bajai. Napával nem tudtak összeférni s nem egyszer keserűen és indulatosan panaszkodott miatta Könyves Tóth Mihálynak. Leggyakrabbi oka az volt a heves jeleneteknek, hogy napa a gyermekágyból lábbadozó leányának egyet-mást megtiltott, miért ez néha megharagudott és sirt. Így jan. 6-dikán Petőfi sírva találván nejét, újra hevesen összevesztek; napa kijelentette, hogy haza megy s leányát és unokáját ott hagyja. Ekkor jan. 7-dikéről ír Aranynak, arra kérvén, hogy feleségét küldje be pár hétre Debreczenbe hozzájok, s mikor elég erősek lesznek, vigye őket magával Szalontára. Arany jan. 12-én válaszolt, hogy ő beteg, neje egyelőre nem mehet be; hanem vigye el Petőfi maga Szalontára családját, vagy ha ez nem történhetik meg, mihelyt kell, maga bemegy érte Debreczenbe. Petőfi valóban ezt akarta tenni és aztán Szalontáról útazni tovább Erdély felé; azonban a nagy hideg ebben

meggátolván, Vörösmartyék gondjaira bízta családját; de erről Aranyékat nem értesítette, csak febr. 14-én, midőn Erdélyből Debreczenbe tért vissza. Ebből Arany, ki levelén kívül a nála járt s Debreczenbe útazott Egressy Gábortól is izent a költőnek,* azt következtette, hogy Petőfi megharagudott rá s jan. 26-án már Petőfinének is írt e tárgyban, ki azonban szintén nem válaszolt. Ebben a nyugtalanságban élt Arany, míg Petőfi már említett február 14-diki válasza meg nem nyugtatta.

A költő január közepén indúlt Debreczenből többed magával Bemhez s Nagy-Váradon, Fekete-Tón, Csucsán, Kis-Sebesen át Kolozsvárra ért. Innen Tordán át Balázsfalva felé akart menni; de az út az oláhok miatt nem lévén biztos, Szamosújvárra ment,** onnan Deésre, hol utitársaival együtt az u. n. Veres fogadóban szállt meg s fölkereste Medgyes Lajos deési ref. papot és költő társát.

Deésről jan. 19-dikén délre Beszterczére úta-

* Egressyék jan. 14-16-ikán lehettek Szalontán s körülbelől 18-án értek Debreczenbe. Arany: *Hátrah. irat. és lev.* III. 190. l.

** *Pet.-Muz.* II. 28. l. Csernátoni Gy. *Két kortárs Petőfiről* és *Adatok Petőfi haláláról.* (*Vasárn. Ujs.* 1860 42. sz.)

zott, hol egy ismerősével találkozván, vele még az nap este elindúlt Szász-Régenbe és Maros-Vásárhelyre, hová 21-dikén érkeztek meg.* Útközben borús kedélye vidúlni kezdett, a téli panoráma változatos képei jól hatottak rá, miközben mondá:

— Vagy nem térek többé vissza, vagy csak úgy, ha a háború itélőszéke elé vitt végzetes dilemma jól dől el. Ha elesem, fiamnak Vörösmarty — mint igérte — atyja lesz; nőm pedig, mondá rajongással, nem fog engem túlélni.

Maros-Vásárhelyt a jan. 23-diki szebeni csatában megsebesűlt katonákat hozó szekerekkel találkozván, útitársai többen ott maradtak; ő 23-dikán estve beszterczei útitársával Szelindek felé indúlt. Jan. 24-dikén Medgyesen a fogadóban Lisznyay Kálmánnal találkoztak, ki Petőfi nyakába borúlva, így tört ki:

— Hát nincs már ember Magyarországon, hogy téged, a haza büszkeségét is koczkára tettek?

Alig tudta a költő őt lecsillapítani.

— Itt most az én helyem, Kálmán, — itt kell

* «Ő a Királyhágón túli események sötét képei elől menekűlt Erdélybe. Egy szivárványt látott fellegeinken s e szivárvány őt Erdélybe vezette», mondá ez ismerősének, ki naplójegyzeteit névtelenűl adta ki a *Vasárn. Ujs.*-ban. 1860 506. l. V. ö. *Erdélyi út.* (*Petőfi újabb reliqu.* 6. l.)

most mindnyájunknak babért keresni s meglásd, az én pegazusom az ágyúk zenéje közt csak új tüzet nyer.

Medgyes és Nagy-Selyk közt (jan. 25.) az országúton nagy csapat székely lovassággal és gyalogsággal találkoztak, kiket Kiss Sándor alezredes vezetett. Bem bocsátotta őket haza Szelindekről, hol ekkor táborozott, hogy szervezzék a székely fölkelést, honnan pihentebb erőt várt Gál Sándortól. A költő reszkető hangon s kínos sejtelemmel kérdezte, hogy visszavonulás-e ez? Az őrnagy megállítja lovát s röviden megadja a felvilágosítást, miközben a mintegy másfélezernyi katona kíváncsian köréjük csoportosul. Elváláskor az őrnagy azt kérdi:

— Mi a neve százados úrnak?

— Petőfi — felelt a költő.

— A poéta? — kérdi egy erős hang a huszárok soraiból.

— Az — válaszolt a költő, mire mennydörgő éljen-kiáltás hangzott fel s mindenki a szekérhez nyomúlt, közelről akarván látni a költőt, ki lángoló arczczal megindúltan vette le föveget s nyujtotta kezét az oda siető székelyeknek. «Soha jelenet nem volt rám ily hatással, írja a névtelen tudósító.* Nem tudtam: a költőt cso-

* U. o.

dáljam-e, ki neve dicsőségével a székelyföld utolsó kunyhóját is be tudja tölteni, vagy leborúljak a nép előtt, mely elszigeteltsége, mostoha viszonyai közt is ismeri jeleseit s fellelkesűl azok neve hallásán . . . . tán ekkor fogamzott meg lelkében a szándék, miről későbben oly gyakran szólt, hogy a székelyek, vérünk e virága közt fog megtelepedni».

Még az nap Szelindekre ért s jelentkezett Bemnél, ki benső örömmel fogadta, a tisztek, sőt a közhonvédek is valódi lelkesedéssel üdvözölték.

Petőfi, ki csak azt tudta Bemről, hogy a gyáván és gyalázattal elveszett Erdély visszafoglalására s a könnyű győzelmeiben merészszé lett ellenség megfékezésére decz. 1-én őt nevezték ki az erdélyi hadak fővezérévé s ki őt csupán a lapokból ismerte határozott, elszánt föllépéséről, merész előnyomulásairól és gyors sikereiről: meglepve látta maga előtt a botjára támaszkodó, kis termetű, roskatag, kalmuk-arczú szürke öreg urat fekete viaszos vászonnal borított kis sapkájában, kinek katonai jelszava a föltétlen engedelmesség és határozott szigor volt. De a meglepetést nála rögtön a bámulat és csodálat foglalta el; az a rajongás és bizalom, mely a seregben élt iránta, gyorsan átszállott reá is; s ő, ki tekintélyt nem akart elismerni maga fölött, vak engedelmesség-

gel függött Bem szavain és tettein, rajongó lelkesedéssel kisérte hadi mozdulatait. Valóban Bem egészben véve csodálatosan megfelelt a forradalmi vezérről táplált képzelemnek. Gyakorlott katona és főleg tűzér volt; aggodalmakat nem ismert és nem táplált; saját magában és szerencsecsillagában vak bizalma volt; bírta magát egyszerűsége mellett is a zárkozottság, komorság, határozottság és bátorság nymbusával környezni.

De ezt «a mély tiszteletet és szent szeretetet» a hadvezéren kívűl Petőfi még inkább érezte Bem, az ember iránt. Bem, ki a szabadságharczok iskolájában nőtt föl, ki mint politikus, épen oly rajongó és ábrándos volt talán, mint Petőfi, megértette, méltányolta, megkülönböztette a költőt s lángeszének értékét egész teljességében fölfogva, neki maga mellett azonnal különleges állást biztosított, segédtisztjévé nevezte,* oldala mellett tartotta s a szenvedélyesen harczvágyó és bátor ifjút a csaták hevében óvta és tartózkodásra intette. Más részről Bem, kinek szeme előtt honának nagy szabadsághőse, Kosciusko lebegett, mintegy ennek példáját követte, kinek szintén költő, Niemcevicz Julián volt hadsegéde. De legyen bár ez utóbbi állítás csak hozzávetés, az bizonyos, hogy Bem tisztelte és melegen ragasz-

* A Szebennél jan. 21-én elesett Térey helyébe.

kodott a költőhöz, «a szegény költő»-höz, mint néha nevezte; kitüntette, helyreállította katonai becsületét, melyet némelyek megtagadtak tőle; védte, midőn a kormány egy pár képviselőjével összetűzött; rangját visszaadta, előléptette, vitézségét érdemrenddel jutalmazta s így köztök az apa és fiú közti viszony fejlett ki, melyben Petőfi utóbb bizalmasa és meghittje lett a vezérnek.*

Szelindeken volt Petőfinek először alkalma részt venni valódi csatában, még pedig abban a pillanatban, midőn vezérét a szerencse egy időre elhagyni látszott; de midőn rendíthetetlensége és tehetsége csak annál jobban csillogott. Szelindek katlanában, a szeben-medgyesi országúton folyt le a jan. 30-iki csata, miután az ellenség nyolcz napi

* A költő még Szelindeken lerajzolta Bemet profilban, Bem aláírta. E képet mindig magánál hordta neje arczképével együtt. L. Mezei J. *Visszaemlékezés. Vas. Ujs.* 1880. 15. sz. V. ö. a költő megérkeztéről Szelindekre Bauer őrnagy: *Hagyományai.* 1870, 120 l. Még az nap, hogy megérkezett a költő, egy rögtönzött dalárda által elénekeltette Bem ablakai alatt a «Búsúl a lengyel»-t, mi az öreg vezért nagyon elérzékenyítette. Bauer még egy pár érdekes adatot hagy ránk a költő tábori életéről. Ugyanis Szelindeken el volt ragadtatva a kis sereg hősiességétől s irigyelte magasztalt dicsőségét, melyben nem osztozhatott. Bauerrel jó ismeretségben állt, nagyon sokat társalogtak együtt, a tárgy mindig a haza és neje voltak. Társalgása mindig búskomoly volt.

pihenőt engedett Bemnek. A katonák épen úgy viselték magukat ezalatt, mint a vezér, nyugodtan, sőt vigan. Volt czigányzene, dalárda, mely az esti órákban Bemnek, aztán Petőfinek tisztelgett, ki megvendégelte őket borral, szivarral. Ily vidám hangulat uralkodott a csata napján s a d. u. 2—8-ig tartott csatában is, mely minden oldalon az ellenség visszavonulásával végződött. Másnap Bem, tudva azt, hogy segélyt csak a Maros völgyén kaphat, előbb egy áltámadást kísérlett meg, mely az ellent Szeben felé visszavonulásra kényszerítette, febr. 1-én pedig Kemény Farkast Dévára előre küldvén, hogy a magyarországi segélyt hozzá vezesse, maga Vízaknára vonúlt, hol erős állást vett; itt akarta bevárni a segélyt. A véres vízaknai csata itt folyt le febr. 4-én, melyben Bem megveretett és Szerdahely felé menekült. Több tanú hagyja fönn, hogy a csata kezdete előtt Bem meghagyta a költőnek, hogy tartsa magát kívűl a tűzvonalon; mert nem szeretné, hogy a magyar nemzet egyik jeles költője ott veszszen.

— Köszönöm, tábornok úr, a figyelmeztetést, felelt, most megígérem; de nem tudom, mit fogok tenni akkor, midőn az ágyúk dörgését fogom hallani.*

* *Visszaemlékezés az 1848/49. évi szabadságharczra Erdélyben.* II. kiad. 1880. 9—11. l. (*Pet.-Muz.* II. 30. l.)

Valóban nem engedelmeskedett. Hol Bem közelében tartózkodott, kivel együtt vonult ki, hol a jobb szárnynál lovagolt, melyet Bethlen Gergely gr. vezényelt. Most az ágyúknál járt, majd a csatárlánczhoz vágtatott, buzdított, bátorított s midőn Bethlen a csata folyamán rohamot vezényelt, ő is együtt ment velök. Rövid idő múlva Bem parancsából Bethlen visszarendelte a rohanókat, de ezt Petőfi nem hallván a zajban, többekkel folyton előre rontott, miből utóbb közte és Bethlen közt összeszólalkozás keletkezett; a költő rosszalta a visszarendelő parancsot, míg meg nem értette, hogy az Bemtől eredt; Bethlen pedig neheztelt, hogy a vezényletbe avatkozott, mihez joga nem volt.*

Mezei József: *Visszaemlékezés a szabadságharczra.* (*Vasárn. Ujs.* 1880. 15. sz.) V. ö. V. Szőcs Géza: *A vízaknai honvédek. Emlékfüzet.* 1890 7—8. l. Bauer őrn. *Hagyományai.* 141. l. Imreh Sándor és mások is azt állítják, hogy Petőfi ekkor nem századosi egyenruhát, hanem sötét magyar öltönyt, széles kardot, tollas Kossuth-kalapot viselt. A visszavonuláskor nyeregtelen lovon ült, vagy mert lovát kilőtték alóla, vagy mert nyergét elvesztette. (?) V. ö. Imreh Sándor: *A vízaknai csata és visszavonulásunk Piskiig.* (*Vasárn. Ujs.* 1891) és *Petőfi Vizaknán.* (*Pet.-Muz.* I. 123. l.)

* Némely adat szerint Petőfi maga volt, ki Vizaknánál rábeszélte Bemet, hogy az osztrákok színleges visszavonulásakor hagyja el erős állását és támadjon, a

Bem megvert seregével még az nap Szerdahelyre ért. Belátván azonban, hogy a menekülés egyetlen lehetősége a Keménynyel való egyesülés, már éjfél után Szászsebesbe sietett, melyet rohammal vett be. Itt bevárta a falak megett az ellent, mely 5-dikén estig ágyúzta a várost, melyet Bem 6-án délelőtt 10 óra tájban odahagyván,* Szászváros felé indúlt. Az előhaladás útját az oláh felkelőktől Czetz alezredes tisztította meg, mialatt Bem ágyúival fedezte a visszavonulást. Így tölt el a nap. Estve Szászvárost az oláh fölkelőktől megint rohammal kellett bevenni; de

mi aztán az egész csata lefolyására végzetes volt; mert a mieink az ellenség pihent tartalékának és jól elhelyezett ágyúinak torkába jutottak. A parancsot ő vitte s kilépvén a sánczból, kivont karddal előre lovagolva, torka szakadtából kiáltá:

Ha félkezünk leszakad is,
Ha mindnyájan itt veszünk is:
Előre! *(Csatadal)*

(P. Szatmáry Károly: *A vizaknai csata és Dani bátyám emlékezete. Vasárn. Ujs.* 1890.)

* A költő, mond Imreh Sándor id. czikkében, állandóan Bem mellett lovagolt az úton. Midőn 6-án reggel Bem Szászsebes nyugati kapuján kilovagolt s távcsövével megszemlélte az ellenséges hadállást, Petőfi is vele ment és mellette lovagolt ki Szászsebesről Szászváros felé d. e. 1/2 10-kor.

már éjfélkor a gr. Bethlen Gergely merész dévai lovaglása és hírthozása után tudta, hogy Kemény Farkas Piskinél áll s a magyarországi segédhad is reggelre megérkezik Dévára. Kemény hadának egy része reggelre Szászvárosra érvén, Bem újra az ellenség elé ment s Kemény megérkezésére számítva, csatát állott, melyben, midőn ágyúit meg akarta menteni, jobb középújját elveszítette. Ez a bámulatos visszavonúlás volt Bemnek legfényesebb haditette. Vasereje, kitartása, bátorsága a legnagyobb tűzben, hidegvére a legfőbb veszélyben, a beléje vetett hitet katonáiban a legmagasabbra fokozta s más részt a legjobb iskolát nyujtotta nekik. Még az nap kimerűlt 1200 emberével Dévára lovagolt (febr. 7.); az ellenség föltartóztatását Piskinél Kemény Farkasra bízta, hol a nagy csata 9-én folyt le.

A piskii csatát Petőfi már nem várta be. Bem, mint Bauer írja, rábírta, hogy futárként menjen Debreczenbe, hová 8-án indúlt el, csatlakozván a Dévára menekült magyar családok fedezetéhez, mely őket Bem rendeletére Nagy-Várad felé kisérte.* Gyöngéd módon távol akarta tar-

* Czetz: *Bem's Feldzug* 1850, 196. l. Bauer őrnagy *Hagyományai* 163. l. «Egyszersmind értekezett (Bem) Petőfi Sándor nagy költőnkkel is és rábírta, hogy gr. Andrássyval ezen fedezethez csatlakozzék, — írja Bauer — miután vétek volna életét csatákban koczkáztatni, és

tani őt a bekövetkező véres csatáktól. Debreczenben a legkülönbözőbb hírek szárnyaltak Bemről; ő aztán febr. 15-dikén megírta rövid vonásokban a visszavonulás jeleneteit a *Közlöny* számára,* egyszersmind a nyert benyomások hatása alatt *Négy nap dörgött az ágyú* cz. költeményét írta e napok és Bem dicsőítésére, melyet szintén czáfolat gyanánt kiadott a *Márczius Tizenötödiké*ben,** hol lelkesedve így szól:

Oh Bem, vitéz vezérem, dicső tábornokom!
Lelked nagyságát könnyes szemekkel bámulom.

Nincsen szóm, elbeszélni nagy hősiségedet,
Csak néma áhitattal szemlélek tégedet,

S ha volna ember, kit mint Istent imádanék,
Meghajlanék előtted térdem, meghajlanék...

Czikkéből hasonló lelkesedés szól: «Azon sereg, mely négy napi szinte szakadatlan csatatüzben ugy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön! Szeretném

neki inkább kötelessége hazáját arany tollával, mintsem durva vassal szolgálni».

* A szelindeki csatáról is írt febr. 3-dikán Vizaknáról levelet, mely a *Közlöny* febr. 9-diki számában jelen t meg; emez febr. 17-dikén.

** Megj. febr. 19-én.

Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ahhoz több és nyugott idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem, — most csak e puszta vázlatban leírt tények szóljanak mellette.»

E debreczeni időzése alatt tűzött össze Mészárossal, kinek, valamint Kossuthnak is, sürgős leveleket hozott. Midőn Mészárosnál személyesen jelentkezett, megkorholta, hogy kihajtott inggallérral, nyakravaló és keztyű nélkűl jelent meg előtte; mert ebben kicsinylést s a katonai fegyelem lenézését látta. Meghagyta tehát, hogy ne öltözzék «à la Hamlet-divat» szerint; hanem előbb kössön nyakravalót, húzzon keztyűt s úgy jelenjék meg újra. Petőfit, ki ebben kicsinyes hatalmaskodást látott, Mészáros dorgálása s kivált az öltözetére alkalmazott elnevezés fölingerelte s nem jelent meg többé.* Mészáros ekkor febr. 16-án magához hívatta s megrendelte, hogy a katonai rendet vagy tartsa meg vagy mondjon le. A költő még az nap levetette egyenruháját s febr. 17-én levélben is megírta ezt a miniszternek éle-

* V. ö. Mészáros: *Emlékiratai.* II. 140. l. Azt írja itt, hogy a költő utóbb kiadott satiráján «jót kaczagtam s melyet a becstelenített honvédtisztek is jónak találtak. És ez szép volt, s még szebb volt az, hogy Bem őt ezért őrnagygyá nevezé ki.» Ez utóbbi állítás nem való; Bem nem ezért nevezte ki.

sen és daczosan, azt mondván, hogy polgári ruhában megy vissza a sereghez közkatonának. Mészáros a lemondást megjegyzés nélkül elfogadta s febr. 18-án kiadta az egész levelet a *Közlöny*ben minden magyarázat nélkül. Erre adta ki Petőfi, mintegy felelet gyanánt *Nyakravaló* cz. epigrammáját a *Márczius Tizenötödike* febr. 20-diki számában. Jellemző Mészáros természetes jóságára, hogy az egész ügyben semmi további lépést nem tett, hanem febr. 21-dikén* szó nélkül vette tudomásúl a lemondást.

A költő valóban kiragadta magát a családi kötelékekből s már febr. 23-án Erdélybe indúlt. Megelőzőleg azonban febr. 22-én megint írt Aranynak, hogy feleségét, fiát és ennek dajkáját vigye magához. E levélre Aranyné Debreczenbe sietett értök s Petőfiné május 5-dikéig Szalontán lakott, fia azután is ott maradt máj. 29-dikéig.

Petőfi febr. 25-én már Kolozsvárott volt, mint Burián Pál antiquarius könyvkereskedő vendége, kinek emlékkönyvébe febr. 26-án e jelentős sort írta be: «Lantom, kardom tied, oh szabadság!»** Pár napi időzés után tovább indúlván, Medgyesen csatlakozott a Bem hadseregéhez, mely ekkor Czetz

* Török János kéziratgyűjteményéből kiadva *Vasárn. Ujs.* 1874 13. sz.

** *Pet.-Muz.* I. 307. l.

ezredes vezényletére volt bízva; maga a vezér Besztercze vidékén harczolt Urbán ellen s csak márczius 1-én este érkezett vissza. A költőnek *Csatában* czímű, Medgyesen kelt költeményéből világos, hogy midőn ott márczius 2—3-án Bem véres csatája lefolyt, ő is jelen volt, s részt vett a 3—5-diki visszavonulásban is Segesvárig. Azonban váltólázban szenvedvén, Bem egy katonai megbízással Kolozsvárra küldte, hogy magát kipihenje és gyógyíttassa. Ez hihetőleg márczius 5—6-án történt Segesvárt, hová Bem Erzsébetvároson át márcz. 5-én érkezett meg.*

A költő Teleki Sándor gróffal előbb Maros-Vásárhelyre utazott,** honnan egy deési származású Rácz Gyula nevű honvédhuszárral (utóbb kudúi birtokos) Szász-Régenen, Tekén át, hol

* Gesztessy László: *Hogyan született Petőfinek egy költeménye?* (*Vajda-Hunyadon*) cz. czikkében azt mondja, hogy Ebesfalván (Erzsébetváros) találkozott életében először Petőfivel, kihez Teleki Sándor gr. vitte be s a költő e szavakkal fogadta: «Fogd meg a pulszusomat, te borbély.» Gesztessy Bem háziorvosa volt s ezóta jó pajtásságban élt a költővel. *Magyarorsz. és a Nagyv.* 1867. 606. l.

** Itt írta *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* költeményét, mely a *Közlöny* márcz. 15-diki számában jelent meg, midőn e nap évfordulóját megülték Debreczenben.

ebédeltek, estére Sajó-Magyarósra érkeztek, s megszálltak Fejérváry Károly földbirtokosnál. Másnap, hihetőleg márcz. 8-án, Deésre mentek, útközben írta *Pacsirta szót hallok megint* cz. költeményét Bethlenben. Deésen elválván Telekitől, ki Nagy-Bányára útazott, Kolozsvárra ment, hol ismét Burián vendége volt, míg jobban lett.* Innen néhány napra Szalontára rándúlt, családja látogatására; bizonyítja ezt ott írt *Péter bátya* cz. költeménye, mely márcz. 29-én jelent meg a *Nép barátjá*ban. Innen márcz. 26-dika táját indúlt újra erdélyi útjára. Útközben Bem diadalainak hallatára Bánfi-Hunyadon írta *Az erdélyi hadsereg* cz. költeményét. Márcz. 28—30-án Miklós Miklós ref. pap vendége volt Tordán,** ápr. 1-én Szebenbe ért s mint közvitéz jelentkezett Bemnél, a ki rangját azonnal visszaadta, újra segédjévé tette s megajándékozta egy vén arabs lóval, melyet a télen maga használt.*** Itt

* L. erről *Két kortárs Petőfiről* (*Pet.-Muz.* II. 23., 26. l.) Hory Béla: *Petőfi Kolozsvárt.* (U. o. V. 101. l.)

** V. ö. Havas helyes számítását. (Petőfi: *Összes költeményei.* III. 656. l. e költeményhez írt jegyzetében). Petőfi márcz. 30-án Miklós Miklósnak leírta emlékűl e költeményét. (Facsimileben l. *Pet.-Muz.* I. 1-ső füz.) U. o. l. Váradyné: *Egy költemény története,* és u. csak tőle: *Emlékezés Petőfire.* (*Erdélyi Hiradó.* 1888. 1—3. sz.)

*** Erről napi parancsa kelt Szászsebesen ápr. 3-án. *1848—49. Tört. Lapok.* 1895. 197 l.

vett részt Bem elényomulásában Szászsebesre, hol ápr. 12-ig időztek. Bemet Szászsebesen díszítették fel a nemzetgyűlés küldöttei az elsőrendű katonai érdemrenddel; a vezér pedig 10-én osztatta szét a kisebb érdemrendeket serege jobbjainak. «E sorok irójának szerencséje van ezek közé tartozni, írja Petőfi. S igy meg vagyok végre jutalmazva is, pedig tulságosan, nem az által, hogy érdemjelt kaptam, hanem azon mód által, melylyel azt nekem átadta Bem. Legyen gyöngeség tőlem, vagy akármi, én meg nem állhatom, hogy e jelenetet ki ne írjam. Saját kezével tűzte mellemre az érdemjelt Bem, bal kezével, mert jobbja még föl van kötve, s ezt mondá: «bal kézzel tűzöm föl, szívem felőli kezemmel!» s midőn elvégezé, megölelt, hosszan és melegen ölelt! — az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember, de istenemre mondom, ennyit nem érdemeltem. Oly megilletődéssel, melytől, ha eszembe jut, most is reszket a lelkem, ezt feleltem: «Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet».*

Bem ápr. 13-án hagyta oda Szászsebest, hol Petőfi *Ki gondolná, ki mondaná* költeményét írta

* Szászsebes, ápr. 11. Petőfi levele a *Közlöny*ben ápr. 26-án. Egyidejűleg jelent meg *Az erdélyi hadsereg* cz. költeményével.

a febr. 5—6-diki napok emlékére. Még az nap Déva alá szállt, 14-én Vajda-Hunyadra kocsizott s a Hunyadi-várban töltött pár órát. Petőfi Gesztessyvel egy másik szekeren követte Bem kocsiját s délben érkeztek meg. Midőn már az út egyik magasabb pontján a költő szemébe tünt az akkor még régi alakjában fönnálló vár, a nagyszerű látvány, a goth-tornyok a távolban a legnagyobb lelkesedésre hangolták s mindegyre felugorva ülőhelyéből nézte a közeledő várat. Még az nap estére Hátszegre kocsiztak s ott éjfél után írta Petőfi *Vajda-Hunyadon* cz. költeményét Bem dicsőítésére, melyet Gesztessy reggeli látogatásakor németre fordítva megmutatott Bemnek, ki a Hunyadival összehasonlítás hallásakor megindúltan könyezett.*

Míg Bem seregének egy része Dobra felé a nagy úton haladt Lugosra Bánffi János alatt, addig az ősz vezér ápr. 16-án némi ellentállás után átlépvén a Vaskapun, estére Obrezsára s 17-én reggel Káránsebesre érkezett. Itt töltötte a napot, hol Petőfi kinyomatta a *Csatadalt* a katonák számára, úgy látszik, Bem rendeletéből; megírta a

* Gesztessy: *Hogyan született Petőfinek egy költeménye?* (*Magyarorsz. s a Nagyv.* 1867 606. l.) Több Bemre vonatkozó költeményét maga Petőfi is lefordította Bem számára német v. franczia nyelvre.

bánátba lépés eseményeit, a székely katonák bátorságát s a «csodagyerekek»-ről, *A székelyek* czímmel, ugyanott költeményt is írt, mely levelével egyszerre jelent meg a *Közlöny*ben. (máj. 1.)*

Bem 19-én reggelre már Lugoson volt,** honnan pár nap alatt Temesvár alá akart szállni, gyors megrohanással remélvén a vár elfoglalását. Erre nézve 17-én Káránsebesen vette Kossuth és a hadügyminiszter rendeletét, mely szerint az Arad alatt (Vingán) táborozó Vécsey tábornok 3—4000 embert küldhet segítségére. Bem e tervet helyeselvén, Villám alezredest Radnáról Lugosra rendelte s kérte Vécseytől a segélyt. Villám pontosan meg is érkezett; de Vécsey nem küldte a csapatokat, sőt Villámot is visszarendelve, a dandárparancsnokságról letette. Ekkor Bem terve meghiusúlta miatt boszankodván, ápr. 23-dikán Lugosról éles hangú levelet küldött a honvédelmi bizottsághoz, melyben Vécseyt vagy hazaárulónak,

* A székely fiúk hősiességét Bem hadi jelentése is kiemeli ápr. 17-ről. (*Közlöny* ápr. 26. *Pet.-Muz.* V. 131. l.) V. ö. *Bem's Feldzug in Siebenbürgen,* Czetz-től. 277—78. l.

** Lugoson a nép Bemet óriási lelkesedéssel fogadta, a papság feje letérdelt előtte az utczán s egy szemtanú írja, hogy a nép a költőt felismervén, lelkesen megéljenezte. (Lendvai Miklós: *Petőfi S. Temesvárott. Pet.-Muz.* II. 253. l.)

vagy gyáva és tehetségtelen katonának tartja és letételét kéri. Ezt a levelet Bem beleegyezésével Petőfi lefordította s beküldte Bem hivatalos lapjába, a *Honvéd*be, hol ápr. 28-án egész terjedelmében megjelent s átvették a többi lapok is. Felesleges megjegyezni, hogy a levél óriási föltünést keltett; Vécsey azonnal levelet írt Kossuthnak, melyben követelte, hogy őt és Bemet hadi törvényszék elé állítsák, a törzstisztek lemondással fenyegetőztek. E levél kiadása hihetőleg Petőfi műve, ki a forradalmi hangulat ébresztése és a kellő ellenőrzés czéljából, tudva, hogy a honvédelmi bizottmány úgy sem fogja kiadni, rábeszélte Bemet a közzétételre.

Bem aztán ápr. 24-én odahagyván Lugost, 26-án már Freydorfnál állott Temesvár alatt s ide áttevén főhadiszállását, ott maradt máj. 6-ig. Itt történt, hogy május 3-án Petőfi «vezérkari századost» máj. 1-én kezdődő ranggal és illetményekkel őrnagygyá nevezte ki és továbbra is segédtisztének hagyta. A költőt ez a kinevezés a legnagyobb örömmel és hálával töltötte el, helyzete azonban nem volt könnyű a kormánynyal szemben.* Ugyanis századosi rangjáról febr. 16-án le-

* Petőfi időzéséről Freydorfban l. Lendvai Miklós czikkét: *Petőfi S. Temesvárott.* Az időre nézve számos tévedéssel, azt írja, hogy a csapatszemlénél a Vadász-

mondott, ezt Mészáros elfogadta (a/h. 4162 sz. a.) s új kineveztetése megerősítve még nem volt. Most, hogy Bem őrnagygyá nevezte ki, okvetetlenűl szükségessé vált az előbbi függő ügy elintézése is. Mindezeknél fogva Bem, el akarván különben is távolítani a költőt a megint következő véres csaták szinteréről, már május 4-én levelekkel s Kossuthhoz és Klapkához ajánlatokkal ellátva Debreczenbe küldötte futári minőségben. Ajánló levelében a többek közt ezt írja Kossuthnak:

«Tegnap írt levelemet ma viszi Önhöz Petőfi úr, kinek tehetségei, hazafisága s nemes jelleme, kétségkívűl eléggé ismeretesek Ön előtt. Ön küldötte őt hozzám, Kormányzó ur; s ezt melegen köszönöm, mert az ő eszméi, bátorsága és ügyessége nagy szolgálatokat tettek nekem. Most, hogy a dolgok szerencsésebb fordulatot vettek, s ő az Ön keze alatt jobb szolgálatokat tehet hazájának, futárul küldöm őt Pestre, hogy vigye Önhöz sür-

erdőben a költő Bem oldalán lovagolt s a katonák épen úgy megéljenezték, mint hadvezéröket. A költő komoly katonai tisztelgéssel fogadta az üdvözléseket, Bem pedig örvendett, hogy kedves költőjét annyira szeretik. Eltávoztok után a huszárok énekelték a *Talpra magyart* (Nemzeti dal) s némelyek szavalták ismertebb költeményeit s azután is soká emlegették. Bem őrnagygyá kinevező parancsát l. *1848—49. Tört Lapok.* 1895. 197 l.

gönyeimet. Petőfi úrnak szüksége lesz, hogy egy ideig, egészsége helyreállítása végett Pesten maradjon; s mivel ugy találom, hogy szolgálatai jutalmat érdemelnek, bátor voltam őt őrnagynak kinevezni s kérem, legyen szives megerősiteni a kinevezést.»*

A költő, ki oly elhatározással hagyta el könynyek közt Bemet, hogy lemond, ha kinevezését meg nem erősítik, máj. 4-én este Szalontára s onnan 5-én reggel, gyermekét s a dajkát Aranyéknál hagyván, nejével Debreczenbe utazott, hol értesülvén apja haláláról, már 7-én Pestre szándékozott menni, hogy rendbe hozza «földúlt családi ügyeit.»** Máj. 6-án tehát jelentkezett Bem sürgönyeivel elébb Kossuthnál, azután a helyettes hadügyminiszternél, Klapka Györgynél. Kossuth, kinek, mint az elébbiekből láttuk, a Vécsey-féle ügy «végtelen sok zavart» és «roppant kellemetlenségeket» okozott,*** «kicsinylőleg» fogadta s midőn őrnagyi kineveztetésének megerősítéséről volt szó, Klapkához utasította, ki már hivatta is. Klapka épen oly hidegen, sőt gorombán fogadta

* Kinevező oklevelét Bem aláirásával l. *Pet.-Muz.* III. 39. l. Az ajánló levelet *Vasárn. Ujs.* 1875. 2. sz.

** Levelét Aranyhoz máj. 6-dikáról.

*** L. levelét Bemhez 1849. máj. 10. *Kossuth L. levelei Bem altábornagyhoz.* 1870. 57. l.

s a kihallgatás tovább tartott egy óránál, mely kivált a Bem levele körül forgott.

— Ki tette közzé Bem tábornok levelét a Vécsey tábornok ügyében a *Honvéd* cz. lapban? — kérdé Klapka.

— Én.

— S hogy merte azt tenni?

— Mert parancsom volt rá.

— S ki parancsolta?

— Bem tábornok.

— Az nem igaz!

— De igaz, miniszter ur, én nem szoktam hazudni, sem önnek, sem senki másnak a világon.

— De mindenki azt állítja, hogy ön azt a levelet csak magától közölte, a nélkül, hogy Bem tábornoktól parancsa lett volna rá.

— Tehetek én arról, a mit az utczán fecsegnek?

— Debreczenben marad ön, míg e tárgyban a Bem tábornok válasza megérkezik.

— Szivesen itt maradnék, de fontos dolgaim vannak Pesten s holnap oda kell utaznom. Azt hiszem, elég, ha becsületszavamat adom . . .

— Az nem elég! — stb. stb.*

* E párbeszéd idézve Petőfi franczia leveléből Bemhez Pestről máj. 17. Szász Károly magy. fordításában l. *Vasárn. Ujs.* 1875, 2. sz. Megjegyzendő, hogy épen a Petőfi által Kossuthnak hozott levél Bemtől már igazolta a költőt.

A beszélgetés folyamán Klapka szemére hányta azt is a költőnek, hogy nincs érzéke az alárendeltség, a katonánál szükséges önmegtagadás iránt, hogy a journalistaság nem fér össze állásával, hogy még új századosi kineveztetése sincs megerősítve, annál kevésbbé van joga őrnagyi ranghoz és öltözethez. Úgy látszik, hogy a megerősítést az ügy eldőléséig megtagadta, szabadságra sem bocsátotta el, hanem orvosi bizonyítvány beadását követelte. Mindezek miatt, Petőfi még az nap «őrnagyi rangjáról megromlott egészsége következtében hivatalosan lemondott», melyet Klapka tüstént elfogadott, de ezt nem adathatta át, mert a költő máj. 7-én Debreczenből Pestre távozott,* hová Görgeynek is izenetet hozott Bemtől.

Útközben a költő Szolnokról máj. 8-án levelet írt Klapkának már mint polgár,** melynek beve-

* Így írja Klapka. Kétségtelen, hogy a lemondás már máj. 7-én el volt fogadva.

** Hogy Petőfi magát többé nem tekintette katonának s így Klapka alárendeltjének, e levélből kitűnik; de kitűnik Klapkának máj. 10-ikéről Görgeyhez intézett jelentéséből is, hogy joggal tekintette magát polgárnak. Maga Bemhez valóban ezt írja: «Szolnokról írtam neki, (Klapkának) magaviseletéhez illendő hangon, már mint polgár ember s nem katona . . . .». Várady A. szerint e levelét Török-Szent-Miklóson írta, hol több honvédtiszt-

zető része, melyből a beszélgetés eredménye kiviláglik, így szól:

«Hadügyminiszter Ur! Ön 1. nem tartotta elegendőnek az én becsületszavamat bizonyos dologban; ön 2. föltette felőlem, hogy kineveztetés nélkül viselem az őrnagyi ruhát. Ön 3. csak orvosi bizonyítvány mellett akart szabadságra bocsájtani, s ön 4. megtiltotta, hogy ne írjak; mindez röviden ennyi: 1. Petőfi nem becsületes ember. 2. Petőfi szemtelen s hiú világcsaló. 3. Petőfi rossz hazafi, mert távozik a csatatérről s betegséget hazud. 4. Ön Petőfinek korlátlan ura, mint voltak a nemzetnek a Habsburgok, kik azt előleges censura alá vetették.

Uram! Ezek olyan dolgok, a melyekért békés időben személyes elégtételre hívtam volna s tán lelőttem volna Önt, mint a verebet, mert én meglehetősen lövök; most azonban, miután nem magunkkal, hanem az ellenséggel kell küzdenünk, választottam a második utat, melyre hazafiságom ösztönzött, némán, szerényen ott hagytam azon hadsereget, melynek ministere nem hisz saját tiszteinek becsületszavában, holott pedig

tel ebédelvén, ezek hozták oly hangulatba, hogy ily indulatos levelet fogalmazott, kik ezt megéljenezték s ők adták postára is. A költő már egy óra múlva megbánta elküldését. *Főv. Lapok.* 1882. 243. sz.

az elfogott schwarzgelb tisztek becsületszava is érvényes.

Ez eddig rendén van; de itt vége nem lehet a dolognak, ha a közvélemény előtt magamat tönkre tenni nem akarom, s ez nem szándékom, mert nekem szebb nevem van, hogysem én azt csak ugy könnyedén sárba hagyjam dobni. Ha én most hallgatok a lemondásomról: a csak kósza, ferde hírek által értesített közönség reám — az igazat nem tudva — kigyót békát fog kiáltani; hogy tehát ez ne történhessék, nekem meg kell írni, a magam igazolása végett, egész találkozásomat és beszélgetésemet Önnel, s ha megírom, igen élesen fogom megírni, mert az én tollam oly éles, mint akármelyik kard a hadseregben, és ha ezt teszem, én istenemre mondom, nem tudom, mi következése lesz, de ha legkisebb lesz is, lesz annyi, hogy Ön elveszti a magyar nemzet előtt minden igényét a humanus és illedelmes ember czímre. Én ezt nem fölhevülve, hanem nyugodt megfontolás után irom, s ha Ön magába száll, át fogja látni, hogy úgy lesz....»

Elmondván egy év óta tűrt szenvedéseit a hazáért, a tűrt méltatlanságokat, ismét mondja, hogy szólnia kell és szólni fog, mire így végzi:

«Akarja Ön ezt? Ha igen, úgy jól van, ha nem akarja, van egy mód reá, hogy e szomorú dolgok nyilvánosságra ne kerüljenek: igtassa Ön a *Köz-*

*lönyb*e őrnagygyá kineveztetésemet, küldje meg a kinevezési diplomát s szabadságra menetelem engedélyét, mert fölbomlott egészségem miatt egy ideig semmi esetre nem tehetek szolgálatot, ha végkép elpusztulni nem akarok. Minden ember, még azok is, kikkel oly összeütközésbe jöttem, mint Önnel, lesznek oly méltányosak irántam, hogy az őrnagyságról lemondásom visszaadását nem azért kivánom, hogy ismét őrnagy legyek, mert a mily kevéssé vágytam erre, oly könnyen nélkülözöm; ezen kivánságom oka egyedül az, hogy ha Ön ezt teljesíti, nekem erkölcsi elégtételt fog adni, mert ez annyi lesz, hogy irántam — kiméletesen szólva is — igen igen kemény szavait visszavonja Ön. Ez esetben a hozzám szóló iratokat kezeimbe juttatni Irányi Dániel pesti kormánybiztos által kérem, ellenkező esetben a másik útra fogom magam kényszerítve látni.»*

Klapka e levél vétele után, melyről nem tudni mi alapon, utóbb azt írta, hogy «nemcsak a legégbekiáltóbb lábbaltiprása volt minden fegyelemnek, hanem egyszersmind férfiúi és katonai becsületének vérlázító arczulcsapása is», már május 10-dikéről jelentést tett a mellékletek alapján Görgeynek. Mellékelte pedig a lemondást, ennek

* A levél teljesen először Hevesi Józseftől: *Klapka* és *Petőfi. Budap. Hirlap.* 1892 140. sz.

részéről történt elfogadását, végre a költő szolnoki levelét, példás elégtételt kérvén «megsértett neve-, becsülete- és hazafiságának» ; mert ő már tetteivel megmutatta, «hogy mennyire alaptalanok Petőfi népköltőnek aljas vádjai». Előadja röviden Petőfi ügyét Mészárossal, elé, hogy már kétszer sértette meg elöljárói iránt a köteles tiszteletet s így végzi:

«Végre említés nélkül nem hagyhatom, hogy Petőfi elég vakmerő volt levele végén felőlem azt a gyávaságot föltenni, miszerint sértő levele következtében tőle bocsánatot kérendek s őt őrnagyi rangjában megerősítendem ; ezen elbizakodottságot és követelést a vele tartandó vizsgálatnál főleg figyelembe ajánlván, tekintetbe kérem vétetni, miszerint méltatlanság volna minden bűnhödés nélkül ily kiméletlen módon megtámadhatni egy oly férfiu becsületét, ki hazájáért küzd s kinek nincs is más óhajtása, mint hona szabadsága és függetlenségeért élni, halni.»

A mint látható, Klapka egészen jogtalanul mint katonával akart elbánni a költővel,* s vádlevelében olyat is mond, a mit Petőfi nem írt, t. i., hogy tőle bocsánatot kérjen. Egyelőre hát nem rajta mult, ha nem a legnagyobb szigort

* Petőfi is kiemeli e körülményt Bemhez máj. 17-én írt levelében.

alkalmazták rá. Görgeynek ideje sem lehetett valamit tenni ez ügyben, midőn Klapka már máj. 14-dikére Pestre menvén,* a Svábhegyen Petőfit találta őrnagyi ruhában (?). Így írja Klapka. Kérdezte tőle, hogy ő írta-e a szolnoki levelet? A költő igennel válaszolt. Ekkor megrendelte, hogy menjen szobájába, míg a hadi törvényszék ítél fölötte. Görgeyvel megbeszélvén az ügyet, ennek tanácsára abban állapodtak meg, hogy két tiszt a költő nevében kérjen bocsánatot. Ez megtörtént s ekkor Klapka magához hivatta, «kifejtette előtte magaviselete helytelen és hazafiatlan voltát» s bocsánata jeléül kezet nyujtott. «Ő azonban nagyon szófukar volt és eltitkolá fölindulását, melyet bensejében érezhetett és később azzal a költeménynyel állott rajtam boszút — írja Klapka — mely csak jóval halála után került a nyilvánosság elé. Petőfi később hősi halállal halt meg. Sajnálom ezt az esetet.»

Igy végzi Klapka. Az kétségtelen, hogy a költő ebben az ügyben is szokott hevességgel és semmi következménytől vissza nem riadó, sőt vele nem gondoló határozottsággal járt el. Azonban Klapka is hibázott. Mert eleitől fogva b. Vécsey követelésére, a ki elégtételt kivánt, kereste a bűnbakot

* Várady tévesen 12-dikére mondja. *Főv. L.* 1882. 243. sz.

s ezt Petőfiben vélte megtalálni. El volt tehát iránta fogúlva; heve és felsőbbséget gyakorolni akaró modora, melyből a katonai gőg sem hiányzott, elragadta. Ez legjobban sértette a költőt, ki hasonlót legfölebb szolgálati viszonyban ha eltűrt. Épen ezért Klapka több formahibát követett el. A költő jogosan érezte bántva magát, hogy szavainak nem hisz, holott Bem válasza, midőn e szóváltás történt, már tisztázta őt, habár Klapka még nem tudhatta is.* Lemondása és ennek elfogadása után pedig nem volt joga rája a katonai eljárást alkalmazni; ez kicsinyes erőszakoskodás és hatalmaskodás volt. Viszont mi jogon tartott neki a kibéküléskor leczkét a hazafiságból? A költő azt is írja, hogy Klapka, midőn a Svábhegyen találkoztak, tagadta, hogy elfogadta volna lemondását s e szerint, midőn ő vonakodott neki engedelmeskedni, azt állította, hogy még hatósága

* Hivatalosan aztán Bem és Vécsey közt úgy simították el a dolgot, hogy Kossuthnak máj. 10-én hozzá intézett levele és kérése következtében, (ki különben elítélte a vád közreadását), Bem egy máj. 16-án, Ó-Orsován kelt nyilatkozatában kijelentette a *Honvéd*ben megjelent levélről, hogy «az abban kimondott vád félreértéseken alapszik — annálfogva nem történtnek tekintetik». (*Közlöny*, 1849 jun. 13-án a nem hivatalos és 14-én a hivatalos rovatban is. *Pet.-Muz.* I. 19. l. V. ö. Kossuth *levelei Bem altáb.*-hoz 1870. 58. l.)

alá tartozik, s ha nem volna Petőfi, szolnoki leveléért 24 óra alatt felakasztatná stb. Igaz, hogy aztán nemesen akart bánni a költővel. Megmagyarázta, hogy midőn Debreczenben olyast mondott neki, mely szerint óhajtaná, ha a csatatérről távol maradna, mert a katonáskodás nem neki való s helyette ezer és ezer ember hasznosabban szolgálja ott a hazát; ezzel nem bántani akarta, hanem épen azt értette, hogy neki más, fontosabb hivatása van s nem helyes veszélynek tennie ki magát. E mellett meleg elismeréssel szólt műveiről. Azonban Klapka eljárását még sem lehet teljesen kimenteni; annál kevésbbé, mert a kibékülés után sem igtatta be kineveztetését a *Közlöny*be, tovább is függőben tartotta ügyét. Előbbi szavai által kötve azonban megegyezett abban, hogy lemondását nem fogadja tehát el, hanem három heti szabadságot engedélyez Petőfinek, melyet ott tölthet, a hol akarja s beleegyezik őrnagyi kineveztetésébe.* A költő, úgy látszik, pár napig habozott is, hogy elfogadja-e e megoldást? Azonban ez csak rövid ideig tartott; máj. 27-én Szalontáról újra beküldte lemondását Arany útján a hadügyminisztériumhoz s megkérte, hogy félreértések kikerülése végett,

* Levele Aranyhoz máj. 17-ről. Arany: *Hátrah. irat. és lev.* III. k. 195. l.

ennek elfogadásáról vegyen irásbeli választ.* Utóbb jun. 11-dikén az ezerféle megjegyzések és rágalmak arra ösztönözték, hogy lemondását, mert a *Közlöny* még nem közölte, maga írja meg egy nyilatkozatban,** jelezvén benne, hogy lemondása okait a zavarok elmultával le fogja leplezni, addig hazafisága tiltja meg a nyilatkozást. Ezt aztán sohasem írta meg; költeményét pedig, melyre Klapka czéloz, *Egy goromba tábornokhoz,* a jelek szerint nem a kibékülési jelenet után, hanem elébb írta s némiekben összhangzik szolnoki levelével; azonban nem volt a nyilvánosság elé szánva s haragjának utóvégre egészen jogos nyilatkozata.***

* U. o. 193. l. A lemondás elfogadása meg is történt jun. 28-dikáról s megjelent a *Közlöny* 1849 júl. 13-dik számában Szegeden. (*Vasárn. Ujs.* 1874. 13. sz.) E lemondásról szóló hivatalos közleményben őrnagynak van nevezve.

** Megj. jun. 17-én.

*** Klapka összeütközését Petőfivel három helyt írja le némi eltérésekkel: *Magyar Salon.* 1885 V. 5 s köv. l. *Petőfi összekocczanása a hadügyminiszteriummal* cz. a. továbbá *Emlékeimből.* 1886 147. s köv. l. és *Nemzet.* 1881. okt. 19-diki sz. Az összes adatok *Pet.-Muz.* V. 131—142. l. V. ö. Várady Antal: *Petőfi és Klapka. Főv. Lapok.* 1882. 243. sz. — Várady itt nehány ismeretlen adatot is elmond még; ilyen az, hogy Görgey levelet írt Klapkának az ő és Petőfiné kértére, a ki azt izente,

hogy «Petőfi urral, meg Nagy Sándor urral vacsorál» — s csakugyan együtt mentek Klapka és Petőfi Nagy Sándorhoz theára, mert e kibékülés alkonyattájt történt. Petőfi aztán másnap (máj. 13-án) elbeszélvén neki a történteket, vígasztalhatatlan volt, hogy Klapka őt enynyire lekötelezte, inkább «köttette volna föl», minthogy most becsülni legyen kénytelen». — Ez mind való lehet; de jegyezzük meg, hogy Várady előadása lényegesen más, mint a Klapkáé és az ügy számos részletét nem ismeri, melyek pedig a dolog lényegére tartoznak. Itt Klapka hitelesebb forrás és Petőfi épen nem szorúlt mentségre azért, hogy Bemnek levelét úgy és nem másként írta; mert a dolog lényegében neki volt igaza.

XII. FEJEZET.

Visszavonúltságban.

Gondoskodása szüleiről. — Az öregek élete; örömük unokájok születésén. — Az öreg Petrovics halála. — Anyja halála. — Hatása a költőre. — Útja Szalontára. — Pesti lakása. — Szorúlt helyzete. — Levele Bemhez. — Bem magához hívja. — Tagadó válasza. — *A honvéd* czímű költeménye. — Az utolsó napok Pesten. — A kormány fölhívása. — Az utolsó népgyűlés. — Mező-Berénybe megy. — Aradra készűl. — Erdélybe indúl. — A sors újja.

Petőfinek Orlayhoz írt leveleiből megtudhatunk egy pár adatot arról, hogy midőn katonává lett, miként gondoskodott szüleiről. Okt. 18-án írt levelében megkéri, hogy ha legényt fogad, segíttessen anyjának, fűttessen vele, hordasson vizet, fát, hogy anyjának kevesebb dolga legyen. Ellátta egyszersmind, a mennyire lehetett, pénzzel is és lakást fogadott számukra. «Szüleimet ezerszer tisztelem, csókolom; — írja nov. 3-dikáról, — ha fogyófélben lesz a pénzök, tüstént írjanak, hogy rendelkezzem.» Valóban nov. 22-dikén már intézkedik, hogy Vas Gerebennél levő írói tiszteletdíját szülei kapják meg s addig is 20 pfo-

rintot küld nekik; ha meg Vas Gereben nem fizetne, azt írja Orlaynak, hogy Vörösmartytól kérjen annyi pénzt, mennyi nekik kelleni fog. Ekkor a a Zöldkert-utczában volt a két öregnek egy szobája,* melyben a forradalom viharai alatt meghúzódtak, miután a költő apja a szerencsétlen ausztriai táborozásból hazatért. Az anya ide hordatta fiának Pesten maradt butorait s szép könyvtárát is, mely két nagy szekrényt töltött meg. A költő azt állította róla, hogy megér 5000 frtot. Innen ment apja egyszer 1849-ben nyomtatott proclamatiókkal Debreczenbe Kossuthhoz, a ki megtudván, hogy Petőfi apja, 300 frtot utalványoztatott számára, a melyre nagyon büszke volt és sokszor emlegette: «Kossuth-tól kaptam, mert megtudta, hogy én vagyok a Sándor apja». Midőn unokájok született, a két öreg öröme határtalan volt. «Szeretett gyermekeim, írja apja decz. 20-ról, először is csak állandó egészséget kivánok az istentül szeretett Zoltánomnak és Juliskámnak és neked, Sándorom .... Ugyan 20-kán örömömben hozattam egy itcze bort, és poharat emeltem, hogy még nekem is lehet unokámról beszélni.... Zoltánnak kardot kell szerezni, mert különös esztendőben született, hogy minden kis gyermek

* Az öreg Petrovics szomorú jelentése. *Koszorú.* 1883. I. 73. l.

oldalán kardot kell látnunk.» Anyja ezt tette hozzá: «Kedves szeretetteim, bocsássatok meg, hogy az öreg annyi bohóságot írt. Nagy öröm lepte meg ötet, hogy megmaradt életök mind Juliskának, mind Zoltánkának. Kivánnék addig élni, míg az ajkaimhoz szorítanám és egy meleg csókkal illetném kedves unokámat.»

Apja, midőn 1849. telén Debreczenben járt, láthatta unokáját is és «határtalan gyönyöre telt benne.» «Onnan visszament ismét Pestre s nem sokára bekövetkezett haláláig beszédének kedvencz és fő tárgya volt unokája, s halálos ágyán, mikor már beszélni nem tudott, karjait úgy mozgatta, mintha kis gyermeket ringatna, ezzel akarván tudtára adni anyámnak, hogy a kis unokáról gondolkodik.»*

Az öreg Petrovics 1849. márcz. 21-én typhusban halt meg és 23-án temették el zöldkert-utczai lakásáról a józsefvárosi temetőbe evangelicus szertartás szerint.** Ekkor a magára maradt anya egy ismerőséhez, Révésznéhez költözött az Erdősor 11. szám alá, hová áthordatta fia butorait és könyveit is. Őt a költő még életben találta, midőn május 9-én Pestre ért; de alig találkoztak, néhány

* Petőfi, *Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig.* (*Vegy. műv.* III. 159—60. l.)

** Gyászjelentését l. *Koszorú.* 1883. I. 73. l.

nap mulva a férje halála és fiai bizonytalan sorsa miatt aggódó anya is áldozata lett a dühöngő cholerának. Buda ostromának végső napjai egyikén, máj. 17-én halt meg, folyton rémüldözve a borzasztó ágyúzáson. Meghalt, mielőtt kis unokáját láthatta volna. Csaknem utolsó szava is az volt: «Hát én már nem láthatom az én kedves kis unokámat!» Fiai közül egyik sem volt mellette halála óráján, Sándor, nejével a Svábhegyen tartózkodott az ostromló sereg közelében, Pista a seregnél szolgált a 14. században. Alig izenték meg Révészék anyja halálát, a költő azonnal átjött, utóbb átjött az őrjáratról megtért kisebbik fiú is. A költő, kinek nevével ajkán halt meg anyja, ráborúlt és keservesen zokogott, majd nagy léptekkel járt fel s alá; emlékűl eltett egy tincset hajából, egy darabot szemfödeléből és koporsójából.

A temetésnél a Révész-családon kívül csak ő és neje lehettek jelen, Pista szolgálaton volt. Férje mellé temették; a sír fölé a költő pár héttel utóbb kis vörös márvány követ tétetett, melynek felső részére két egymást szorító kéz van vésve, alatta pedig aranyos betükkel e szavak állanak: «A legszeretettebb Atya s a legszeretettebb Anya». Azért nem vésette rá a neveket, hogy a németek ki ne dobják a holtakat. «Elég, ha mi tudjuk, kik nyugszanak ott», midőn öcscse kérdésére e feliratot

gondolta ki.* Anyja halála napján ezt írta Aranynak: «Oly csapások érnek, melyek megsemmisítenének, ha csupán fiú volnék s nem férj és apa is. Alig egy hete, hogy megtudtam apám halálát, s holnap anyámat temetjük el, azt az anyát, kinél jobbat soha sem teremtett az Isten, s kit én úgy szerettem, mint soha anyát nem szeretett senki.» Ugyanekkor írta *Szüleim halálára* költeményét.

Ekközben Arany János fogalmazói állást nyervén a belügyminiszteriumban, máj. 24-én Debreczenbe kellett mennie. Május 23-áról ír tehát Petőfinek, hogy neje egyelőre Szalontán marad ugyan; de mert eddigi szállását, melyben hivatalánál fogva lakott, el kell hagynia s neje talán egy

* 1882 ápr. 4-én Szana Tamás indítványára felásták a sírt az azóta megszüntetett józsefvárosi temetőben s a tetemeket érczkoporsóba téve a Budapest városa által ajándékozott új sírba helyezték a kerepesi sírkertben A/5 parczella 4-dik sor, 41. szám alá s ugyanoda felállították az eredeti sírkövet is. V. ö. *Pet.-Muz.* VII. 112. l. Várady a költő anyja halálát másként beszéli el. E szerint máj. 13-án kapta Petőfi anyja betegségéről a hírt s a hajógyárnál csónakon átkelvén a Dunán, épen Pest másodszori lövetése idején (13-án 5 óra után) a legnagyobb veszélyben mentek át Pest utczáin. Szerinte a költő, sőt ő is jelen volt az anya halálakor. Lehet, hogy ez a változat igaz; de a Várady által felsorolt napok nem egyeznek meg a valódi tényekkel. Szerinte a költő anyja máj. 14-én halt meg stb. *Főv. L.* 1882. 243. sz.

szobácskában fog megvonúlni, Zoltánt és a dajkát tovább nem tarthatja; kéri tehát, hogy menjen értök. Erre a költő május 25-én Szalontára utazott, honnan 27-dikéről értesítette a Debreczenben lakó Aranyt, fölkérvén arra, hogy a katonaságtól végleg megválván, Bemtől kapott lovát adassa el. «Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt igen szépen a nevemben, hogy lovamat adja el árverés utján. Légy jelen te is az árverésen, s megmondhatod a vevőknek, hogy az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának! A pénzt vedd át s hozd föl Pestre.»*

A költő Szalontáról május 29-én visszaindult Pestre, hol junius havában a Kerepesi-út és Síp-úttcza sarkán, a Marczibányi-ház II. emeletén lakott Egressyékkel egy házban; lakása jobbra a sarokban 1 udvari és 2 utczai szobából állt a Dohány-utczára.** A kormány jun. 4-én visszaköltözött Budapestre, vele jött Arany is és a két jó barát egész a hónap végéig volt egymással gyakori, szeretetteljes érintkezésben.*** Azonban a

* Szalontán írta Bemnek egy töredékben ránk maradt francziа levelét is, melyben lova eladását szintén említi.

** Baróti Lajos: *Petőfi pesti lakásai.* (*Vasárn. Ujs.* 1893 1. sz.) V. ö. Petőfi levelét, 1849 máj. 27-ről. Arany: *Hátrah. ir. és lev.* III. 198. l.

*** U. o. 199. l.

költő pesti élete nagyon nehéz volt. Katonai fizetésétől végleges lemondása óta elesvén, az *Életképek*től jan. 1-sejével megválván, csupán az Emichtől havonként nyerendő 100 frtra volt utalva. A lapokban költeményeket nem igen adhatott, mindössze egy pár jelent meg a *Pesti Hirlap*ban még 1848-ban, mely igaz, hogy 50 frtot adott egy költeményeért, de az ritkán történt s 1849 óta Jókai vevén át a szerkesztést, nem is akart belé dolgozni. Maradt tehát a *Közlöny*, a *Nép barátja* és a *Márczius tizenötödike*, melyekben 1849 folyamán összesen tiz költeménye jelent meg; de ezek is mind korábban.* Keresetforrásai tehát megapadtak s a mit eddig sohasem tett, panaszkodott: «Lovamat, — könnyes szemekkel teszem e vallomást, — írja Bemnek már említett levelében Szalontáról — mely annyira kedves volt előttem, mert Ön adta nekem, kénytelen vagyok eladni, hogy kenyeret vehessek magamnak, mely

* *Közlöny*ben: *Európa csendes* (febr. 23.), *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* (márcz. 15), *Az erdélyi hadsereg* (ápr. 26), *A székelyek* (máj. 1), *Vajda-Hunyadon* (máj. 2); *A Nép barátjá*ban: *Buda várán újra német zászló* (jan. 16), *Péter bátya* (márcz. 29), *Vérmező* (ápr. 28); *Márczius tizenötödiké*ben: *Négy nap dörgött az ágyú* (febr. 19), *Nyakravaló* (febr. 20). A többi itt-ott megjelent költeménye csak lenyomat ezekből a lapokból. (V. ö. *Pet.-Muz.* V. 17—18. l.)

különben, elesvén katonai fizetésemtől, teljesen hiányzanék. Megvallom ezt Önnek, nem hogy Önnek elpanaszoljam nyomoromat, hanem hogy tudassam, mennyire elégséges okom volt az Ön drága ajándékának eladására.»

Bem megkapván Petőfi e levelét, Kurz tábornok titkára által egy levelet íratott a költőnek, mely szerint 200 frt útiköltséget küldvén neki, újra magához hívja. Ez a levél ma már ismeretlen, de a költő válasza franczia eredetijének fogalmazványa megmaradt és így szól:

Pest, 1849. jun. 20.

Tábornok úr! Ma vettem Kurz által írt levelét, a melylyel ön magához hívni s útiköltségül 200 pfrtot sziveskedik küldeni. Ön nemes, nemeslelkű, mint mindég, oh drága tábornokom! s én leborulok az ön nemes és imádandó szíve előtt, (ámbár jótéteményei már is sokkal túlhaladják érdememet, ha van valami) csak arra kérem, tetézze jóságát még egygyel, bocsásson meg, hogy gyöngéd, megindító ajánlatait nem fogadom el. Ön tudja, tudnia kell, szemeim forró könnyei, öntől való elválásom óráján megmondották Önnek, mennyire szeretem; elgondolhatja, hogy legforróbb vágyam volna ismét önnél lehetni, mindig Ön mellett maradni, jóltevőm, atyám! De hajh, a sors úgy akarta, hogy ez teljességgel lehetetlen

legyen ; csak nehány napja, hogy teljes és örökös lemondásomat a hirlapokban közzé tettem ; * és saját szavaimnak a legkiáltóbb meghazudtolása lenne, ha ismét a hadseregbe lépnék.

S aztán az egyenruhát, melyben ártatlanúl a legkiáltóbb bántalmakat szenvedtem, nem ölthetem fel ismét a nélkűl, hogy dühtől el ne piruljak s erőszakosan fel ne szaggassam sebeimet, melyek nekem halálos fájdalmakat szereztek. Hazámat tollammal fogom szolgálni s nem karddal, mely talán dicsőség nélkűl volt, de mocsok nélkűl is, a melyet kicsavartak kezemből. Én nem lehetek többé katona, főkép azért, mert bosszúállásból jártak el ellenemben, kiszámított és nemtelen bosszúállással, a mely nem is szünnék meg, a míg csak katona volnék, s miattam talán Önnek is kellemetlenségei volnának, a mért pártfogol. Ezt pedig lelkiismeretem teljes erőmből kerülnöm parancsolja. Vegye hát vissza a pénzt, melyet szives volt útiköltségűl küldeni számomra ; s hagyjon engem csendes visszavonultságban, a hol három dolognak élek, hogy hallgatva szolgáljak hazámnak, szeressem kisded családomat, s örökös és hálás emlékben tartsam az Ön jótéteményeit irántam és hazám iránt. Ügyeimet tűrhetően rendbe hoztam, s majd csak megélek barátságos lábon

* *Közlöny,* jun. 17.

régi pajtásommal — a szegénységgel. Ha gazdaggá akar tenni, vessen olykor-olykor egy emléksugárt lelkemre: akkor elég gazdag leszek. Védje hazám ügyét s ne feledkezzék meg, oh én tábornokom, arról az ifjúról, a ki Ön iránti mély tisztelete s szent szeretete érzetében így meri magát nevezni, önnek fia

Petőfi Sándor.

E levél híven rajzolja a költő ez időbeli hangulatát, keserveit s bizonyos az, hogy csak olyan idők vehették rá, hogy újra a hadsereghez menjen, melyek rá nézve minden más lehetőséget egyszerűen kizártak, hogy pedig ekkor, bárha csak másodsorban, épen Bem táborára gondol, ezt érzelmei eléggé megmagyarázzák.

Az a kifejezés levelében, hogy ügyeit eléggé rendbe hozta, *A honvéd* cz. költeményéből kapott összegre vonatkozik. E költeményét 1849 jun. 1—10-dike közt írta Csengery Antal felhívására. Berecz Károly szerint e fölhívás eredete az, hogy Petőfi ez időben anyagi zavarairól beszélt neki, hogy 600 forint tartozásért exequálni akarják. Csengery közlé ezt Szemerével, a miniszterelnökkel, hogy midőn az egész haza örvend, ne hagyják szükségben a haza legnépszerűbb költőjét; segítsenek rajta oly módon, hogy büszkeségében se legyen megbántva.

E beszélgetésből kifolyólag Csengery egy lelkesítő költemény írására szólította föl. Midőn elkészült vele és lelkesen elszavalta, azt mondta: «de ezt drágán adom». Csengery ezt felelte: «Ezt a kormány sok ezer példányban ki fogja nyomatni s a honvédek közt szétosztja. Mit gondol — hatszáz forint elég lesz érette»? Petőfi meg volt lepve.* Ennél nagyobb tiszteletdíjt egyes versért soha magyar költő nem kapott; Petőfi sem.

Ez az elbeszélés nem felel meg egészen a valóságnak. Petőfi aligha egyenes fölhivásra írta e költeményt; hanem midőn készen volt vele, megbízta Csengeryt és Kemény Zsigmondot, hogy beszéljenek a megvételről Szemerével s ők ajánlták, hogy adjon érte a kormány 500 frtot, vagy talán épen a költő kért ennyit. Mindenesetre neki meg volt a maga föltétele, mely alatt át akarta engedni. Ez kitűnik Szemeréhez intézett leveléből. Más nap azonban megváltoztatta szándékát. «Én versemet kinyomatom saját költségemen, írja Szemerének, s Önt kérem a magam s fölhivom a nemzet érdekében, hogy abból bizonyos mennyiségü példányokat rendeljen meg. Minthogy versem olyan, hogy azt minden honvédnak bírnia sem lenne haszontalan, ugy hiszem, legalább ötven-

* Berecz K.: *Visszaemlékezések.* (*Magyarorsz. s a Nagyv.* 1874, 33. sz. 404. l.)

ezer példányt megrendelhet belőle a haza. Annyival inkább, mert egy példány ára csak egy bankó garas lesz. Ez által egyrészt talán szaporodni fog a hadsereg lelkesedése, más részt segítve lesz egy irón, ki buzgó és szakadatlan hazafiúi fáradozásaért, még nem kapott egyéb jutalmat, mint lelki sebeket és naponkénti nehéz gondokat a miatt, hogy lesz-e holnap mit ennie, neki és családjának? De e nyilatkozatomat ne vegye Ön koldulásnak; erre egy kicsit magas a fejem és kemény a derekam. Ha nem látja Ön hasznosnak versemet a hadseregre nézve, dobja el minden reám való tekintet nélkül.

A szegénység nekem olyan régi ellenségem, hogy megszokás által már szinte barátokká váltunk. Szerénytelenségnek se vegye Ön ajánlatomat; ha más nemzet tagja volnék, nem szorultam volna rá, hogy én tegyem ez ajánlatot, mert nekem tette volna azt e nemzet.

Ha válasza nem lesz tagadó, szives lesz Ön azt nekem irásban elküldeni, hogy a szerint intézhessem versem nyomatását, mit azonnal megkezdek».*

Szemere az ajánlatot elfogadta, de egyelőre

* L. *Vasárn. Ujs.* 1869, 52. sz. *Ország-Világ.* 1881, 2. sz. A levél fogalmazványban Pesten a nemz. múz.-ban, ebből adatott ki. Kelet nélküli.

csak 25 ezer példányt vett meg belőle, melyért a költő 500 pfrtot kapott; a többit maga árultatta. Úgy látszik, küldött vidékre is; egy leveléből tudjuk, hogy Telegdi Lajos könyvárusnak Debreczenbe 5000-et küldött, Pesten Emichnél árúltatta.*

E pesti időzése alatt junius havából még két költeménye ismeretes: *Jött a halál* és *Föl a szent háborúra!* Mindkettőt jun. 20—30-dika közt írta, de csak az első jelent meg a *Respublicá*ban jun. 28-án, az utolsó ismeretlen maradt; talán mert a gyors menekülés miatt már nem volt hol közreadni. Pesten júl. 3-áig maradt. Egyebet ekkori életéről keveset tudunk. Jókai beszéli, hogy a Buda bevétele örömünnepére tartott lakomán találkozott vele, mely alkalommal ő (Jókai) is pohárköszöntőt mondván, ezzel végezte: «Éljenek azok, a kik ezután fognak meghalni a hazáért; — éljenek örökké»! Ekkor a költő egy pillanatra feledve a nyolcz hó óta köztök uralkodó haragot, feléje fordúlt e szavakkal: «Köszönöm, hogy én értem is ittál»! Összekoczintá vele poharát s ez volt köztök az utolsó találkozás. Elváltak szóta-

* L. *Pet.-Muz.* IV. 44. l. Megjelent a *Respublica*ban jun. 24-én érdekes szerkesztői jegyzettel. (L. Petőfi: *Összes művei.* III. 661. l.) Levelét Telegdihez (*Vasárn. Ujs.* 1882, 21. sz.)

lanúl, örökre.* Ugyanekkor találkozott Vahot Imrével is, mint ez utóbbi részletesen leírja s feledve a haragot, «mindketten elérzékenyűlve borúltak egymás nyakába», — mond Vahot — azután bor mellett hosszasan elbeszélgettek a multról, Bem csatáiról,** s békében váltak el.

Azonban az oroszok közeledésére a kormány már készülődött s Pestről újra mindenki menekülni akart. Az ifjú írók ekkor a *Prófétában* összegyültek még egyszer búcsúlakomára.*** Petőfi és Jókai is ott voltak; ott volt Kerényi is. A mulatság komor képet nyújtott; Petőfi kifakadva szólt a többek közt!

— Csak már vége volna valahára . . . gyűlölöm ezt a sok vérontást!

Pedig még csak most kezdődött igazán! E napokban, junius 27-dikén adta ki a minisztérium

* *Petőfi és ellenségei. Életemből.* I. 264. l. *Petőfi emlékszobránál.* U. o. 290. l.

** *Petőfi S. élete és művei.* 54. s köv. l. A hosszasan leírt párbeszéd legnagyobb része kigondoltnak látszik. Vahot is le igyekezett beszélni Petőfit, hogy ne menjen Bemhez, írja ugyanott; de a költő nem igért semmit. Ekkor tehát már megint el volt határozva, hogy Bemhez fog visszatérni.

*** L. Berecz: *Visszaemlékezések.* (*Magyarorsz. s a Nagyvilág.* 1874, 404. l.) Jókai e találkozást sehol sem említi.

A nemzet kormánya a néphez. A haza veszélyben van! czím alatt általános fölkelésre fölhívó kiáltványát, melyben proclamálja az oroszok ellen a keresztes háborút. Ez és ehhez az utasítás a jun. 28-diki *Közlöny*ben jelent meg s talán erre írta a költő *Föl a szent háborura* költeményét. Ekkor jun. 30 án Kossuth magához hivatta őt, Aranyt, Egressyt, Vas Gerebent és több másokat. Beszédetta rtott hozzájok, felszólította, hogy tartsanak népgyüléseket, fanatizálják a népet a keresztes háborúra s főképen a pesti népet a főváros környékén végső lehelletig vívandó elhatározó csatára, hol ő maga is jelen lesz, s ha kell, Pest romjai alá temetkezik. Erre már júl. 1-én falragaszon esti hat órára népgyűlést hirdettek Arany, Egressy, Petőfi és Fáncsy Lajos,* a muzeum terére, de mert a kormány ugyane napról figyelmeztette a polgárságot ugyancsak falragaszon, hogy esetleg, ha a hadi munkálatok úgy kívánnák, egy időre újra odahagyja a fővárost: a fölhívásnak sikere nem lett; mindenki készűlt elútazni s a népgyűlést nem tarthatták meg.

Petőfi, ki ekkor egy pillanatig megint a cselekvés terére ragadtatott s képzelete előre kiszínezte a jövő nagy jeleneteket: kétszeresen megharagudt és júl. 3-dikán családjával együtt Orlay-

* *Pet.-Muz.* IV. 214. l.

hoz útazott Mező-Berénybe, hová júl. 5-dikén érkezett meg Czegléden, Szolnokon, Gyomán át. «Én ezen komiszságra, írja Aranynak júl. 11-ikéről, teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magam, fölszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide e békési magányba bujdokoltam azon óhajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk s a mely perczekben végkép felejtem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok».*

Mező-Berényben, mely valóban még ekkor némileg kívűl feküdt a forradalmi zajon, júl. 18-dikáig időzött családjával a legnagyobb elvonúltságban. Itt írta Zoltán fiának életrajzát 7 hónapos koráig; itt legutolsó ismert költeményét *Szörnyű idő* cz. alatt s itt kezdte őt Orlay lefesteni pongyolában, a mint a Bonyhai Benjámin öreg esztergályozott karszékében ül, mellette kardja, kezében csibuk.**

E mellett, ha költeményeket nem igen írt is, meg akarván felelni annak, a mit Bemnek jun.

* Levele júl. 11-ről. 1849, Arany: *Hátrah. iratai és lev.* III. 200. l.

** Megj. *Vasárn. Ujs.* 1880, 26. sz. *Pet.-Muz.* IV. 5. füzet mellett, *Ország-Világ* 1891.

20-diki levelében írt, hogy kard helyett csendben, tollával fogja szolgálni nemzetét: egy nagyobb szindarabba fogott, melynek tervét talán még 1845-diki eperjesi látogatása óta forgatta fejében s tárgya Karaffa és az eperjesi vértörvényszék. A mű iránymű lett volna s czélzata a ránk maradt töredékből is világos; a magyar történelemnek talán legborzalmasabb jelenetei által fokozni kívánta az ausztriai ház s a királyság ellen a már megfogamzott gyűlöletet. Az eperjesi vértörvényszék a Martinovicsék összeesküvésével együtt különben is kedvelt tárgya volt a 40-es évek s a forradalom journalistikájának, Petőfi földolgozta az utóbbit is *Vérmező* költeményében s mindkettőről az *Életképek* bővebb történelmi rajzot adott.* Kezdetben talán a Wesselényi nádor-féle összeesküvés lett volna a főtárgy vagy ez is beleszőve; erre látszik utalni egy kis kivonat Horváth Mihály *Magyarok történeté*ből, mely ránk ma-

* Az eperjesi vértörvényszékről l. M. Brr.-től: *Az eperjesi vértörvényszék. Életképek* 1845 II. 555., 586. l. Aranytól és Lévaytól is vázlatosan a *Nép barátjá*ban, 1848 okt. 8, 303. l. és decz. 10, 442. l. Ő maga az *Uti jegyzetek*ben szól röviden Karaffáról. Petőfi az említett forrásokat és még egyebet is olvasott e tárgyhoz; erre mutatnak a majdnem kizáróan történelmi nevű szereplők. Martinovicsékról l. Jókai czikkét. *Életk.* 1848, I. 417., 449. l.

radt* s e művébe már csak mint a komédiás által eléadott krónikás éneket szőtte be az I. felv. 1 jelenetébe. E művén M.-Berényben tudjuk, hogy dolgozott, de gyors elutazása miatt félbenhagyva, Orlay őrizetére bízta egyéb irataival együtt; így maradt ránk. Meg van belőle az I. felv. 1 jelenete egészen, mely Shakespeare modorában egy kiválóan sikerült népi jelenetet tartalmaz; a már csak töredék 2. jelenet Karaffát vezeti elénk bíráival és 30 hóhérával, a mi tehát eléggé mutatja, hogy a költő a cselekményeket egész borzalmukban kívánta rajzolni s ez által kora szenvedélyeire, az ausztriai ház iránti gyűlöletre s a nemzet kitartására hatni. Nagy gonddal dolgozott rajta s ezért nála szokatlan lassúsággal haladt.**

* Nemz. Muz. Petőfi-iratok, 76. sz. 8°. levél, irónnal írva. V. ö. Horváth: *A magyarok tört.* Pápa. 1842—44. I—III. Részletesen összevetve *Összes műv.* IV. 429—30. Havas jegyz.

** Megj. először teljesen *Vas. Ujs.* 1880, 37. sz., ugyanakkor részben a *Koszorú*ban is. Gyulai már ismerte 1863-ban s a *Vegyes művek*ből csak az akkori sajtóviszonyok miatt hagyta ki. L. *Előszó.* Zilahy szerint e drámáját még a budai hegyek közt kezdte írni jun. végén (nem júliusban) s ugyanakkor «rendbe szedte naplóját, melyet a forradalom kezdete óta folyvást vezetett. Kár, hogy ez az országos zürzavarban elveszett». (*P. S. életr.* 152. l.) Zilahy a naplóra nézve mindenesetre téved; szórványos feljegyzések voltak azok, milyen néhány ránk maradt.

Egyébként a napok egyformán teltek, változatosság csak az volt, ha berándúlt Gyulára Bonyhaival, hol Szakál Lajos, a népdal-költő és Sárossy Gyula társaságában töltötte idejét; közben pedig folyton azon töprengett, hogy a közeledő vészben hol vonúljon meg családjával? Annyi ma már kétségtelen, hogy az utolsó napokban Pesten megint abban állapodott meg, hogy a zavarok növekedésével Bem táborába menekűl. Oda hítta Egressyt is, ki azonban nem adott biztos választ s egyelőre Szegedre követte a kormányt. Mások pedig, mint Vachott Sándor és Imre igyekeztek lebeszélni e tervéről. Azonban ez az egyetlen lehetőség volt; compromittált emberek számára a tábor volt csupán biztos; ő pedig Windischgrätz herczeg körözö leírásából már 1849 februárjában sejthette sorsát, ha az osztrákok kezébe jut.* Pesten Egressynek még azt is mondta, hogy a forradalom lezajlásával, melynek ügyét ekkor még elveszettnek nem tartotta, végleg Erdélyben, az általa magasztalt székelyek közt telepszik meg, kikhez a társadalom romlottsága még nem hatolt el. Ez a terv komoly volt s nejéhez írt levelében júl. 29-dikéről ezt olvassuk: «Csík-Szerdának és Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsi-

* Halasi: *Petőfi-reliqu.* 88. l. V. ö. Egressy: *Törökorsz. naplója.* 4. l. *Pet.-Muz.* IV. 82. l.

Szentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt útazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék».

Azonban Mező-Berényben mégis tépelődni kezdett. Barátai, ismerősei, rokonai mind ellenezték tervét. Végre ő is hajlott beszédökre; elhatározta, hogy egyelőre legalább nem megy Erdélybe. De az oroszok előnyomulása miatt Berényben sem maradhatott. Így gondolt a Damjanich főparancsnoksága alatt álló Aradra, honnan Radna felé még nyitva volt az út Erdély felé is. Megfogadta tehát 10 frton Csipkár Pál mező-berényi szűcsmester fuvarost, hogy másnap vigye őt családjával Aradra, esetleg Radnára s az útra elkérte Bonyhai kényelmes ekhós szekerét.* Orlay is vele akart menni. Ez július 17-dikén kora reggel történt. Már kocsin ültek; azonban a lovak az egyik kapuszárny behajtásától megvadúlva, egy átelleni magtárnak rohantak s a kocsi rúdját, ol-

* Bonyhai Benj.: *Petőfi Mező-Berényben.* U. ő érdekes megjegyzést tesz a prædestinatióról. T. i. júl. 18-dikán kora reggel ő Gyulára ment; két nappal előbb hítta Petőfit is, ki fia betegsége miatt nem akart menni. Midőn elindúlt, mégis feléje akart kerülni; de neje lebeszélte. Alig távozott el, midőn a költő elkérte ekhós szekerét az útra. Ha valóban magával viszi, elmarad az erdélyi út. (*Vasárn. Ujs.* 1881, 9. sz.)

dalát s egy lőcsét eltörték. Kovácsot hívattak s az utazás az napról elmaradván, visszatértek a szobába, hogy a sietségben félbehagyott reggelijöket folytassák. Másnap, 18-dikán reggel Csipkár 5 órakor előállt; Petőfi azonban késett az indúlással. Így lett 6 óra. Ez alatt honvédekkel rakott két kocsi vágtat el az ablak alatt s megáll a piaczon. Az egyikben Egressyt pillantják meg, behívják s ez magával hozza Kiss Sándor ezredest is.

Kiss, mint Bem futárja, Szegeden járt s meg volt bízva, hogy Petőfit vigye magával. Hallván Egressytől, hogy Mező-Berényben van, érte kerűlt arra felé. Petőfi kedvetlen és habozó lett s egyelőre tagadólag válaszolt, mintha érezte volna a feje felett függő végzetet. Reggelizés közben Egressy szól:

— És csakugyan letettél az erdélyi útról, Sándor? . . . Hát aztán merre veszed utadat, ha majd szorítni találnak?

— Hát, Gábor, én azt gondolom, hogy akkor majd csak itt húzom meg magamat valahol.

— E szerint hát már én sem megyek Erdélybe, mert hiszen mit csináljak én ott nélküled? — folytatá Egressy.

E nógatásra mást határoz; oda szól nejének: Mit mondasz Juliskám, menjünk-e?

Neje azt felelvén, hogy ő követni kész, hová

sorsa viszi, de tőle el nem marad, — ez döntött s így szól:

— Lásd Gábor, én nem fontolgatok sokáig. Nálam minden a pillanat szüleménye. Mire rögtön határoztam magamat: még mindig jól ütött ki. Különben is, barátom, fátum szerint kell történnie mindennek; azért mindegy, akár fontolgatunk, akár nem.

Erre legdrágább emlékeit, egy tárczában Bem leveleit, újabb költeményeinek kéziratát s egyéb ereklyéit Orlay őrizetére bízván, kiszólt a fuvarosnak, ki hajlandó volt ugyanazon árért Váradra is elvinni őt s nyolcz órakor, egy szerdai napon Erdély felé indúlt a Petőfi-család, örökre elhagyván a költő «ábrándjainak hazáját, az általa sokszor megénekelt alföldet», hogy Erdély bérczei közt betöltse végzetét.*

* V. ö. Egressy: *Törökorsz. naplója.* 4. l. Orlay levele. *Vasárn. Ujs.* 1861, 115. l. és Petrich Sámuel följegyzéseit *Vas. Ujs.* 1895, 22. sz. és *Pet.-Muz.* VIII. 19. l. Megjegyzendő, hogy Orlay a kocsi eltörés, kijavítás és N.-Várad felé indulás történetét egy napra teszi. Ez nem igen valószínű, az apja följegyzése, noha ez is későbbi, hitelesebb. Szerinte Petőfiék Aradra Kossuthhoz s nem Damjanichhoz akartak menni. Itt az utóbbi adat hihetőbb. Petőfinek sok holmija maradt ott; egy irományokkal telt láda s egyebek, melyeket Petőfiné 1850 nyarán vitt el; addig Orlay atyja tartotta őket elrejtve.

UTOLSÓ FEJEZET.

A segesvári csata.

Az erdélyi út. — Családját Tordán hagyja Miklós Miklós, reform. papnál. — Találkozása Bemmel. — Visszatérnek M.-Vásárhelyre. — Júl. 30-dikán Székely-Keresztúrra megy Bem után.— Bem után megy Új-Székelre. — Bem hadi ereje 31-dikén reggel. — Az oroszok terve Bem ellen. — Bem hadi terve. — A fejéregyházi völgy. — Bem állása. — Az oroszok helyfoglalása, Skariatin eleste. — A csata folyama. — A költő a csatában az egykorúak tudósítása szerint. — Dr. Lengyel József leírása. — A csata végső jelenetei. — A költő menekülése. — Gyalokay tudósítása. — Lengyel elbeszélése. — Különböző vélemények az elesés helyéről. — Vajna Sándor tudósítása. — Gróf Haller József kutatása. — Imreh Sándor adatai.

Az utasok a rövidebb úton mentek Váradnak s estére Ugrára értek. A reform. papnál szállták meg, kit megkért Petőfi, hogy köszöntse nevében Aranyt s írja meg neki, hogy ő Erdélybe ment Bemhez.* Váradról a Biasini gyorskocsival Kolozsvárra útaztak. Onnan már 20-dikán Tordára értek, hol Egressyvel együtt Miklós Miklós ref. paphoz szállták s nála egy napot időztek. A rossz hírek s

* Arany: *Hátrah. irat.* III. 201. l.

Miklós rábeszélése rábírták Petőfit, hogy családját ott hagyja, míg valami biztos helyet talál. E napon meglátogatta a tordai hasadékot; 22-dikén, vasárnap kora reggel pedig Egressyvel Maros-Vásárhelyre útazott. Késő este értek be; de még az nap értesítette nejét, hogy másnap Sz.-Udvarhely felé indúl Bemhez.* Sz.-Udvarhelyen, Csík-Szeredán át 24-dikére Kézdi-Vásárhelyre érkeztek. Itt látta őket Kőváry László, kinek szobájában szállták meg a nagy vendéglőben; ** őt egy proclamátió nyomatása végett hagyta hátra Bem.*** Reggel Bereczkig mentek; itt találkozott a költő júl. 25-dikén a két napi moldvai táborozásból visszatérő Bemmel. A találkozásról ezt írta nejének:

«Bemmel Bereczken találkoztam; megálltam hintaja mellett s köszöntem neki, ő oda pillant, megismer, elkiáltja magát és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, összeöleltük és csókoltuk egymást, «mon fils, mon fils, mon fils» ! szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egressy Gábortól, hogy «fia ez a generálisnak» ? Most még sokkal nyájasabb, szí-

* *Pet.-Muz.* IV. 81. l.

** Innen is írt nejének; de ez a levele elveszett.

*** Kőváry L. *Nyilt levél a Pet.-Muz. kiadóihoz. Pet.-Muz.* I. 52. l.

vesebb, atyaibb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt».

E nyájas fogadtatás áradó jó kedvre hangolta. Egész nap versben beszélt; utánozta Bem beszédmódját s ezt mesterileg tudta, mond Egressy. A következő pár nap alatt állandóan Bem nyomában jártak, a miről Petőfi ezt írja:

«Bereczken jön hozzá (Bemhez) a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket,* s ezek borzasztóan szétfutottak, vágtatott tehát ide a bajt helyre hozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdővidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a seregét egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? ő tudja».

Júl. 29-dikén értek tehát vissza Maros-Vásárhelyre, hol Petőfi a piaczi Görög-féle házban volt többedmagával szállva, mint Görög Károly és ifjú neje, Ziegler Vilma vendége. Itt e napon többen látták, így Szarvady Lajos honvédszázados említi, hogy Bem titkára, Becsey szobájában, a Bem lakásán látta őt a Vártér 25-dik sz. alatt. E napról tette Bem a jelentést a kormányhoz, hogy a költő újból szolgálatba lépett. «Jelentse ön a hadügyminiszternek, szólt Kurzhoz, de vi-

* Damaszkint érti.

gyázzon, jelentse ön szószerint ezt: Segédtisztem, Petőfi őrnagy, ki Klapka tábornok gyalázatos eljárása miatt leköszönt volt, újból szolgálatba lépett». Egyszersmind megint törzskarába osztotta, Egressyt meg Damaszkin mellé rendelte s meghagyta, hogy a költő nejének Vásárhelyt csináljanak lakást; de ez a zavaros időkben elmaradt.

Itt a költő még e napon megrendelte őrnagyi egyenruháját; mert csak imént Udvarhelyen szomorú eset történt miatta. Ugyanis szomjas levén, bemegy egy udvarra, hol kútat látott. Az udvaron tűzérek álltak s egy cseh tűzmester beleköt. A költő rangjára hivatkozva, rendre utasítja; de amaz ittasságában még durvábban kezdé sértegetni a vászonattilás őrnagyot, míg végre megjön egy föllebbvaló tiszt, kit Petőfi hivatott; befogatja a garázdálkodót s jelentést tett róla Bemnek. Másnap, mond Egressy, főbe lőtték a tűzmestert, bárha Petőfi mindent elkövetett, hogy kegyelmet nyerjen számára.*

Maros-Vásárhelyről már júl. 30-dikán reggel tovább útazott Bem után, a ki csekély seregével korán reggel Erdő-Szentgyörgy felé indúlván, még az nap Székely-Keresztúrra érkezett s a Macskási-udvarban szállt meg. E napon reggel ifjú háziasszonya, Ziegler Vilma szolgáltatta föl a reggelit

* Egressy Gábor levele: *Vasárn. Ujs.* 1860, 588. l.

neki s az ott szállt honvédtiszteknek.* Ez alatt Egressy kérte, hogy maradjon, hiszen még lova sincs; de ő Bemtől elszakadni többé nem akart. Szentűl meg volt győződve, hogy a vezér győzelmes csata elé indúlt ki.

— Meg akarom nézni, szólt, mit csinál az öreg? Holnapután látjuk egymást bizonyosan. Megkérte Egressyt, hogy addig is egyenruháját vegye át.

Egressy sem akart elmaradni s kérte, hogy Bemnél eszközöljön ki engedélyt a csatlakozhatásra.

— Hiában kérem, barátom, felelé, hisz engem sem akar vinni egyáltalában, hanem én nem bánom, én többé tőle el nem maradhatok egy pillanatra sem s Kurz őrnagy megígérte, hogy felvesz kocsijába.**

Bem előre látta a vereség eshetőségét s megtiltotta, hogy kövesse. Azonban a vezér szerencsecsillagában bízó ifjú egy óra mulva utána indúlt s Kurz kocsiján még az nap este szintén Keresz-

* E ház jelenleg emléktáblával van megjelölve, melyen az esemény megemlítésén kívül e sorok állnak:

Itt még ember volt, innét indúlt ki nagy utra,
Hogy csillag legyen Ő. Fénye örökre ragyog!
(*Koszorú.* 1884, II. 623. l.)

** Egressy: id. helyen.

túrra ért, hol Varga Zsigmondnál hált meg, kinek megígérte, hogy az állam részére átvett lovai kifizetését kieszközli. A reggelinél a ház ifjú leánya, Rózsa, felkérte, hogy szavalja el egyik költeményét s a költő valamely csodás előérzet hatása alatt szenvedélyes hévvel épen az *Egy gondolat bánt engemet* rhapsodiáját szavalta el; a boldog leányka pedig, a költő elutazta után, nemzeti szín szallaggal körülköti a kávéscsészét, melyből a költő reggelizett s ereklyéi közé teszi el.

Hat óra tájban indúlt el, hogy Új-Székelen csatlakozzék Bemhez; de ez már útban volt Segesvár felé, magához vevén a Keresztúrra csak az előbbi estén érkezett csapatokat is. Ezekkel kis serege 2400 gyalogra, 250 lovasra és 14 hat meg nyolcz fontos ágyúra növekedett. Ezzel az erővel állott csatát 16 ezer orosz és 24 ágyú ellen.

Önkénytelen tolakodik elé az a kérdés, hogy Bemet mi vitte e koczkáztatott támadásra? Erre nem egészen egybehangzólag a következő feleletet nyerjük: Lüdersnek Szeben júl. 21-diki elfoglalása után az volt a terve, hogy a székelyföldet teljesen meghódítsa és vagy Bemet is odazárja vagy tőle teljesen elszakítsa. Ezért Dyck tábornokot Fogarasból Udvarhelyre, Grotenhjelmet, az erdélyi északi orosz sereg parancsnokát, Maros-Vásárhely ellen rendelte, maga Szebenből Medgyesen, Erzsébetvároson át Segesvár felé vonúlt, terve

lévén az északi orosz sereggel az egyesülés. Lüders alatt az oroszok főereje Segesvárra júl. 29-dikén kardcsapás nélkűl vonúlhatott be; gr. Haller Ferencz térparancsnok kiürítette előtte a várost, miért Bem szemrehányást is tett neki. Bem júl. 29-én Vásárhelytt értesűlvén Lüders tervéről, egyenesen ellene indúlt; a főerő visszaverésével akarta az északi sereggel az egyesülést meghiúsítani. Az ember akkora erővel támad, a mekkorával rendelkezik, — ezt volt szokása mondani; most pedig okvetetlenűl vissza kellett az oroszt verni, ha az egyesülést meg akarja gátolni. A kortársak általában azt mondják, hogy a hadi terv szerint Kemény Farkasnak feladata volt a csata napján, míg Bem Keresztúr felől csatát kezd, M.-Vásárhelyről támadni mintegy 5000 emberrel s ez által a csatát eldönteni. A seregben legalább általában az volt a hit, hogy Keménynek minden pillanatban érkeznie kell; ezt azonban sem Czetz, sem Kőváry, sem Pataky nem említik. Annyi bizonyos, hogy nem érkezett s nem is érkezhetett meg.*

* V. ö. Czetz: *Bem's Feldzug.* 338. és Kőváry: *Erd. tört.* 1848—49, 258. l. Úgy látszik valóban, hogy Keménynek nem is kellett érkeznie; de hogy e talán szándékkal is terjesztett hír Bem seregének hangulatát és kitartását növelte, ismeretes dolog. A dologban annyi a való, hogy Bem még moldvai kirándulása előtt meg-

Petőfi Bemet Héjjasfalvánál érte utól. Reggel 7—8 óra közt hallották az első fegyvertüzelést az előcsapatoknál; tehát Fejéregyházánál már orosz előörsök álltak, kik gyorsan Segesvárhoz vonúltak vissza; mert őket Bem érkezése ez oldalról, holott a vásárhelyi egyenes úton várták, meglepte. Ekkor Bem Fejéregyházán átvonúlva, a falú előtt és felett foglalt állást. A szűk völgy, melyen a végzetes csata lefolyt, a N.-Küküllő partjain fekszik, elég magas hegyek között, melynek alsó katlanszerű kanyarulatában a regényes Segesvár van épűlve meredek hegyek közti magaslaton. A folyó jobb oldalán meredeken emelkednek a hegyek, melyek közt Hét-Ur felé a vásárhelyi főút vezet. Ezen várták volt Bemet az oroszok s itt tartottak az áltámadástól a csata egész napján. A balparton a hegység lankásan emelkedik az országútig s azon felül az erdős tetőig; Héjjasfalváig folyton

rendelte Steinnak, hogy Gyula-Fehérvár alatt csak annyi erőt tartson magánál, a mennyi épen a vár körülzárolására, s az oláhok elriasztására kell, a többi erőt küldje hozzá M.-Vásárhelyre Kemény Farkas alatt. Kemény Farkas ezzel s a Kolozsvárról magához vett erővel, körülbelől 5000 emberrel, augusztus 2-dikán déltájt érkezett meg M.-Vásárhelyre; tehát ca. 42 órával a csata után s Bem soha sem tudta be hibájáúl, hogy Segesvárnál elkésett. V. ö. id. helyeken, Pataky: *Bem in Siebenbürgen* sat. 95—101. l.

változó terepet alkot, melynek alsó oldalain tarló és kukoricza földek váltakoztak füves terekkel le a Küküllőig, míg a falún felül jobbról egy pár kukoriczafolton kívül nagy kiterjedésü rét terült el, balról a hegyoldal akkoriban ugar volt. A hegy magasabb részeit mindenütt erdő borította s borítja ma is, melynek Fejéregyháza fölötti részét Ördögerdőnek hívják. A lankás hegyoldalt Fejéregyházán alúl kivált két mélyebb árok szakítja meg, a Sárpatak és Ördögárok s a kettő közt egy régi zárda helye látható, a Monaszteria. Maga a falú, melyben a Haller-család kastélya és kertje fekszik, 1848 őszén leégvén, csaknem egészen romokban hevert, lakatlanúl.

Bem Héjjasfalvától számítva, balfelől a hegyoldalon az említett két árok közt helyezte el ágyúit majdnem az útig lemenő vonalban, honnan uralkodott a völgyön. S valóban ez volt a czélja, hogy az ellenség kibontakozását megakadályozza. E helytől fölfelé állította az erdőig gyalogsága erejét, lovassága és gyalogságának kisebb része az úttól jobbra a folyóig helyezkedett el a kukoriczásban; tartalékját a falún túl hagyta, a szekerek a leégett falúban maradtak. Ő maga az ágyúk megett foglalt állást, melyek fedezetére 25—30 huszárt rendelt. Az oroszok kivonúlván Segesvárról, ágyúikat részint jobbról a folyam partján a völgyben, részint balról az oldalra állították fel.

Balról az erdő alatt és az erdőben helyezkedett el gyalogságuk, a lovasság a folyam mellett foglalt helyet, melynek nagy része Hét-Ur felé küldetett kémszemlére; mert folyton azt hitték, hogy csak színlelt támadásról van szó s ez volt a nap részleges sikerének oka. Az ágyúzás, mely több órán át késő délutánig hevesen tartott, 10 óra tájban vette kezdetét, melynek elején a kémszemlére kiindúlt Skariatint a Bem által czélzásra állított ágyú lelőtte.

Ez a körűlmény, Bem jobb állása, a szűk völgy, mely az orosz lovasság kifejlését akadályozta; de legkivált az ellenség félelme az oldaltámadástól, voltak okai, hogy az oroszok több órán át várakozó állásban maradtak s a védelemre szorítkoztak. Bem e kedvező körűlményt föl akarván használni, a balszárnyon álló gyalogságát ismételt rohamra vezette az Ördögárkon túl s az erdőben rejtőző oroszok ellen, ágyútelepeiket akarván elfoglalni; de mindannyiszor visszaveretett. Itt összpontosúlt a csata ereje. Délután két óra után elhatározó működést akarván kifejteni, három század kivételével az egész jobb szárnyon álló lovasságot is átrendelte, majd leszállítva, elébb két századot, majd az utolsó 3-dik századot is rohamra vitte; de az oroszok tartalékjuk segítségével visszanyomták. Így folyt a csata esti 5—6 óra tájig, mialatt Bem három ágyúja elrepedt, számos em-

ber, ló megöletett vagy sebet kapott s alóla is két lovat lőttek ki. De az ellenség vesztesége még nagyobb volt; több ágyúját a Bem vezetése alatt jobban irányzott lövések leszerelték; gránátjaival két társzekerét felgyújtotta s az így keletkezett robbanás számos oroszt megölt.

A költő a csata kezdetén Bem körül volt látható gyalog, fegyvertelenül, vászonzubbonyos attilájában; de Bem haragosan megrendelte, hogy térjen vissza a tartalékhoz. Úgy látszik, hogy vissza is tért. Utóbb a csatatér különböző pontjain látták, hol a falú fölött az ágyúk megett, hol a falúban a fogadó udvarán, a hol szekere állt. Délután 3—4 óra tájt, mond dr. Lengyel, épen egy hatfontos ágyút hoztak kijavítva Keresztúrról; ezzel szemben látta Petőfit ekkor a falúba a fogadó felé haladni. De már mintegy fél óra múlva, míg ő a sebesülteket kötözte, a leégett falú egyik sütőkemenczéjén ülve pillantotta meg lőtávolon kivül, honnan a csata menetét figyelte. Időnkint fel-felállt, eltávozott, hogy jobb áttekintést nyerjen; de mindig visszatért s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a lecsapódott ágyúgolyókat. Közben jegyezgetett egy zsebkönyvbe. E tájban vált véresebbé a csata, szaporodtak a sebesültek. A költő ekkor a falú elé ment ki s egy ott elfolyó árok hídfájára dőlve, mintegy félóráig szemlélte a csatát. Tőle nem

messze egy hat fontos ágyú lőtte az oroszokat, azok keményen viszonozták s egy ágyúgolyó alig 30 lépésre hullt le tőle; a fölvert por őt is eltakarván, hihetőleg szemébe is ment, mert zubbonya ujjával hosszasan törölgette. Ekkor a falú vetéskapújához tért vissza, s annyira elmerült gondolataiba, hogy feledni látszott a körülte történteket.

Már 5—6 óra körül járt az idő. Bem, ki ekkor még az ágyúfedezetet is odarendelte, hogy az Ördögárkon túl az orosz gyalogságot megbontsa, ismét visszaveretett. Ekközben az oroszok tisztába jövén, hogy Bemnek segítsége sehonnan sem érkezhetik, megerősített jobb szárnyukkal támadólag léptek fel s míg visszavert katonáink bomlott sorokban gyorsan hátráltak, ők roppant tömegben rohantak át az árkon és ki az erdőből; s a lemenő nap sugarai vészjóslóan törtek meg sisakjaikon, fegyvereiken.

Ez a döntő támadás egy időben történt a jobb szárny megkerülésével. A délutáni órákban a Hét-Ur felé kémszemlére küldött orosz lovasság visszatérvén, a Küküllő jobb partján födött terepen a mi jobb szárnyunk oldalába került s az ott maradt csekély gyalogságot és jobbára újoncz 3 század lovasságot szétvervén, ez vad futásnak eredt. Lengyel, ki épen ez időben lovagolt el a még mindig a vetéskapúnál merengő költő mellett, rámutatott a jobb oldalon alig ezer lépésre

folyó küzdelemre. «Potomság!» — felelt ő s helyén maradt. De már ez időben a balszárny is futott; Bem s az egész táborkar menekült. Felhangzott a kétségbeesett kiáltás, «meg vagyunk kerülve!» Bomlott zavarban keresett kiki menedéket; a gyalogság s a tüzérek föl a hegynek az erdő felé törekedtek, a lovasok az országútra kivergődve Héjjasfalva felé vágtattak, majdnem nyomukban a mintegy kétezred orosz dsidás lovassággal. Ezalatt egy másik orosz lovascsapat a Küküllő partján törekedett a menekülők elébe vágni s Fejéregyházán felül, hol a buni-völgy betorkollik, az országútra kerülve, bekerítette mindazokat, kiknek nem volt idejök a körön kívül jutni vagy az erdőbe rejtőzni.

Petőfi e zavarban a legnagyobb hihetőséggel a falún át az országúton menekült s szekerét kívánta elérni. Azonban ekkor már a falúban, a fogadó udvarán, szekérnek nyoma nem volt; ezek a zavar első perczeiben elfutottak s Héjjasfalvánál megtorlódva, Bem kocsijával együtt, nagyrészben az ellenség zsákmányaivá lettek. Ekkor történhetett az, a mit Gyalokay Lajos elbeszél. A mint t. i. ő a faluból kivergődött, rákiáltott a futó katonákra, hogy sorakozzanak; de a veszély felbontott minden fegyelmet. Ekkor ő is jól elrejtett kocsijához sietett s ekközben meglátja a költőt, a mint az országúton hajadonfővel sza-

lad. Utána kiált; a költő megáll, szomorúan visszanéz.

— Jer velem, mond Gyalokay, kocsim ott van a bokrok közt s kezét megragadva vonja magával.

Petőfi keserűen kaczagva szólt: «Azt hiszed, van ebben a pokolban olyan bolond, a ki helyt merne maradni? Kocsisod is elfutott,» — s ezzel a rohanó lovasságra mutatott. «Itt nincs szabadulás, menjünk a jobb oldalra; ott tán menekülhetünk.» Látva, hogy Gyalokay habozik, kirántotta kezét. «Itt nincs idő a gondolkozásra, én megyek, Isten veled!» Ezzel leszökött az országútról, a hegy felé menekült. Gyalokay többé nem látta.

Annyi hát egészen bizonyos, hogy akár az országúton futott, akár a hegy felé próbált az ugaron menekülni, mint gyalogos, okvetetlen benmaradt az orosz lovasság bekerítő gyűrűjében. Lengyel azt hiszi, hogy tovább is az országúton menekült; mert midőn Kis-Bun irányában, hol az országút egy magaslatra fut fel, visszatekintett, az út egyik kanyarulatában a költőt vélte látni, «a mint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyában futott.» Ez d. u. 5—6 óra közt történt.

Másnap 1030 halottat temettek el részint a Fejéregyháza feletti, részint az országút melletti sírokba. Utóbb Heydte, ki a halottak eltakarítását végezte, beszélte Keresztúron, hogy a csata után

Lüders megtekintvén a csatatért, kilovagoltak Héjjasfalva felé az említett magaslatig s körülbelől azon hely táján, hol Lengyel utoljára látta Petőfit, egy halott feküdt az út mellett, ki talán föl sem tűnt volna neki, ha nadrága és zubbonya zsebeit kiforgatva s mellette szétszórt írásokat nem látott volna. A halott, a mint lovaglás közben megfigyelhette, szőke volt, hegyes állszakállal; egy dsidaszúrás mellén érte. Ő a leirások után azt hiszi, hogy Petőfi volt.*

Abban a vélemények teljesen megegyeznek, hogy a költőnek Fejéregyháza és Héjjasfalva közt kellett elesnie. Oly helyzetben maradt el a futóktól, honnan nem menekülhetett és foglyúl sem esett, mert Skariatin eleste és a véres csata miatt boszús ellenség az elért futókat leöldöste mind; különben is mint foglyot Segesvárt látták volna azután. De a helyre nézve megoszlanak a vélemények. Némelyek Lengyelt követik, ki azt mondja, hogy az országúton vagy ennek közelében esett el; mások az ágyúk megett látták; szerintök az erdőt próbálta elérni s a hegyoldalon szúrták le. Némelyek azt is állították, hogy látták elesni, de teljes hitelre nem találhattak; mert a megmenekültek többnyire lovasok voltak, a kik

* L. Lengyel József tudósításait: *Vasárn. Ujs.* 1860. 1861. *Történeti Lapok.* 1874, 351. és 396. l.

nem láthatták az elmaradt költő elestét; többen az elbeszélők közűl pedig nem ismerték s összezavarták másokkal. E mellett nem csoda, ha az életmentés ösztöne, a közellevő halál tudata mindenkit elfoglalt s nem volt ideje szomszédjával törődni. De más részről a kortársak a táborban nem tulajdonítottak neki oly fontosságot, mint az utódok s nem sokat ügyeltek rá. Gondoljuk el végre, hogy Bem maga is csak alig menekűlt meg; Kurz Antal, Zeyk Domokos is elestek és Bem pár óráig heverhetett a bomlott zavarban a héjjasfalvi pocsolyában, míg kimentették és éjféltájra Sz.-Keresztúrra vitték.

Ez a bizonytalanság lassanként egész mythoszt termett a költő haláláról, melynek többféle nyilatkozatai terjedtek el s találtak ideiglenes hitelre. Különösen kettő felemlítendő közülök. Egyik az, a mit Vajna Sándor leírása szerint egy Szkurka nevű közhuszár beszélt el, ki a segesvári csatából még az nap 11 órára este Kőhalomba, a magyar táborhoz menekűlt. E szerint Szkurka az országúton menekűlvén sebzett lován, utolérte az egyedűl gyalog, hajadonfővel futó költőt, kengyelébe emelte s vagy két puskalövésre vitte. Azonban négy lovas-muszka sarkukba érvén, elbocsátja a kengyelszíjat s leugorván e szókkal: «Bocsáss! engem az Isten sem ment meg!» — balfelé a kukoriczásba futott be. Alig tehetett azonban

25—30 lépést, az első két muszka lovas utána ugratott, mire Petőfi megállott, szembe fordúlt s az egyik lovas két kardcsapást mért fejére. A második vágásra elesett; a földön még egy csapást mértek rá. Ez a csatatértől egy öreg ágyulövésre történt, az országút egyik kanyarulata előtt.*

A másikat számos előző s eléggé megczáfolt közlemény után gr. Haller József, ki mintegy harmincz évig kutatta a segesvári csata részleteit, 1888-ban írta le, midőn Vajna elbeszélése megjelent. Kutatásai szerint Zeyk Domokos volt az, a ki Petőfit a falú felső végén kengyelébe emelvén, az országút baloldalán elterülő nagy réten át az út melletti 50 holdnyi kukoriczásba vitte. Petőfi itt maradt, ő az országútra ugratott, a hol orosz lovasokra talált, a kik hősi védelem után leszúrták. Petőfi ekkor a kukoriczásban maradván, a nagy rét és az országút közti széles és magas töltés mellett futott tovább az országútnak a Küküllő felőli oldalán; mert szemben a hegyen 280 holdnyi ugar levén, arra nem menekülhetett.** Ezt az előadását 1888. októberében kiegészítette azzal, hogy utóbb a költőt a buni hídon látták, tehát a töltés mellett addig menekült; de a híd

* *Pet.-Muz.* I. 10—11. l.

** *Budapest.* 1888, 294. sz. (okt. 24.), *Ellenzék.* 1888, 247. sz. etc. *Marosvidék.* 1889, 2. szám.

északi oldalánál kozákok állták útját; egyikök mellbe döfte s erre a Küküllőbe bukott. Innen kimászván, a fűzfásban egy téglahalom mellett húzódott meg s ott feküdt reggelig. Innen egy Csonta Juon nevű fejéregyházi lakós szekerén augusztus 1-jén a falún felül az országúton Héjjasfalva felé vitetvén magát, egy muszka közlegény még élve a jobb oldalon egy körülbelől 200 lépésnyire ásott sírba dobatta belé; oda temették el vagy 23 társát, köztök Zeyk Domokost is. Haller még azt is megírja, hogy a költő ekkor mit mondott? A sírból felkiáltott: «Ne temessetek el! Hiszen látjátok, hogy még élek. Meggyógyúlhatok! Petőfi vagyok! Segítsenek!» Az orosz katona nem ismert irgalmat, betaszítá a gödörbe s azt kiáltották utána: «Dögölj meg, Kossuth-kutya!» — aztán hullákat dobáltak rá. Vámos György, ki a hullahordó szekeret kísérte, felkiáltott erre: «Jaj Istenem! élőket is eltemetnek!» Nem sokkal ezután Báder János segesvári szász polgár, rendeletre oltatlan meszet hintett a halottakra, s felhantolták a sírt.

Így adja elő Haller József.* E kutatásokat tovább

* *Marosvidék.* 1888, 53—54. 60., 1889, 1., 2., 4., 8., 10., 12. sz. mellékleteivel együtt. Megjegyzendő, hogy a költő élve eltemettetésének mondája 1867-ben a *Hon*nak egy sokképen megczáfolt tárczájában (névtelenűl) került

folytatta Imreh Sándor marosvásárhelyi nyomdász, volt honvédhuszár, a ki Török Aurél tanár kutatásai idejében 1885-ben Petőfi haláláról hasonló elbeszélést hallott Balogh Dánielnétől (Boda Mária) Marosvásárhelyt; a nő pedig ezt Miklósy Dániel gyalogos hadnagytól hallotta, ki jelen volt a segesvári csatában; neki meg Báder János maga beszélte, kivel komasági viszonyban élt; különben ezt a Bádert maga Balogné is ismerte.

Ezek a főbb részletek. A többiek, melyek szerint a költő küzdve, lovon sat. esettel, bátran mellőzhetők. Hasonlóan mellőzhetők mindazon regék, melyek a költőt élőnek mondták s hol itt, hol ott jelentették meg az ötvenes években a legsajátosabb álöltözetekben; vagy melyek szerint foglyúl esvén, az oroszok Szibériába vitték. A segesvári csata után senki sem látta őt s kik a költőnek adták ki magokat, utóbb mind többé-kevésbbé ügyes csalóknak bizonyúltak. Felesége 1849/50 telén maga is

a nyilvánosság elé s azóta a legújabb időkig kísért egy és más változatban. E közlemény szerint a segesvári német postamester temettette el élve. Ugyancsak 1877-ben, a Manasses-féle hazugságok idejében, Héjjasfalváról a *Vas. Ujság*nak Murvai Sámuel azt írta, hogy Petőfit aug. 1-én egy Vonicza Tódor nevű oláh ölte meg; de noha azonnal érkeztek rá czáfolatok, a mint látható, Haller József gr. újra e nyomon indúlt el. *Vas. Ujs.* 1877, 30. sz.

elútazott férje keresése végett Székely-Kereszturra s ott az előadott eseményeket hallván, nem kereste többet; visszatért.

A költő menekülése irányáról tehát különösen két változat ismeretes. Egyik s a hihetőbb az, hogy az országúton menekült, másik nézet szerint az erdő felé vette útját s valahol a hegyoldalon esett el. E két nézet egyszersmind a költő sírjának meghatározásában is eltér egymástól. Ha a hegyoldalon esett el, akkor sírja közös azon honvédekével, a kiket a Fejéregyháza feletti honvéd-sírhalmok födnek a hegyoldalon begyöpösödött terjedelmes halmok alatt; ha az országút közelében lelte halálát, akkor a Haller József gr. által megjelölt sírban nyugszik, mely 5—6 lépésre fekszik az országúttól jobbkézre Héjjasfalva felé,*

* E második sírhely ügyében is vita folyt gr. Haller József és Illyés Sándor között. Utóbbi a költő sírjáról azt írta, hogy Héjjasfalva felé menve balkézre feküdt a sír a buni mellékút és az országút találkozásától valamivel innen az úttól 4—5 lépésre egy áteresz irányában, fűzfaültetvények közelében vizenyős helyen. V. ö. *Marosvidék.* 1888, 56., 57., 60. sz. (mellékl.) 1889, 1., 2., 4., 8. sz. Petőfi halálának irodalmát l. főleg *Vasárn. Ujs.* 1860—61. folyam; újabban *Történeti Lapok.* 1874. *Kelet.* 1874. *Pet.-Muz.* I—II. Egressy: *Törökorsz. naplója* 1—10. l. Bőven az egész irodalom feldolgozva szerző czikk-

melyre ő keresztet s egyéb jelvényeket tétetett.

1849. jul 31-dike késő délutánjáig terjednek tehát a költő életéről való tudomásaink; a többi csak hozzávetés. A válság halálos rémületében a csata végén eltűnik örökre szemünk elől, megfelelve annak az égi végzetnek, melyről oly csodás jós nyilatkozatokat tett életének mindenik időszakában, hol óhajtás, hol határozott kijelentés alakjában.

Midőn augusztus 2-dikán már a menekűltek mind Vásárhelyre értek, mindenki utána tudakozódott.

Valahányszor egy kard csörrent meg a főhadiszállás lépcsőjén vagy egy szekér zörrent meg az ablak alatt, mindenki remény és félelem közt rohant az ajtó vagy ablak felé, feszűlt lélekzettel keresve őt szemeivel. Bem legelső kérdése Petőfi volt, kinek vonásait hasztalan kutatta aggodalmas tekintettel megtért tisztei közt; csak néma hallgatás volt rá a felelet.

Az, a mit kért, a halál a csatatéren, a szabadságért való küzdelemben, nem csak a rajongó ifjú ábrándos óhajtása: a genius jós látománya is volt, mintha a sors e legőszin-

sorozatában: *Petőfi eltünésének irodalma. Pet.-Muz.* VII—VIII. k.

tébb szívet még ilyen, a kortársak által nem egyszer félremagyarázott nyilatkozataiban sem akarta volna megczáfolni; sőt azzal az örök rejtélylyel, mely utolsó pillanatain maig lebeg, áldozatának nagyságát, tüneményes életének jelentőségét és mysticismusát, geniusának csodáját és fenségét még dicsőbbé tette és megszentelte.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

B

C

F

G

H

L

N

R

T

U

V

W

Z

TARTALOM.

NEGYEDIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Szathmármegyében.

II. FEJEZET.

Az «Összes költemények».

III. FEJEZET.

Júlia.

VII. FEJEZET.

A márcziusi napok.

VIII. FEJEZET.

Politikai programmja.

IX. FEJEZET.

A küzdő polgár.

X. FEJEZET.

Belsőbb viszonyok.

XI. FEJEZET.

Bem táborában.

XII. FEJEZET.

Visszavonúltságban.

UTOLSÓ FEJEZET.

A segesvári csata.

Bánóczi József. **Kisfaludy Károly és munkái.** Kisfaludy Károly arczképével. Két kötet. Fűzve 4 frt 80 kr. Vászonba kötve 5 frt 60 kr.

Beöthy Zsolt. **A tragikum.** Fűzve 3 forint, vászonba kötve 3 frt 60 kr.

Burns Róbert **költeményei.** Ford. *Lévay* József. A költő arczképével. Fűzve 3 frt. Vászonba kötve 3 frt 60 kr.

Byron Lord. **Kain.** Mysterium. Forditotta Győry Ilona. Fűzve 1 frt. Vászonkötésben 1 frt 60 kr.

Csató Pál **szépirodalmi munkái.** Az iró arczképével és életrajzával. Fűzve 3 frt 60 kr. Vászonba kötve 4 frt.

Csiky Gergely. **Két szerelem.** Szomorújáték 3 felv. A m. tud. Akad. a gr. Teleki alapítványból száz aranynyal jutalmazta. Fűzve 80 kr. Vászonkötésben 1 frt 20 kr.

Erdélyi János. **Pályák és pálmák.** Fűzve 3 frt. Vászonba kötve 3 frt 60 kr.

— — **Tanulmányok.** Fűzve 3 frt. Vász. köt. 3 frt 60 kr.

Euripides. **A kyklops.** Satyrdráma. Fordította *Csiky* Gergely. Fűzve 40 kr.

Ferenczy József. **Petőfi Sándor életrajza.** Három kötet. (Sajtó alatt.)

Firdúszi Sahnáméjából. **Szijavus.** Perzsából fordította *Radó* Antal. Fűzve 1 frt 20 kr. Vászonba kötve 1 frt 80 kr.

Gyulai Pál. **Katona József és Bánkbánja.** Katona arczképével. Fűzve 2 frt. Vászonba kötve 2 frt 40 kr.

Imre Sándor. **A néphumor a magyar irodalomban.** Fűzve 1 frt. Vászonba kötve 1 frt 40 kr.

Kalidásza. **Sakuntala.** Hindu dráma. Fordította *Fiók* Károly. Fűzve 1 frt 40 kr. Vászonba kötve 2 frt.

Kemény Zsigmond báró **összes beszélyei.** Két kötet. Fűzve 3 frt. Vászonkötésben 3 frt 60 kr.

Kielland L. Sándor. **Méreg.** Regény. Norvégből fordította *Ritoók* Emma. Fűzve 1 frt 20 kr. Vászonkötésben 1 frt 80 kr.

Kielland L. Sándor. **Worse kapitány.** Regény. Norvég eredetiből ford. *Szinnyei* O. Fűzve 1 frt 50 kr. Vászonkötésben 2 frt.

Kriza János **költeményei.** Összegyüjtötte *Kovács* János. Fűzve 1 frt. Kötve 1 frt 60 kr.

Meyer K. Ferd. **A Szent.** Tört. elbeszélés. Ford. *Péterfy* Jenő 1 frt, vászonkötésben 1 frt 50 kr.

Moore Tamás. **Lalla Roukh.** Keleti rege. Angolból ford. *Lehr* Zs. Fűzve 1 frt 60 kr. Vászonba kötve 2 frt.

Nala és Damajánti. Hindu rege a Mahâ-Bhâratából. Szanszkritból fordította *Fiók* Károly. Fűzve 1 frt. Díszkötésben 1 frt 50 kr.

Pálffy Albert. **Esztike kisasszony professzora.** Regény. Két kötet. Fűzve 3 frt. Egy vászonkötetbe kötve 3 frt 60 kr.

— — **Egy mérnök regénye.** Regény. Két kötetben. Fűzve 3 frt. Egy vászonkötetbe kötve 3 frt 60 kr.

Salamon Ferencz. **Irodalmi tanulmányok.** Két kötet. Fűzve 3 frt 60 kr. Vászonba kötve 5 frt.

Schiller **költeményei.** Fordították *Szász* Károly, *Vargha* Gyula, *Váró* Ferencz. Fűzve 1 frt 60 kr. Vászonba kötve 2 frt.

Svéd költőkből. Ford. *Győry* Vilmos. Fűzve 2 frt 40 kr. Vászonba kötve 2 frt 80 kr.

Tennyson Alfréd. **Király-idylljei.** Ford. és bevezette *Szász* Károly. Fűzve 2 frt 50 kr. Vászonba kötve 3 frt.

Vadnai Károly. **Éva leányai.** Hét történet. Fűzve 1 frt 20 kr. Vászonkötésben 1 frt 60 kr.

— — **A besorozott.** Historia 1850-ből. Fűzve 80 kr. Vászonkötésben 1 frt 20 kr.

HS

